

I. CZIMKÉP. II. RÁKÓCZY GYÖRGY ARCZKÉPÉVEL

Rajzolta Dörre Tivadar

2. BETHLEN ÉS RÁKÓCZY CZÍMERE.

REG RÁKÓCZY GYÖRGY erős, buzgó kálvinista volt. Hite erejével vívta ki uralkodása eredményeit: élete minden válságos perczében érezte, látta, hogy vele van Dávid istene, védi, oltalmazza, perczre sem hagyja el. Tudta, hogy ez az ő istene, ez az ő saját istene prædestinálta őtet, hogy fejedelemmé legyen, dynastiát alapítson, befejezve a Bethlen Gábor által kezdett munkát, örök időre biztosítsa vallása szabadságát a császár birodalmában s háza uralkodását a maga országában.

S ha öreg Rákóczy György hitt a kálvinista prædestinatióban, mennyivel inkább kellett abban hinnie fiának, II. Rákóczy Györgynek, ki tanúja volt annak, hogyan sikerült egymásután minden terv, melyhez atyja fogott. S valóban ifjú György is erős kálvinista volt, egészen atyja iskolájából, ugyan annyi hittel, épen oly erős meggyőződéssel — de több önbizalommal s kevesebb óvatossággal. Az öreg György tudta, hogy Jehova vele van, de aztán el is készített mindent úgy, hogy Jahvénak ne

legyen oka elválni tőle. Az ifjú György már nem is képzelte másként, mint hogy Jehova elválhatatlanul hozzá van kötve, akár mit is csináljon ő. Az ő dicsőségére s a maga dynastiája emelésére csillogó és merész tervekhez késett, s minthogy az elsők e tervek közül sikerültek, elhitte, hogy Jahve fel fogja azokra tenni a koronát. Csak hogy ő nem tanulta meg atyjától, hogyan kell Jahvét magához lánczolni. . . .

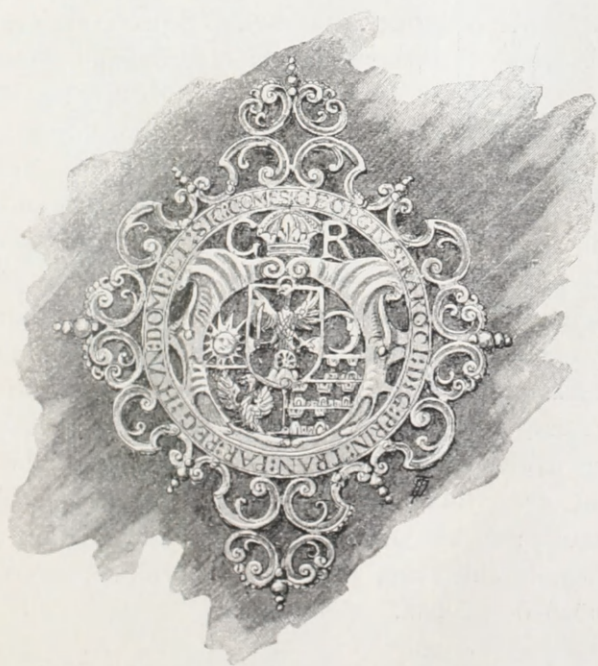
Az öreg György is meg volt győződve, hogy emelkedésével az isten országa terjed, de a jövő kilátásaiért soha sem tette kockára azt, a mit már istenétől megkapott. Az ifjú György áldozatkészebb és követelőbb volt: ő sokért mindent kockára tett, csak előre tekintve, a végcél felé tartva s nem ügyelve a jobbra-balra levő akadályokra. De a Rákóczyak istenének jobban tetszett az, ki jobbról-balról elhárítva az akadályokat halad, mint az, ki ezeket érintetlenül az útban hagyja — s az ifjú Györgynek szomorúan kelle tapasztalnia, hogy mennél jobban halad elé a kitűzött cél felé, mögötte ezek az akadályok mind óriásibb dimensiokat öltenek, annyira, hogy többé képes sem lesz azokkal megküzdeni.

Elborították, eltemették: egy gyászos nap félszázad munkáját tarolta le. De a bukás tanulságai sem fordították el őtet az ő Jehovájától; hű maradt hozzá végig, utolsó lehelletéig, áldva, imádvá ostromozó kezét, s alázattal fogadva bűneinek, gyarlóságainak büntetését.

S még halála, hősiecs vértanúi halála sem volt elegendő bűnhődés. Tartott az azután is, a síron túl is. Csak gyarlóságainak, gyöngeségeinek, tévedéseinek emléke élte őt túl s nem egyszersmind erényei- s jó tulajdonaié is. S csak azt a végetlen nyomort és szenvedést látták, melyet országára hozott s nem egyszersmind alkotásait, melyekkel képessé tette azt, kiállani a megpróbáltatások napjait.

Megpróbálom tragœdiájának történetét megírni. Festeni fogom gyarlóságaival, gyöngeségeivel, de egyszersmind nemes és jó tulajdonaival. Bemutatom fenkölt terveit, melyből nem hiányzott az idealismus: de a módokat is, melyekkel életbe akarta léptetni azokat, s melyek, mint-hogy a létező viszonyok tekintetbe vétele nélkül készültek, magukban rejték a jövőendő bukás csíráját. Mint Icarus emelkedett feljebb, feljebb — de bukása is Icaruséhoz hasonlított. Csakhogy utolsó küzdelmeiben, ez egyenetlen küzdelemben a becsületért, a családért, a házáért, érvényesültek legfényesebben jó tulajdonai.

Már későn. Ugy lőn, mint akarta. Halálával expiálta gyarlóságait.

3. A RÁKÓCZY-BIBLIA TÁBLÁJÁNAK DISZÍTMÉNYE.

+ MOLDVA, ERDELY ES OLÁHORSZÁG CZIMERE.

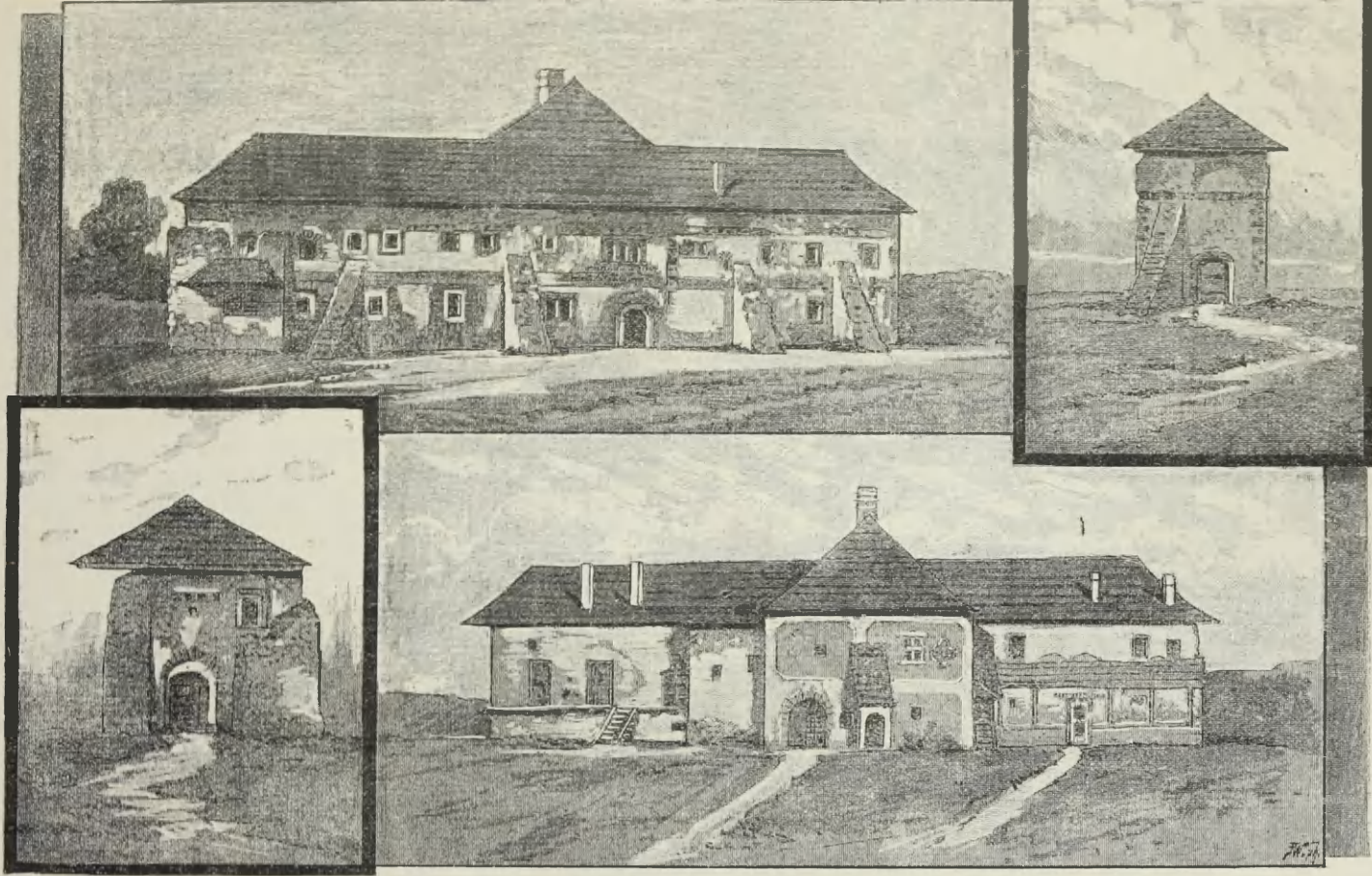
I.

ÁKÓCZY GYÖRGYÖT, Borsod vármegye főispánját, négy fiú-gyermekekkel áldotta meg az isten: de ezek közül a legidősebbet s legifjabbat magához szólította. A két életben maradott, György és Zsigmond között,¹ másfélévi korkülönbség volt. S ha ez a kor nem választotta el őket a gyermeki játszó-szobában, de elszakasztotta, mihelyt a nagyobbik megérte az időt, hogy tanulását megkezdhetette. Sáros-Patakon még néhány év előtt csaknem a régi állapotban mutogatták az «úrfiak szobáját», azt a szobát, melyben a két Rákóczy-fiút Prónay Mátyás tanította írni, olvasni, s vezette be a latin nyelv elemeibe.² De ezt a tanulást félbe szakította az öreg Rákóczy Györgynek erdélyi fejedelemmé választatása: a két úrfi Gyula-Fejérvárt folytatta tanulását a schola aulicában, még pedig korukhoz mérten, két különböző osztályban.

¹ György szül. 1621 jan. 30-án, Zsigmond 1622 júl. 14-én, mindkettő Sáros-Patakon.

² A pataki iskola régi képét H. Kiss Kálmán t. barátom volt szíves velem közölni.

A déli oldal

Fazekas

Íluta az udvar felől

Troja

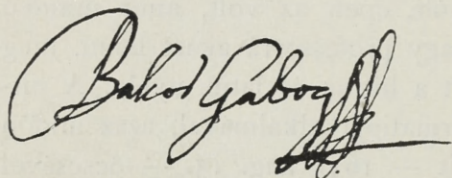
A SÁROSPATAKI REF. Ó-ISKOLA ÉPÜLET.

Bár György úrfit sem apja, sem anyja nem kényeztették el, s tanárai is — kiváló szakemberek, nagyhírű külföldi tudósok, kik egyúttal a fejevári collegiumnak is tanárai voltak — rákényszerítették a tanulásra, nem sok kedvet mutatott hozzá. Ritkán jelent meg az udvarnál: de a mikor ott megfordult, észre kellett vennie a figyelemből, melyben részesítették, hogy az udvari személyzet úgy bánt vele, mint trónutóddal. S az iskolában is kiválóbb gondoskodás tárgya volt — hisz épen azért nevezték azt udvari iskolának, mert ő és testvére tagjai voltak az intézetnek. Pedig, a mit tanúlt, épen az volt, amit minden theologusnak, ki pappá vagy professorra akart lenni, meg kellett tanulnia: legfőként a hittan és latin nyelv. A hittani vizsgán, melyet confirmatioja alkalmával, azaz midőn az úrvacsorával először élt — 1637 aug. 15. — öcscsével Zsigmonddal, együtt tett le, meglepte ugyan jártassága a hittudományban a hallgatókat, s két hónap múlva — oct. 15-én — az utolsó iskolai vizsgán meglepéssel hallgatták az általa készített latin oratiót: de a beavattak észre vehették, hogy mindkét alkalommal tulajdonképen a fiatalabbik vitte a főbb szerepet.*

Annyit, amennyire szüksége volt s talán többet, tudott György úrfi az elméleti ismeretekből. Ő nem készült tudós embernek, mint öcsce Zsigmond s jövő pályájához a gyakorlati ismereteket az udvari iskolában úgy sem szerezhette volna meg. Az előkelő családok gyermekei a haza szolgálatjára a főbb tisztviselők oldala mellett képezték ki magukat s György úrfit atyja maga mellé vette. Mindenek előtt a katonai szolgálattal akarta megismertetni, nem udvari katonái útján, hanem úgy, hogy a várakban elhelyezett csapatokhoz küldte.

* Mind e vizsgákat, általában az egész tanrendszert s iskolai és udvari életet tüzetesebben leírtam Rákóczy Zsigmond életrajzában, mely a M. Tört. Életrajzok III. évfolyamában látott világot.

György úrfi is érezte ennek a szükségét. Épen ezekben a napokban, midőn ő kilépett az iskolából, múlt el egy éve a szalontai nevezetes csatának (1636 oct. 1.). Hoszszas idő óta először történt, hogy maroknyi magyarság, «nem levén német had velek» a túlnyomó török erőt megverte. Közvetlen a diadal után a két úrfit atyja elküldte a táborba. Az a pezsgő élet, az a tarka kép, melyet egy diadalmas tábor nyújt, az a lelkesedés, melyel az úrfiakat a szabad hajdúk, a székely és megyei hadak, a hópénzes katonák fogadták: élénk benyomást tett

5. BAKOS GÁBOR ALÁÍRÁSA.

fogékony lelkére — s örömmel tölthette el, midőn egy évre rá atyja kijelenté előtt, hogy most már neki is meg kell ez élettel ismerked-

nie. Külön udvart kapott, melynek tagjait atyja gonddal válogatta össze, s melynek élére Bakos Gábort — egyik magyarországi bizalmas emberét — állítá.

S aztán, a nap fontosságához képest, utasítást készített számára, maga saját kezűleg írta le nagy kerek betűkkel három, selyem zsinorral összevarrt ívre s ellátva fejedelmi kis pecsétjével,* a vizsga végeztével átnyújtá neki ünnepelesen, a főurak s országgyűlési rendek jelenlétében.

Ez utasítással saját magát rajzolta az öreg fejedelem, mint az életben kiváló helyet elfoglaló embert, amilyen akart lenni embertársaival, alattvalóival szemben: s a milyenné akarta fiát is tenni. Félje az istent, tisztelje szülőit s embertársaiban becsúlje meg az embert: ezt a pár sor parancsot akarta lelkébe vésni. «Valakiket az úristen alád ad, akár most, akár ezután jobbágyid legyenek,

* György úrfi lefordította latinra s előszóval ellátva kiadta Gyula-Fejérvártt 1638-ban, a fejedelmi nyomda betűivel. Rendesen a «Schola Triumphans» elé szokták kötni.

azokon ne kegyetlenkedjél, úgy tartsad őket, mint embereket.»¹ Keresse az öregek társaságát, s tanuljon tőlük. «Kész és bátor légy hazádnak s nemzetednek szolgálatában s az isten tisztességének oltalmazásában.» Ha valamit akar cselekedni, előbb vegye mások tanácsát, de «a magadét is melléje vessed». Tanuljon, olvasson, de főként a Bibliát olvassa, mely elméjét, szívét vidámítja, élteti. Szolgáinak ne társa, hanem urok legyen — de azért becsülje meg őket. S végül lelkére köti, hogy ha gyermekkorát «majd mintegy megérett elmével viselte», ügyeljen, hogy jövőre «az emberség gyermekiségre ne változzék benne», nehogy ez úton a szülők s a világ szeretetét elveszítse.²

György úrfinak világba lépése válságos időben történt. S ha egy év előtt a diadal mámorában úszó tábort láthatta együtt, most megfeszített hadi készüléteknek lehetett tanúja. A porta az évi adó felemelését követelte, s hogy követelésének több súlyt adjon, a Duna mellett tábort állított fel, melylyel Rákóczyt akarta megtámadni s Lupul moldvai vajdát a Rákóczyval szövetséges havasalföldi vajdának megtámadására birta. De a fejedelem gyorsan cselekedett: Segesvárra összehívta az ország hadait s maga is György fiával együtt táborba szállt. Tanúja volt itt az úrfi, hogyan gyűlnek össze a hadak, tartatik meg a mustra s küldetik egyik csapat a másik után rendeltetése helyére. «Megjövendölte kegyelmed — írta az öreg Hercegnek³ — hogy a világi állapot gonddal járjon, melyet akkor csak másoktól hallottam, de most rész szerint magam is veszem eszemben.» Innen, Segesvárról intézte a fejedelem egy hónapnál tovább a hadi készülődéseket és diploma-cziái tárgyalásokat s gyors fellépésének meglett az eredménye: a török had elvonult s a két oláh vajda kibékült. Midőn már jobbra kezdtek fordulni a dolgok, Bethlen

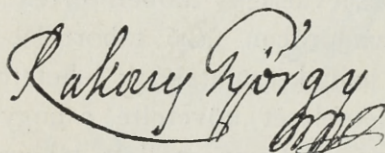
¹ Fejedelmi Parainesis. Rajzok és Tanulmányok. I. k. 206. l.

² Kelt 1637 oct. 15-én.

³ 1637 oct. 18-áról, Orsz. Ltár.

Ferencz főispán a pompás keresdi várkastélyban nov. 23-án ebédet adott, «melyet valóban emberül készített el» a fejedelem tiszteletére. György úrfi az öreg Kassai mellett ült, ki rendkívül jó kedvű volt, ivott a hogy csak tudott, úgy hogy ebéd vége előtt el kelle az asztaltól vinni. A többiek is kitettek magokért: közülök józanon — mint a fejedelem írja feleségének — csak a két Rákóczy György maradt.¹

E mozgalmas kezdet után nyugalmasb évek következtek. Gondja volt a fejedelemnek, hogy fia megtekintse a végvárakat, de olykor vadászataira s halászataira is magával vitte,² aztán ha országgyűlés volt vagy követek jöttek,

6. RÁKÓCZY GYÖRGY IFJUKORI ALÁÍRÁSA.

udvarába szolítá.³ Sokat kellett úton lennie a legkülönbözőbb helyeken, hogy az ország viszonyaival megismerkedjék, temetéseken mint a fejedelem személyének képviselője — de más felül minden fontosabb államügy elintézésénél ott kellett lennie atyja mellett, hogy azokba is nyerjen betekintést. Ez a gyakorlati képzése a trónörökösnek két évet vett igénybe, melynek elteltével az öreg fejedelem eljöttnek látta az időt, hogy fiát valamely fontos «tisztbe állassa be».

II.

Az erdélyi fejedelemségben a kormányzóság után a legfontosabb tisztt a váradi főkapitányság volt. A váradi főkapitány egyszersmind Bihar vármegye főispánja is volt,

¹ A fejedelem nov. 25-iki levele. Csáládi Levelezés 56. l.

² Csáládi Levelezés 58. l. Érdekesen leír egy nagyobb halászat Hunyadmegyében.

³ Így midőn 1638 júniusban Tassy, mint a császár követe, Rákóczynál volt. Erd. Orsz. Emlékek. x. k. 171. l.

⁴ Rákóczy György és a Porta, 233. 242. stb.

közvetlen parancsnoka a hajduságnak, tehát a magyarországi Részek legnagyobb részében fejedelmi helytartó. Területileg is nagyobb volt a mármarosai főispánságnál, kővári kapitányságnál, a karánsebesi s lugosi bánságnál és a jenei végvidéknél, de épen azért, mert egyfelől a török, másfelől a császár által bírt magyar részekkel határos volt, sok gonddal, éberséggel és vigyázattal járt a váradi kapitányság.

Báthory István király idejéből maradt fenn egy levél, melyet Gyulay Pál írt Sibrik Györgyhöz, kapitánynya kineveztetése alkalmával, mely azóta állandó utasítása volt a váradi kapitányoknak.¹ E levél egy kis irodalmi remekmű, oly szépen és gonddal van dolgozva, — de fő fontossága abban áll, hogy a követendő politika útjait írja elő. Három szó lebegjen előtted, mondá Sibriknek, «új ember vagyok; Váradot bírom; Géczy János volt előttem». Mint új ember ne bízzék túlságosan a maga eszében, hanem tanácskozzék azokkal, kik abban forgottak. Mint a ki Váradot bírja, gondolja meg, hogy két szomszédság, török és német, közt vagyon, az első «igen hatalmas», a másik «igen practicus». Ennek a practikáit kell megelőznie», melyekkel Erdélyt a török előtt «kétségben akarja hozni». A töröknél pedig ne a portával, hanem a szomszéd basákkal gondoljon. Mint Géczy utódja, gondolja meg, hogy «jeles ember után nehéz jó nevet vennünk».

S valóban Géczyt a váradi kapitányságban a kiváló emberek egész sora követte: az utolsó ifj. Bethlen István volt, kinek halála után Rákóczy nem tölté be. Csak vicekapitányt nevezett ki, Ibrányi Mihályt,² s ezt a főkapitányi teendőkkel is megbízta. Minthogy Zsigmond her-

¹ Megjelent e levél Bethlen Farkasban latinul. Magyarul kiadta TURKOVICS CSEPREGI MIHÁLY Szebenben, 1663-ban.

Szóról-szóra megegyezik azzal a példánnyal, melyet Rákóczy leiratott.

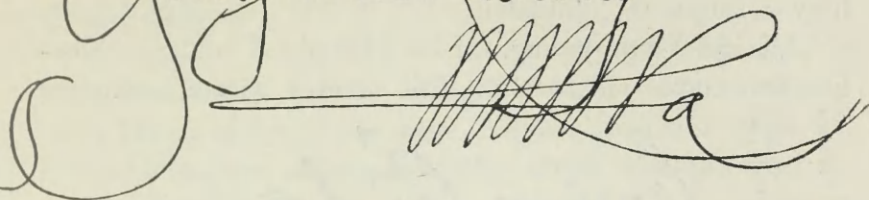
² Kelt Gyula-Fejérvártt, 1635 júl. 1-én.

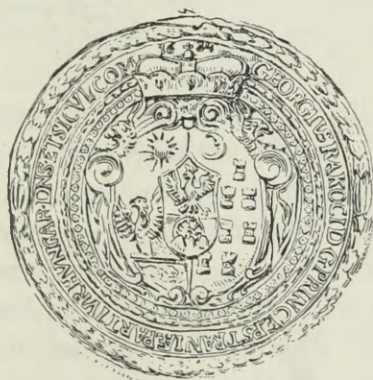
czeg is kilépett az iskolából, s György huszadik évébe lépett, elhatározta a tanácsurak meghallgatásával s beleegyezésével a főkapitánysági tisztelet ráruházni. 1640 aug. 14-én nevezte ki. A főurak közül egy párt mellé rendelt, kiknek tanácsával éljen s főként Kornis Zsigmondot bízta meg a kényesebb ügyek intézésével. Elkészítette számára az instructiót. Egy igen fontos bevezetés után, melyben nyomatékkal hangsúlyozá, hogy inkább akar «ez szép vég-házban hasznos, istenes, józan, mértékletes, vigyázó s gondviselő idegent tartani, mintsem haszontalan, részeges, tobzódó, becstelen életű fiat vagy atyafiat», beigtatta Gyulay Pál levelét és a saját maga Ibrányinak adott utasítását. S e két utasítás szépen egészíti ki egymást: az egyikben egy fenkölt szellemű humanista a teendőket általános, magasabb szempontból ecseteli, a második a leg-gondosabb minutiositással 52 pontban mindent részletez s azokat, melyek azokban nincsenek befoglalva, külön fejedelmi intézkedésnek tartja fenn. S így egy könyvbe foglalva, leiratta díszesen — első sorai meg voltak aranyozva — s a fejedelmi nagy pecséttel megpecsételve átadta fiának. «Ha ki jobbat adhatott ennél fiának — írja sajátkezűleg rá — adjon hálát érte az úristennek s mi is örömmel tanulunk belőle: mi csak addig nyújtózhatunk, az meddig lepedőnk érhetett.»¹

S fiát a mellé rendelt biztosokkal együtt útnak indítá Váradra. De alig távozott el az ifjú György, azonnal pót-rendeleteket küldött utánna.² Lelkére kötötte, hogy az utasításokat olvassa meg s ha miben fennakad, közölje Kassaival. Készíttessen azonnal leltárakat, főként a hadi felszerelésről, Csernelt tartsa három hétig magánál, az utasítást olvassa sokat, nem árt, ha könyv nélkül meg-

¹ E díszpéldány — mely a pataki leveles ládában helyeztetett el, az Orsz. Ltárban a tárlatban őriztetik.

² Fejérvár, aug. 14. és 20. Családi Levelezés, 65—8. ll.

Georgius Rakoczy

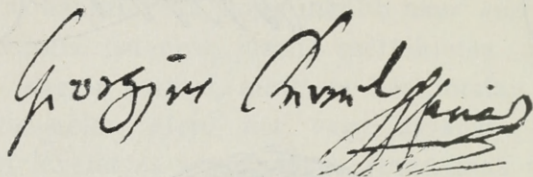
Philippenses Cap. quarto

verso 8.

Quod reliquum est Fratres (Fili mi) quaecun-
 que sunt vera, quaecunque honesta quaecunq;
 iusta quaecunq; pura quaecunq; amabilia, quacu-
 nq; boni nominis: si qua uirtus et si qua laus
 haec cogitate (cogita)

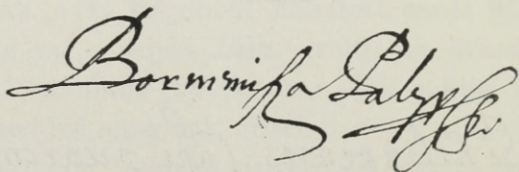
tanulja. A rabokról szerezzen be kimerítőbb adatokat, s a ki hosszabb idő óta van elfogva s nem követett el igen nagy bűnt, azoknak adjon kegyelmet, «de a szántszándékkal cselekedett gyilkosoknak» ne kedvezzen, s «erszényénél fogva» senkit se büntessen.

Az ifjú György aug. 21-én érkezett Váradra s a beigtatás azonnal megtörtént. Elöl ment a váradi katonaság

8. CHERNEL GYÖRGY ALÁÍRÁSA.

hat zászlóalj hajdú csapattal. Ezután kétszáz lovasból álló csapat, a mezei hadak, sisakosan pánczélosan, fehér és veres zászlókkal, utánok vittek két aranyos zászlót s tizenkét fényesen öltöztetett lovat vezettek. Következett a két beigtató biztos, Kornis Zsigmond és Kassay István, azután Rákóczy György s hátrább Bakos Gábor és Bornemisza Pál. Mögöttök jöttek az udvari emberek,

9. BORNEMISZA PÁL ALÁÍRÁSA.

mintegy 80-an, közülök huszonhárman tigris-, leopard- vagy párduczbőr volt. Végül jött a pataki és munkácsi őrség. Az egész menet 2500 emberből állt.

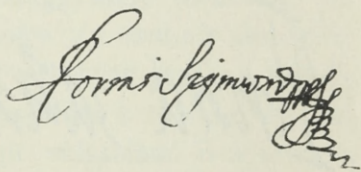
A beigtatási helyre érkezve, Kornis üdvözlé az új főkapitányt s e szavakkal adta át a zászlót: «Kegyelmes urunk azért adja e zászlót nagyságodnak, hogy e zászlóval s a parancsnoksága és kapitánysága alatt álló hadakkal azonnal, amint a fejedelem parancsolja, felüljön s éjjel nap-

pal siessen, hova parancsolja ;» azután a kardot nyújtotta át a következő szavakkal : «ezt azért küldi a fejedelem, hogy ha a szükség kívánja, azzal harczoljon mindig a fejedelem mellett.»

Kassay a buzogányt e szavakkal nyújtotta át : «a fejedelem azért adja e buzogányt, hogy barátainak barátja, ellenségeinek ellensége legyen, ezeket hűsége alá hajtja, s ha nem akarnának vagy útját állanak, ezzel fenytse, büntesse őket».

Következett a dísz-ebéd, miközben az új kapitány megérkezésekor mintegy 60 díszlővést tettek ágyúkból. Másnap az ajándékokat osztogatták ki s 25-én a fentartására rendelt Székelyhidba igtatták be a biztosok.*

Mint a jelenlevők nagy száma mutatja, a beigtatás élénk érdeklődés mellett ment végbe s a megye és szomszédos főurak szépen voltak azon képviselve. Senki sem volt kétségben az

IO. KORNIS ZSIGMOND ALÁÍRÁSA.

iránt, hogy e kinevezésnek jelentősége van, s ez csak fontosabb előléptetések útját készíti elő. Mert Váradon rendezett viszonyok voltak, mely jó iskolát képezett egy nagyobbra született, de még tapasztalatlan fiatal ember számára, a legalkalmasabb hely arra, hogy onnan a török végbeli tisztekkel, a hatalmas budai vezérrel, az egri basával, a bégekkel jó szomszédsági viszonyba lépjen, kik majdan szószóllói legyenek, ha az ifjú Györgynek fejedelmi utóddá választása szóba kerülne, sőt a határszéli rablások megfékezése által magán a portán is jó hírt, nevet szerezzen magának. S az öreg György, hogy ennek útját egyengesse a portán, amint fiának kinevezése megtörtént, tudatta a nagyvezérrel, hogy «a tanács tetszésé-

* Egy magyarországi főúr jelentése a beigtatásról. Erd. Orsz. Emlékek. x. k. 298. l.

ből s értelméből» az ország «fővégházát» fiára bízta, hogy ő hatalmasságának hasznosan szolgálhatna.¹ S megbízta az akkor kinevezett kapitihát, Sebessi Boldizsárt, hogy tegyen jelentést, hogyan fogadta e kinevezést a nagyvezér?²

Várad jó hely volt s az új kapitány dolgot és mulatságot eleget talált ott. Útját állta a határszéli rablókalandoknak, kergettette az orvosokat s látogatásokat tett a szomszédoknál. E látogatások közül egynek komoly következményei lettek: Somlyón megismerkedett Báthory Zsófiával s megszerette. A fiatal leány viszonzta vonzalmát s e dolog nem sokára a szülők részéről komoly megfontolás és tanácskozás tárgyává tétetett. Alapjában e házasság ellen nem lehetett szólni, mind a kettő dús-

Anna Zakrzaska

II. ZAKRZESKA ANNA ALÁÍRÁSA.

gazdag, mind a kettő fejedelmi család — hanem a mi a szülőket nagyon aggasztotta, az a vallás kérdése volt — hogyan vegyen el a

kálvinista Rákóczy pápista leányt? A vegyes házasság nem volt szokatlan dolog Erdélyben — de a fejedelem abba nem nyugodhatott volna bele. Itt csak egyetlen megoldás volt: ha az ifjú leány felveszi leendő vőlegénye vallását, a mi természetesen anyjának, Zakrzeska Annának, beleegyezésével történhetett volna meg csak. Rákóczy öreg barátjához, Prépostváryhoz fordult, ki özvegy Báthory-nének is jó szomszédja volt s ez csakugyan olyan ígéreteket nyert az özvegytől, melyeknek alapján 1641 nyarán a fiatalok közt az eljegyzés véghez ment.³

A mint ősszel a török adó befizetésének határideje eljött, elhatározta a fejedelem szóba hozni a portán fiának utódjává leendő megerősítését. Főkövetté Serédyt, öreg,

¹ A fejedelem aug. 16-iki levele a fővezérhez, Beke és Barabás, 439. l.

² Ugyan ott 521. l.

³ SZALÁRDY: Siralmas krónika, 138. l.

megbízható tanácsurat, egy éles eszű és éles nyelvű főurat s kapitihává Rácz Istvánt nevezte ki, feladatokká tévén, hogy eszközöljék ki a porta előleges beleegyezését fiának leendő megválasztásába s az ezért adandó ajándékok mennyiségére is egyezzenek ki a nagyvezérrel. Ez volt a fő, mert a dolog lényegére nézve a nagyvezérnek nem volt semmi nehézsége, nem is fukarkodott az ígérettel, de késett a válaszadással: mígnem dec. közepére megalkudtak: somma (azaz a rendes adó) fejében a fejedelem 13 ezer tallért fizet, a fővezérnek úri s a császárnak császári ajándékot küld,* melyeket főkövet fog beszolgáltatni.

Ez oldalról megnyugtatta a fejedelem, 1642 febr. 16-ára Fejérvárra egyetemes országgyűlést hirdetett. Ismerte az országgyűlést, tudta, hogy ez semmit sem őriz olyan féltékenyen, mint a szabad választás jogát, s voltak némi aggályai, hogy még az ő hatalma s tekintélye sem lesz képes biztosítani az egyhangú választást. S a mint a gyűlés tagjai megjelentek, külön-külön magához hívatta a tanácsurakat, a főispánokat s táblát, a regalistákat, követeket s mindenikkel külön tárgyalt, értekezett. Igyekezett megnyugtadni őket, hogy az a szabad választáson csorbát ejteni nem fog, s csak a fejedelmi szék megürülése alkalmával előállani szokott zavarokat oszlatja el. Kétségtelenül a nagy többség a választás mellett volt, lehetett azonban olyan is, kinek nem nagyon tetszett, s az egész oppositio Haller Gábor egy szerény kijelentésében nyilvánult, hogy érvényes választ csak az ország adhat.

Ezt úgy is tudta a fejedelem, de már azt is tudta, hogy semmi ellenmondástól sem tarthat, s febr. 19-én épen a fejedelemasszony neve napján beküldte a rendek közé a propositiókat. Nyomon meg is történt a választás,

* A hírrel dec. 17-én Maurer indult vissza. Levelek és Akták, 648. l.

s a hírt, hogy az «minden contradictio nélkül» ment véghez, ünnepélyes követség vitte meg a fejedelemnek. Az öreg Rákóczy most intézkedett, hogy fia Váradról haladéktalanul jöjjön Fejérvárra, a rendek pedig hozzá fogtak a választási feltételek elkészítéséhez, a mi a választásnál nehezebb s épen olyan fontos dolog volt mint az, mert ez által volt módjukban a rendeknek biztosítani az alkotmányt.

Itt első kérdés volt: minő különvaló assecuratoriát kívánjanak az újon megválasztott fejedelemtől a választási feltételek megtartásáról? Semmilyen sem, izente be a fejedelem, mert nem önjogú s nem elegyedhetik az ország kormányzásába. Ebben aztán megnyugodtak a rendek, s hozzá fogtak a fejedelmi conditiók megalkotásához. A legtöbb pontra nézve Bocskay s Bethlen idejéből volt bizonyos megállapodás, s ezeken a szükséghez képest keveset módosítottak. Szabad vallásgyakorlat, a jogok és kiváltságok fentartása, hűség a portához, béke a császárral, az ország területi épségének megvédése, a szőlásszabadság s az unio fentartása, a tanácsurak felelőssége: mind ezeknek jövőendő megtartására kelle magát előre kötelezni. Egészen új csak az volt, hogy atyja életében távol tartja magát a kormányzástól, ennek méltóságát, tekintélyét nem sérti, s továbbá, hogy Bethlen István adományait érvényben tartja.*

Mire a fejedelem és rendek közt a megállapodás létrejött a pontokra nézve, a váradi kapitány is megérkezett mart. 3-án. Az országgyűlés testületileg s Zsigmond herczeg az udvari had élén mentek ki elébe a Fejérvár előtti térre, hol az első üdvözlő szónoklatot Zsigmond herczeg s a másodikat a rendek nevében Kornis Zsigmond tartották. Másnap a pompás székesegyházban megtörtént a

* Erdélyi Orsz. Eml. x. k. 321. l. V. ö. HALLER GÁBOR naplójával. 76. l.

beigtatás: Kassay felolvasta a választási feltételeket s az esküformát, melyeket az ifjú György utána mondott. Az ünnepélyt isteni tisztelet zárta be, mely alkalommal a szent beszédet a püspök tartotta. E napon az öreg s a következő napokon az ifjú fejedelem adtak díszebédet.

Hátra volt még, hogy a választásról a portának tegyenek jelentést: melynek szövege elkészülvén, mart. 6-án a rendek fejenkint aláírták,¹ s aztán megválasztották a portai főkövetség tagjait: Serédyt a főurak, Sulyok Istvánt a magyarok, Basa Tamást a székelyek s a szászvárosi királybirót a szászok részéről. S a mint a gyűlés véget ért, az új fejedelem másnap (mart. 9.) visszatért Váradra.²

Még vége sem volt az országgyűlésnek, az öreg fejedelem Dániel Ferencz által előleges tudósítást küldött a portára. Dánielt a nagyvezér apr. 15-én «böcsülettel látta, s kedvesen értette» az ifjú György megválasztását.³ Gyorsan ment utána a főkövetség is s ennek első fogadtatása majus 7-én volt. A tárgyalások 11-én vették kezdetüket. Egészen elképpedtek a követek, midőn a nagyvezér azt kérdezte tőlük «hova megy most uratok?» Hiszen — mondá Serédy — urunk az ország igazgatásában nem ad fiának részt. — «Nem-e?» szólt a nagyvezér, «hiszen most is Kassán van, hogy a német párton helyet szerezzen magának.»⁴

Nehéz elképzelni, hogy ezt az otrombaságot a nagyvezér komolyan hitte volna — de fel akarta használni az alkalmat, hogy mennél többet zsaroljon a fejedelmen. A követeknek az volt a feladatuk, hogy a magukkal hozott ajándékokból s pénzből megtakarítsanak, a mennyit lehet; a vezéré, a közvetítőké s a tolmácsé, hogy kitudják, hogy mit és mennyit hoztak magukkal, sőt hogy még esetleg

¹ Török-magyarokori Államokmánytár, VII. 320. l.

² Beke és Barabás, 582. l.

³ Levelek és Akták, 665. l.

⁴ Beke és Barabás, 597. l.

kölcsön felvételre is bírják a követeket. Mikor már Serédy néhány nap múlva azt hitte, hogy minden rendben van, akkor hallotta meg, hogy nem kap athnámét: azt csak az öreg fejedelem halála után kapja meg fia. Volt eleinte nagy ijedelem, de lassanként rendbe jött a dolog: megkapták az athnámét s a beigtatási jelvényeket. Egyik sem volt inyökre: az athnámé nem volt olyan, milyent elődei s az öreg György nyertek, nem igen volt az több berátnál, s a beigtatás jelvényei közül hiányzott a ló.¹

Az athnáméval és jelvényekkel Mustafa aga küldetett Erdélybe. Fényes kísérettel jul. 8-án érkezett Fejérvár alá. Ez nap reggelén az ünnepélyre összejött főurak és rendek, az ifjú fejedelemmel élükön, tisztelkedtek a fejedelemnél, onnan templomba mentek s aztán kivonultak a Fejérvár előtti térre, hol találkoztak a kapucsi basával. A hivatalos üdvözlések végeztével ez átadta Györgynek a kardot, zászlót és botot. Más nap volt szemben az öreg fejedelem a kapucsi basával, ki megcsókolta kezét és köntösét s átadta az athnámét és kaftányokat. Aztán az ifjú fejedelemnek kézbesíté a két kaftánt s fejébe tette a császár által küldött skófiumos süveget. Végül a főurakat kaftánozta meg s az ünnepélyt díszebéd fejezte be. Most már az ifjú György is a szultán által elismert fejedelem volt.²

Ha magával az eredménynyel meg is volt elégedve a fejedelem: de nem volt a porta eljárásával, s ézt a búcsú kihallgatáson a kapucsi basa előtt nem is titkolta el. Most már, utódja sorsa iránt meg lévén nyugtatva, hozzá látott, hogy fiának házassága is úgy menjen véghez, a mint ő

¹ L. Serédy és Rácز jelentéseit: Beke és Barabás, 585—603. ll., továbbá Levelek és Akták, 668—77., 699—703. ll., Török-magyarkori Államokmánytár 99—129. ll.

² Ez ünnepélyeket részletesen ismereti egy egykorú napló, mely megjelent Rajzok és Tanulmányok 1. k. 238. s köv. ll.

akarta. Meg volt győződve, hogy a portán nem fog komoly nehézségekkel találkozni, s erre vonatkozólag kapott is megnyugtatót már akkor, midőn ott fiának fejedelmé erősítését tárgyalták. Ott attól tartottak, hogy az öreg fejedelem külföldi uralkodó családokból fog fiának nőt választani s megnyugtatójukra szolgált, hogy menyasszonynak magyar nő van kiszemelve.

A mi ötet komolyan aggasztotta a menyasszonyt illetőleg, az a vallás kérdése volt: nemcsak lelkiismereti okokból, hanem politikai tekintetekből is. Már az is nehezére esett, hogy családjának egyik ága catholicus: de ez nem zavarta meg jó viszonyát ez ággal. Hanem hogy a legközelebbi családjában legyen catholicus nő, ezt nem tudta elszívni. Európa két táborra van osztva a catholicusok és protestansok közt s ő már nehányszor állott azon a ponton, hogy beleelegyedik a küzdelembe. Hogyan vonjon ő kardot, ha övéi közt pápista nő van? Mennyi küzdelmébe került feltartóztatni a catholicismus előhaladását Felső-Magyarországon, s mennyi küzdelemre lesz még szükség, hogy csak az eddigi vívmányok is fentartásának . . . s képes lesz-e fia folytatni a harczot egy catholicus nővel oldalán? E gondolatra elszorúlt szíve, hátha még át is térne fia: «ki hogysen holtunk után történék — írta Kassaynak elkeseredetten — az istentől inkább kívánnám, én temetném el Rákóczy Györgyöt; és nem csak két fiúmat, sőt ha száz volna is, inkább, hogy sem isten tisztességének kárt tegyünk.»*

A jegyesek, a szülők rettenetes bánatára, «bolond s rend felett való szeretettel» ragaszkodtak egymáshoz. Elváltatásukra gondolni sem lehetett: s komolyan nem is akarták a szülők, hiszen olyan jól összeillettek! De a mennyire megrendült a gondolatra az öreg fejedelem, hogy

* Rákóczy levele Kassayhoz 1642 dec. 26-ról.

pápista menyje legyen, annyira aggasztotta Zakrzeska Annát leánya hitehagyása. De a szegény özvegy, kinek leánya boldogsága s saját lelke nyugalma közt kelle választania, az időtől várt. Beleegyezett leánya áttérésébe az öreg Rákóczyval szemben, de azért leányát mind erősítette, «vastagította» hitében: s a kitérés csak maradt. S a szegény ifjú György legtöbbet szenvedett ebben a harczban. Egészen eltérőleg eddigi életrendjétől, a mulatságokban «a sokféle italt elkezdte»,¹ a miért aztán anyja megdorgálta. György zokon vette a dolgot s boszúsan oda vágta:

*naczagod alázatos
szolgálatia míg el
Batori Sofia*

12. BÁTHORY ZSÓFIA ALÁÍRÁSA

«úgy keresi atyja kedvét, mint fogadja».² Annyi bizonyos, hogy ez a boldond szerelem s ez a szokatlan daczolás aggasztotta a szülőket, kik végre is belátták, hogy a kellemetlen, feszült viszonyoknak úgy vethetnek véget, ha a fiatal pár

összekezelését nem halasztják tovább. A menyegző napját 1642 őszére kitűzték s a meghívókat szétküldötték, abban a feltevésben, hogy kitartásuknak még is csak sikerülni fog az öreg lengyel asszonyt rábírní, hogy — amint meg is ígérte — ne gördítsen akadályokat leánya kitérése elé s fiúk által nyomást gyakorolni a menasszonyra is, hogy ez adott ígéretét váltsa be.

Elég rövid határidőt szabtak: 1643 febr. 3-át.

S azonnal lázas gyorsasággal megkezdődtek az előkészü-

¹ Családi Levelezés, 94. l. «Vigan lak-tál te Solyomkőbe, mikor én igen búsul-tam — írja anyja — azért te se búsíts, én se búsítlak» (azaz nem dorgállak).

² Családi Levelezés, 88. l. Lorántffy Zs. 1641 (s nem 1640, mint tévedéssel van írva) oct. 18-iki levele.

letek. Első gondja volt az öreg fejedelemnek fiát atyai tanácsokkal látni el. Nem mint eddig utasítás, hanem levél alakjában, s szóbeli izenetekkel, melyeket az ifjú Györgynek anyja és testvére vittek meg (1643 sept. elején) Somlyóra. Szeresd feleségedet annyi szeretettel s ragaszkodással, mennyivel minden igaz férfi tartozik nejének, de csak annyira, «hogy ahhoz való szereteted hazádnak, nemzetednek, kiváltképen az isten tisztességének szeretetét feljebb ne haladja, s ezektől el ne vonjon», mert feleséget még találhatsz, de hazát, nemzetet, istent, egynél többet nem». ¹ Elméletileg szép és igaz volt mindez: gyakorlati haszna azonban nem lett. Sem az öreg fejedelemasszony, sem Zsigmond herczeg semmit sem tudtak végezni: üres biztatásoknál egyebet nem vittek haza Somlyóról, s az öreg György gyanakodni kezdett, hogy fia nem járt el kellő erélylyel. Azt kívánta volna, hogy ez «a bolond szerelmes» ifjú hitczikkelyeket magyarázzon menyasszonyának s meg se gondolta, hogy elég más tárgy van, melyről azok szívesebben beszélnek. Mennél inkább közelgetett a menyegző határnapja, mennél több válasz érkezett a meghívókra s mennél inkább szaporodtak a bevásárlások, annál jobban aggódott. Hátha meg akar maradni a menyasszony a pápistaságban? hátha anyja vagy más valaki megeskette, hogy megmarad? Végre is decemberben még egyszer kérdést tétetett nálok. ²

De a dolgon változtatni feltűnés nélkül nem lehetett volna, s a fejedelemnek bele kellett nyugodni, hogy az áttérés majd lakodalom után fog megtartatni.

Egész sereg vendég volt meghíva: a császár, a lengyel király, a kurlandi herczeg, a nádor, több lengyel főúr, a moldvai s havasalföldi vajdák: ezek képviselőiket küldötték el. Nagy számmal jöttek a főurak Magyarországból,

¹ Lorántfy Zsuzsánna, 54. l.

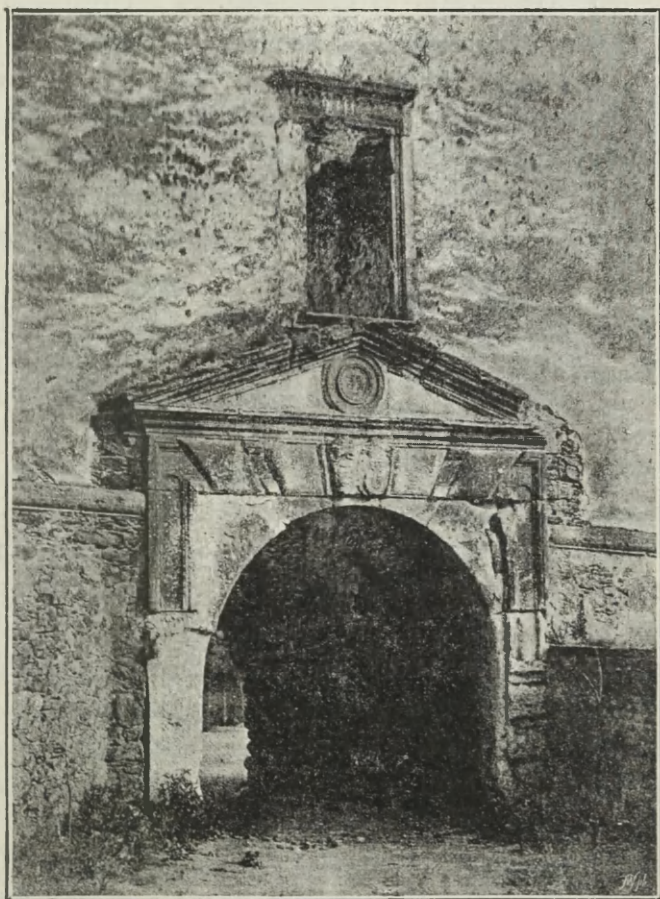
² Lorántfy Zsuzsánna, 27. l.

13. SZILÁGY-SOMLYÓ VÁRA.

1. A hajdani fejedelmi lakóház. 2. Bástya. 3. Sütőházak. (Rajzolta Cserna K.)

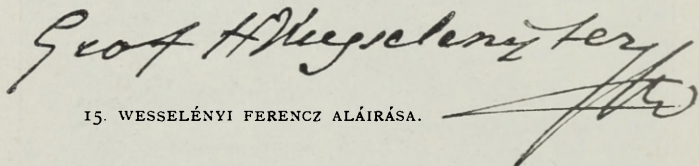
a Részekből s Erdélyből — s egy csomó közrend is. A menyasszony elhozására Somlyóra Kornis Zsigmond utazott, öt főúrral. Ezek jan. 26-án értek oda s a császár és nádor követei, Jakusith egri püspök s Wesselényi

14. SZILÁGY-SOMLYÓ-VÁR NYUGOTI BEJÁRATA.

Ferencz, már ott voltak. A somlyai ünnepélyes meghívás és táncz után, jan. 28-án indultak meg 18 hintóval, két társzekérrel 200 gyaloggal s az urak udvari népével: a cselédség más felé ment. A menyasszony és anyja zöld bársonyos hintájába a menet közepében, két festett farkú

és sörényű ló volt fogva. Zilahon Bánffy Györggyel találkoztak, kit a fejedelem Wesselényi elé küldött. Febr. 2-án értek Fejérvár alá. Sátor volt ott felvonva, hol az ifjú fejedelem az «urakkal és ország színével», körül-belül 4—500 emberrel, várta az érkezőket. A menyasszony nevében Prépostváry üdvözölte a vőlegényt s ennek nevében Haller István felelt. A vörös, kívül-belül aranyos, skófiumos vánkosokkal ellátott dízhintóba, melyet hat kék s oroszán módra festett ló vont, a vőlegény segítette fel menyasszonyát. A mint a hintó megindult, megkezdődött a lövés s tartott, míg ez a város kapujához ért.

15. WESSELÉNYI FERENCZ ALÁÍRÁSA.

Itt vette a díszmenet kezdetét. A kapu előtt tizenöt zászló székely gyalog állt, vörösbe öltözve, s a mint a menet oda ért, beindult; utánok a lovasok, a fejedelem és ország «színes hadai», 18 párduczbőrös, öt tigrisbőrös «fő legény», nyolcz török ló felöltöztetve, s azután öt párduczbőrös ifjú legény, 16 trombitás, két lengyel s két török sípos, az úrfiak, az öreg úri rend hármásával, az ország színe s azután a meghívottak. Az elfogadás és tisztelgés az öreg fejedelemnél a bokályházban volt.

Febr. 3-án megtartatott az esketés. Az ifjú párt Geleji püspök eskette össze, két superintendens s a szász püspök segédlete mellett. Azután tizenhárman mutatták be az ajándékokat a menyasszonynak: Kemény János a főkomornik s tizenkét úrfi; nyakláncz, medaillon, gyöngy, láncz, násfa, arany perecz, fülön függő, gyöngyös szoknya, bársony janker, vont arany janker, nyusztal bélelt bársony palást, subák stb.

Két órákor volt az ebéd. A palotában «volt csinálva egy majestas» négy asztallal s egy pohárszékkal. Ennél a négy asztalnál voltak a fejedelmi család s a külföldi követek elhelyezve. A főhelyen a császár követe, jobbján a lengyel király követe, balján a fejedelem, neje, az ifjú fejedelem, menyasszonya, anyja, Forgácsné, Alliané, az oláh követek stb. A majestas alatt levő nyolcz asztalnál főurak és asszonyok foglaltak helyet. A pohárszék telve volt kristályüvegekkel, zománczos arany kupákkal, arany csészékkel, egybejáró aranyos poharakkal: innen csak asszúszőlőbort töltögettek. A majestason az erdélyi főurak udvart állottak, mindenik kezében ezüstös ébenfa-pálcza. Minden főkövetnek főember «innyaadója» s tányértörlő inasa. Háromféle zene volt: német, magyar, cigány. A felköszöntők sorát a fejedelem kezdte meg. Az ebédnek nyolcz órákor lett vége.

Alig volt idejük átöltözni a vendégeknek: nyomon következett a bál egy más teremben: de ez csak rövid ideig tartott. Minthogy a császár követe, mint pap, nem tánczolt, a fejedelem nyitotta meg a tánczok sorát. Mikor a menyasszony tánczára került a sor, négy pár állott fel: Wesselényi, Forgács s két erdélyi főúr. A mint a harmadik ugróra került a sor, hat szövétnekes ifjú útját állotta a tánczosoknak. Rákóczy Zsigmond kézen fogva kivezette a menyasszonyt. Elől mentek a szövétnekesek, utánok négy fő asszony — ez volt jeladás a bál bezárására. Az ünnepélyek még három nap tartottak: 4-én dísz-ebéd s ajándékok bemutatása, 5-én a fejedelmi istálló megtekintése, diszebed, tűzijáték, 6-án családi ebéd, fesztelen multság. A fejedelem kedvencz cigányát, Rigót, két fuvalással Wesselényi háta mögé állitá s «ezek annyira bele-vonták, fűtték a bort», hogy akkor volt legjobb kedve.*

* Erdélyi Orsz. Eml. x. k. 361. l.

A lakodalmi ünnepélyek lezajlása után a fejedelmi család Fogarasha utazott, az egyetlen lengyel asszony kivételével, ki haza ment. Nagyon valószínű, hogy a fiatal pár szívesebben ment volna Váradra — de ez elől nem lehetett kitérni. Az új asszonynak be kellett tétet igéretét váltania. S így történt, hogy a mézeshetek örömeit, boldogságát meg kelle osztania a hittanulás fáradaímaival s ferje szeretetteljes szavai után magába kelle szívnia a fejedelem udvari papjának száraz tanításait. Mikor ő már azt hitte, marc. vége felé, hogy eléggé meg van erősödve a kálvinista vallásban, ezt bejelenté a fejedelemnek és Lorántfy Zsuzsánnának s ez utóbbinak még azt is kijelenté, hogy nem félelemből vagy kedvezésből szánta magát e lépésre: apr. 5-én megtörtént az áttérés s az úrvacsora felvétele. De a család néhány hétig még Fogarasban maradt, hogy az új asszonyt hitében megerősítsék.

Apr. végén Fejérvárra utaztak, hova a fejedelem országgyűlést hirdetett, melyre a császártól is jött követ, Örsy Zsigmond. Majus 12-én az ifjú fejedelemnél volt diszebed, s ezen a fiatal György elég meggondolatlanul hitvitát idézett fel. György úr azzal dicsekedett, hogy neje önkénytesen csatlakozott anyjához, midőn ez az úrvacsorát felvette. Az ifjú asszony szemei könnyel teltek meg: «soh' se aggódjék nagyságod», monda Örsy, «azzal a darab kenyérrel, mit akkor megevett, nem vétett isten ellen: megeszem én is a kenyeret a nélkül, hogy bünt követnék el, egy darab marhahússal. Csak az igaz catholicus vallást, melyet szüleitől örökölt, tartsa meg továbbra is szívében». A társalgás ez irányának az ifjú fejedelem vetett véget; «ne szóljon kegyelmed arról többet», monda Örsynek, «mert feleségem már áttért az igaz hitre».*

De ez az áttérés nem volt őszinte. Az ifjú asszony

* Örsy 1643 júniusi jelentése. Erdélyi Orsz. Emlékek, x. k. 389. l.

még csak 15 éves volt;¹ szerelmének hozta meg ez áldozatot, de abba belenyugodni nem tudott. Vezekleni akart, s gyermek-ésszel próbát akart tenni, hogy a két hitet kiegyeztesse: meg akarta tartani a pénteki és szombati böjtöt, híven régi fogadásához. Fejérvárról Somlyóra ment férjével, s itt már újra anyja befolyása alatt volt. Ez a böjtölés erősen bántotta az öreg fejedelmet, haragudott fiára, hogy nem tud nejeire hatni, szemrehányásokat tett neki, hogy felesége «meghódoltatja». Hijában fordult az ifjú György anyjához, férje neheztelését ez sem tudta levenni róla. S nejét is hijában kérte — ez nem engedett:² semmit sem akart hallani a pénteki és szombati «hús megételről», a míg a papok fel nem szabadítják. Az öreg fejedelmet ez még jobban boszantotta, s Kemény Jánost küldte Somlyóra, hogy a lengyel asszonyra hasson. Midőn ez sem használt, Kereszturyt, udvari papját

Keresztury Pál

16. KERESZTURY PÁL ALÁÍRÁSA.

küldte be, hogy az ifjú asszonytól térítvényt vegyen. Ez azonban nem volt hajlandó ilyen térítvényt adni: nem tud jól írni, mentegette magát, hanem megjött a hír, hogy «a papok felszabadították pénteki és szombati hús nemételét», ígéretet tett, hogy a szombati böjtről (de nem a péntekiről is) lemond. Az öreg fejedelem hajszálnyit sem engedett. «Vagy te mondd a tollába a térítvényt, vagy ő mondja másnak úgy a mint kívánják, csakhogy ekkor maga írja le s pecsételje meg.»³ S csakugyan az ifjú György és Keresztury végre rávették a térítvény kiállítására.

Erős leczke volt ez Báthory Zsófiának, megtanulta

¹ Trauzner Lukács jelentése a fejedelemhez, 1643 jul. 16-ról. Erd. Orsz. Emlékek, x. k. 393. l.

² Az ifjú R. György levele anyjához, Somlyó, 1643 jul. 21.: «hiszen ha vagy szép szóval, vagy keménységgel végben

vittem volna, magam lettem volna oka Ngatok búsulásának s magaménak is». Erd. Orsz. Ltár. Rákóczy-osztály.

³ Rákóczy György aug. 20-iki levele. Családi Levelezés, 105. l.

belőle, hogy ipával nem vonhat újjat. Ragaszkodását ősei hitéhez erősen, de mélyen szívébe kellett zárnia. Pedig már csak hetek választották el az időtől, midőn ipa szabályát fog vonni azok ellen, kik az ő hitének legerősebb támaszai, s férje már is felszerelé az erődítéseket,¹ mustrát tart a váradi katonák és hajdúk felett, mezei hadait is készen tartja.² S mikor már minden el volt rendezve, megjött az öreg fejedelem rendelete, hogy dec. 28-án induljon el nejével Fejérvárra, de ünnep napon ne utazzék, «azért is, hogy feleségedet vastagíthasd igaz vallásában». ³

III.

Az ifjú fejedelemnek az 1644 január 3-ára Fejérvárra hirdetett országgyűlésre be kelle jönnie nejével együtt. Január 5-én érkeztek meg s a város határában Zsigmond herczeg és a rendek által ünnepélyesen fogadtattak. Másnap, január 6-án kezdetét vette az országgyűlés

Már akkor minden elő volt készítve a császár megtámadására. Megkötötte a szerződést a svéd korona felhatalmazottjaival, Rebenstock-kal és Orbaival: véd- és dacz-szövetséget, melybe Franciaország is be volt foglalva,⁴ s megkapta a támadásra az engedélyt a portától a honnan parancsokat eszközölt ki, hogy ne csak a szomszédos török hatóságok, hanem a két oláh vajda is segélyhadakat adjanak, s még tatár nyilasok is rendeltettek mellé. De magán az országgyűlésen nyilvánosan nem tárgyalatott a célbavett támadás. Az külön, bizalmas üléseknek volt fentartva.

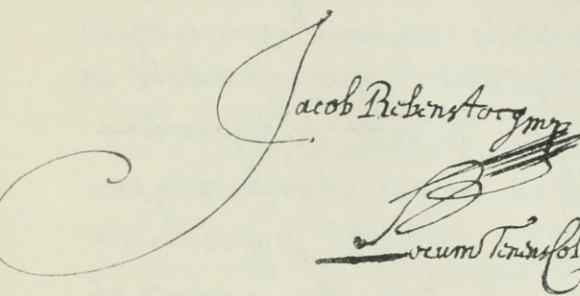
¹ Családi Levelezés, 113. l. Az öreg fejedelem inti fiát, hogy ne mulatozzék, hanem legyen Váradon.

² Erd. Országgyűlési Emlékek, x. k. 399. l.

³ Családi Levelezés, 116. l.

⁴ 1644 nov. 16. Közölve a Rákóczy által kiállított szövetséglevél Okmánytár I. Rákóczy Gy. szövetekezései történetéhez s a svédek által kiállított Történelmi Tár, 1884. iv. f.

S a mint a fejedelem beszámolt az indokokkal, melyek őt e támadásra bírták s a rendek beleegyezésekkel annak létesítéséhez hozzájárultak, megkezdték a hadfölke-
lés, mustra és táborba szállás módozatainak megállapítását
s az egész munkával január 13-ig elkészültek.

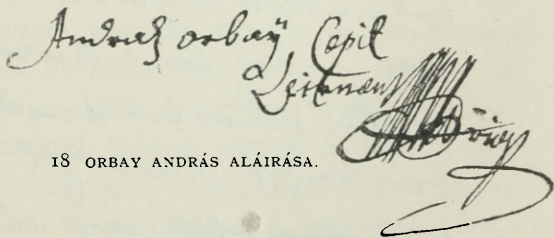

Handwritten signature of Jacob Rebenstock, with the text "Jacob Rebenstock" and "Vocum Tindisfölon: Guardia" written below it.

17. REBENSTOCK ALÁÍRÁSA.

Fiai közül úgy határozta, hogy Zsigmond megy vele,
mint a székelyek generálisa, György pedig Váradról Fejér-
várra tegye át lakását s távolléte alatt, mint helytartója
vezesse az intézkedéseket: mely czélból őtet kormányzóvá
nevezte ki. De hatal-

mát sokfélekép kor-
látolta. Bizonyos dol-
gokat, névszerint a
pénzügyieket, kizá-
rólagosan nevére bí-
zott: az udvarbirák,

Handwritten signature of András Orbay, with the text "András Orbay" and "Capit" written below it.

18. ORBAY ANDRÁS ALÁÍRÁSA.

harminczadosok, praefectusok, kamaraispánok egyenesen az
ő hatósága alá rendeltettek, míg a kormányzó a mellé
rendelt tanácsurak, Kassay, Nagy Pál, Cseffey László —
s egyes esetekben Kapitány Boldizsár, Rácz Ádám, Bar-
csay Sándor — megkérdezése nélkül nem intézkedhetett.
S ez által annyira körül volt írva az ő hatásköre, hogy
tényleg nem sokkal volt több, mint atyja rendeleteinek
végrehajtója s főpostamestere.

Az utasítás, melyet ezúttal adott neki,* egyfelől szabályozta a kormányzó teendőit a fejedelem távollétében, másfelől azon intézkedéseket is magában foglalta, melyeket az ifjú fejedelemnek követnie kell azon esetre, ha atyja élve nem jönne haza. Szívére kötötte, hogy az Istent tisztelje, az igaz vallást védje, legyen anyjának engedelmes fia, becsülje meg öcscsét és éljen ennek tanácsaival. Becsülje meg tanácsurait s udvari népét, vigyázzon minden felé, legyenek jó kémei a két Oláhországban, a török birodalomban s Lengyelországban. Legyen gondja az ország vég-házaira, főként Jenőre, Lugosra, Káransebesre, az oláh vajdakkal tartson jó barátságot, legyen gondja a várakra, passusokra, s ha Erdélyt veszedelem fenyegetné, szálljon táborba, de a mellé rendelt tanácsurakkal egyetértve. Megkezdett építkezéseit folytassa, hadait szaporítsa, s mindent úgy tartson készletben, hogy ha atyja parancsa érkezik, hadat s hadi eszközöket küldhessen utána.

Az öreg fejedelem óvatossága nyilatkozott ez utasításban: nem hitte, hogy erős kockázat nélkül nagyobb hatáskört adhat a még tapasztalatlan ifjúnak, de megadta a módot, hogy a kormányzás minden ügyébe betekinthessen. S az ifjú fejedelemnek ez ellen nem is volt kifogása, sőt talán megnyugtatótására szolgált, hogy még fiatal neje mellett maradhat: de mennél tovább tartott a hadfolytatás, annál inkább felébredt benne a vágy, hogy ő is részt vehessen azokban. Hiszen tulajdonképen ő lett volna katonának nevelve! S minden levél, melyben atyja öcscsének Zsigmondnak higgadtságát, vitézi virtusát magasztalta, fájdalmas húrt érintett szívében: miért nem lehetett ő az a kitüntetett? Igyekezett atyja parancsainak megfelelni: ő és anyja intézték a szállításokat az Erdélyben felhalmozott készletből. Egymásután rendezte a két oláh vajda hadai-

* Történelmi Tár, 1891. évf. 155. l.

nak átvonulását. Gondja volt a portai hírekre: élt szívében a remény, hátha atyja őt is maga mellé szólítandja?

Az öreg fejedelem julius végén haza bocsátotta a mezei hadakat s aug. végén úgy intézkedett, hogy új hadak jöjjenek ki. Zsigmondot Erdélybe küldte, hogy a székelyeket ültesse fel s a magyarok táborba szólításával Györgyöt bízta meg; de mind a kettőnek Magyarországra vezénylésével Zsigmond volt megbízva.¹ Ő hát most sem mehet ki: ez elkészerítette s víg társaságban keresett szórakozást. Atyja hírt vett, hogy egy zajosabb multság után kilovagolt. «Gondold meg, hogy mi lenne abból — írának — hogy míg én hazánk szabadsága mellett küzdök, lóról leesés vagy bor-italtól neked valami bajod lenne?»

Ekkor ősszel volt az öreg fejedelemnek harmadik támadása. Még mindig állta a pataki kincstár, és sem újabb adó sem nagyobb haderő megszavazása végett nem kellett a rendeket összehívni. De kivált az ottani háztartás kiadásait megszorította, ellenzette, hogy az ifjú fejedelem szolgálát szaporítsa s még a mellette levő hadakból is száz lovast berendelt. Bizony pedig az ifjú György szeretett volna kün szolgálni! «Oly bizodalom visel — írának — mivel nagyságod parancsolatjából kell itt benn laknom, magam, szolgálaim itt benn lakásunk olynak tartatik nagyságod előtt, mintha maga mellett laktunk és szolgáltunk volna, holott azoknak is velem együtt nagyobb kedvek van s volt nagyságod mellett való szolgálatra s most is teljes bizodalommal tartok, hogy nagyságod mellett szolgálhatok».

Ez azonban sehogy sem illett be az öreg fejedelem tervébe s a kormányzónak otthon kelle maradnia. Még akkor is, midőn a tél beállta a hadakozás folytatását lehetlenné tette, csak nejét hívatta ki magához Ónodra, fiának Fejérvártt kellett maradnia. Épen ez időben Fejérvárt

¹ Családi Levelezés, 237. l.

² Ifjú Rákóczy György 1644 nov. 8-ki levele atyjához. Orsz. Ltár, Rákóczy ltár.

ő csakugyan nehezen hagyhatta volna el, mert neje várandós állapotban volt s 1645 febr. 24-én a fejedelemasszony-nak «egy szép fia született».¹ Nagy öröm volt ez az öreg fejedelemnek. Elrendelé, hogy az országban mindenfelé hálaadást mutassanak be istennek, örömet lőjenek a fejedelmi s országos várakban,² fényes keresztlőt tartson fia, melyre az oláh vajdák is hívassanak meg. Az ifjú fejedelem apr. 2-án akarta a keresztlőt megtartani, de neje betegeskedése miatt jun. elejére kellett halasztani.³ A gyermek Ferencz nevet kapott a keresztségben, s keresztapául Lupul moldvai vajda hívatott meg.⁴

Az öreg fejedelmet ezen egész idő alatt fontos ügyek tarták távol országától. Az ő 1644-iki szerződése a svédekkel csak egyoldalú volt: ki volt az terjesztve a francia királyra is — anélkül, hogy a tárgyalásokban ennek követé részt vett volna. 1645 elején végre megjött a francia követ Lengyelországon keresztül s elég hosszas tárgyalások után Munkácson a francziákkal is megkötöttetett a szövetség (1645 apr. 22.). Ez alatt már végre a svéd hadak is előnyomultak s Rákóczy megtehetette az előkészületeket, hogy hadai a Torstensonéival egyesüljenek. Erdélylyel Rákóczy nagy mérvű előkészületeket tétetett s az ifjú Györgyben feléledt a remény, hogy talán ezen negyedik támadásban már ő is részt vehet. Az adó megszavazása végett az öreg fejedelem apr. 16-án Fejérvárra országgyűlést hirdetett s kormányzói tiszténél fogva ezen az ifjú Györgynek kellett atyját helyettesítnie. Azonban különösebb felhatalmazást fiának ez alkalomra sem adott az öreg. De a rendek sem állottak elé különösebb követelésekkel, úgy, hogy az adó is a rendes évenként megállapíttatni szokott ösz-

¹ SZALÁRDY, 188. I. V. ö. a Családi Levelekben levő adatokkal.

² Rőty Orbán levele, Kővár, 1645 mart. 31. Orsz. Ltár, Rákóczy-levéltár.

³ Családi Levelezés, 322. l.

⁴ SZALÁRDY, 188. I.

szegben, 20 frtban vettetett ki, s ezenkívül még egy pár kisebb fontosságú ügy elintéztetvén, pár nap múlva eloszlott az országgyűlés. A gyűlés után is, sőt néhány nappal később újabb erdélyi hadak indultak meg Zsigmond herczeg vezérlete alatt Magyarországra, azonban Györgynek ismét otthon kellett maradnia.

Kénytelen kellenen tűrte az ifjú György ez állapotot, engedelmeskedett atya parancsának, de megnyugodni nem tudott. Utoljára valami sok dolga nem volt, aztán anyja is, ki még le tudta volna csendesíteni háborgó kedélyét, künn volt Magyarországon, s ép ezért zajosabb lakomákban, gyakoribb kilovaglásokban keresett elszóródást. Egy pár kisebb fontosságú s halasztást nem szenvedő ügyben hatáskörének túlhágásával intézkedett s az alárendelt tisztek, kik ismerték a fejedelem érzékenységet, nem is mulasztották el ezekről jelentést tenni. Az öreg fejedelem szerette országában a gondviselés szerepét játszani s a mint megbízottjai ezekről a dolgokról értesítették, éles, dorgáló levelet írt fiának: «ne dirigáljon, méltóságát ne sértse, várja meg halálát». Ez szíven találta az ifjú Györgyöt. Kitárta egész lelkét anyja előtt. Nem olyan istentelen fiú ő, hogy atya halálát várná. Neki nem kell a directio: már sokszor kérte atyját, hogy vigye ki ez országból, mentse fel a kormányzóságtól. Szívesebben szolgál akár mint lovász is atya mellett, csak hogy lehessen mellette, hogysem itt benn «ő nagyságának neheztelésével, atyai szeretetének megbántódásával». Senki sem fog ő nagyságok hivei közül akkor megfelelhetni a reá bízott tisztnak, ha nincs kellő authoritása, hát ő hogyan tudna megfelelni? Ne kívánják lelke sérelmét, engedjék meg, hogy kimehessen, hadd mutassa meg ezzel is, hogy neki directio nem kell.*

Már nem volt arra idő, hogy az öreg fejedelem fiának,

* Ifjú Rákóczy György maj. 24-iki levele anyjához, Családi Okmánytár 319. s köv. ll.

kit időközben ismét mustra tartásával bízott meg, kérelmét teljesíthette volna. Az erdélyi hadak nem sokkal utóbb egyesültek a svéd hadakkal — de a késő egyesülést kora elválás követte. A porta visszarendelte Rákóczyt s ez aug. 6-án Lampersdorfbán megkötötte a béke-praeliminárekát a császár biztosaival, oly kedvező feltételek mellett, mely nemsokára a linczi békét eredményezé. Egy csomó uradalmon kívül Rákóczy megkapta a Bethlen által bírt hét vármegyét is: kettőt közülök, Szathmárt és Szabolcsot, úgy, hogy ezek halála után fiaira szálljanak.

Az év végével az egész család Erdélybe került ; s eljött oda Croissy is, a francia király követe. Titkos megbízása volt: rávenni Rákóczyt, hogy újabb támadást kezdjen a császár ellen, s ettől Rákóczy sem mutatkozott idegennek. A svédek és francziák egy

csomó pénzzel tartoztak neki s ilyen módon remélte, hogy az adósságot behajthatja. A követet Fejérvártt az ifjú fejedelem fogadta s ez tárgya-

20. CROISSY ALÁÍRÁSA.

lásba akart vele bocsátkozni. Határozott és gyors választ kíván, s az ifjú György kinek ilyesmire nem volt felhatalmazása, «elveté magáról Bisterfeldius uramra». Hanem aztán kárpótolta Croissyt olyan esti mulatsággal, mely reggelig tartott, s melyben a francia a tánczot éjjeli 11 órától reggeli hat óráig egy ingben járta.* Innen a tárgyalások folytatására Fogarasba mentek s az öreg fejedelem azon föltétel alatt, hogy régi adósságát fizessék meg, a szövetséget a svéd és francia koronák írják alá s ezek szerezzék meg a portai engedélyt, késznek nyilatkozott megtámadni a császárt. Teljesíthetetlen feltételek voltak ezek, de hát nem volt-e természetes, hogy a fejedelem a linczi béke feláldozásának nagy árt szabjon? s nem volt-e

* Családi Levelezés, 358. l. Rákóczy Gy. 1645 dec. 5-iki levele.

másfelől érthető, hogy viszonyát sem akarta szövetséges társaival, kik már ekkor megkezdték a béketárgyalásokat megszakasztani, nehogy a végleges békéből kimaradjon?

György már ekkor azt az árnyékát sem gyakorolhatta a fejedelmi jogoknak, melyekkel eddig birt: atyja egészen átvette az igazgatást. S ezzel megszűnt az a fizetés-pótlék is, melyet kormányzósági idejére kapott. Neki azonban megszorodott udvarnépével szemben kötelezettségei voltak, s minthogy atyja azok kiegyenlítéséről hallani sem akart, anyját kérte fel közvetítőnek, de csekély eredménnyel.¹ Tavasz óta Váradon volt — april végén atyja is kiment a Részekbe, hogy a linczi béke végrehajtására vonatkozó tárgyalásokat biztos kézzel intézhesse. Aztán kapcsolatban a békével, szabályozni akarta a protestans egyház szervezetét is s e célból Szathmár-Németibe kálvinista zsinatot hívott össze. De várta magához Radzivil herceget is, ki európai coalitiot akart összehozni a törökök megtámadására, s kit ő, mint a lengyel dissidensek fejét, arra akart megnyerni, hogy annak idejében támogassa őtet a lengyel korona elnyerésére irányzott terveiben.

Elég mozgalmas élet volt ez az ifjú fejedelemre nézve is, kinek aug. havában a lithván herceget Váradon fogadnia, ünnepelnie (aug. 14) kellett s a honnan a herceg egy napi pihenés után Munkácsra utazott.² Pedig Györgyre nézve épen ezek aggodalmas napok voltak. Fia, Ferkó, jul. eleje óta súlyos beteg volt. Balkeze megbénult, lázak gyötörték, s torka is fájt. Eleinte két borbély gyógyította: az új keresztyén s egy váradi. Olykori jobbanléte gyorsan rosszabbra fordult. Aug. elején egy német orvost hozattak, de ez sem tudott segíteni. A gyermek, bár már másfél éves volt, még mindig szopott s az orvos azt tanácsolta, hogy válaszszák el. Azt is beszéltek, hogy «a gyermeknek keze

¹ Családi Levelezés, 364. l. Az ifjú György jul. 31-iki levele.

² Családi Levelezés, 366. l.

tört meg a fiok-csontban». Más orvost is akartak hozatni, de féltek, hogy gyógyításában «ördögösség van». Havak mulva jobban lett.¹ Szerencsére, mert neje nov. 4-dikén lebetegedett s férjét fiú-gyermekekkel ajándékozta meg, ki anyjához intézett kérdést, hogy mi nevet adjon e fiúnak?²

A linczi béke végrehajtására vonatkozó tárgyalások még ekkorra sem fejeztetvén be, minthogy az öreg fejedelem idejét s munkásságát főként ezek vették igénybe, tavasz óta nem fordult meg Erdélyben s a főtörvényszéki ülésekre (terminusokra) a választott fejedelmet küldötte be, hogy azokon az ő személyét képviselje. Az 1647-iki tavaszi országgyűlés után azonban az év nagy részét Erdélyben töltötte, fiát, Györgyöt, Váradra küldte ki kapitányságába, Zsigmondot pedig, mint a hét vármegye kormányzóját, Kassára.

Hosszú, fáradalmas, de biztos kézzel vezetett munka árán a Rákóczy-ház hatalma meg volt állapítva. Már Erdélyen kívül Magyarországnak is jelentékeny része övé volt: csaknem egészen mind az, mit elődjai közül valaha valaki birt. Betetőzte Bocskay és Bethlen munkáját s a hatalmas kézzel és éles észszel megindított ellenreformationnak határt szabott. Az újon szerzett uradalmakkal akkorára nevelte magán vagyonát hogy ez időben ő volt a magyar koronának leggazdagabb földes ura. A mit erdélyi fejedelem elnyerhet, azt mind magáénak mondhatta: de még volt elődjai közt, ki többet tudott elérni, mint ő: Báthory István a lengyel király. Ha István királynak sikerült magát megválasztatnia, miért ne sikerülhetne az neki is? Kétségtelenül a vallás kérdése itt főfontosságú, de hátha épen a dissidensek s a lengyel korona ellen fellázadt kozákok

¹ Családi Levelezés, 363—9. ll.

² Családi Levelezés, 370. l. A gyermek nem élt sokáig: legalább a következő év elején kelt levelekben már csak Ferkóról van szó, s a második fiú, a «kis katoná» többé nem fordul elő.

által tudná azt elérni? Nem is hanyagolt el semmit, hogy a lengyel főurak közt magának, házának barátokat szerezzen, de mikor már arra került volna a sor, hogy a kivitelre tegye meg az előkészületeket, kisebbik fiára, Zsigmondra, gondolt. Talán azért is, mert ő már akkor sokat betegeskedett.

1647 késő őszén kiment Váradra. Az ifjú fejedelem is ez időben Erdélyben volt s elkísérte atyját Bánffi-Hunyadig, honnan a beszterczei terminusra ment. A következő új év nagy megnyugvással köszöntött be az öreg fejedelemre nézve. Jan. 18-án az ő s a császár biztosai aláírták a kiegyezési okiratot, s tiz nappal később, jan. 28-án, a felsőmagyarországi vármegyék Kassán hivatalosan resignáltattak az öreg fejedelemnek. Nehány hóval utóbb, majus 20-án, a lengyel király is meghalt, s most már az öreg fejedelem megtette a lépéseket, hogy a lengyel koronát fiának, Zsigmondnak, vagy ha ez kivihetetlen volna, magának megszerezze. De bár minden jól el volt készítve, s emberi számítás szerint a diadal biztosnak tetszett: ez a vállalata nem sikerült Rákóczynak. Csak néhány héttel a választás előtt Görgényben súlyosan megbetegedett. Keményen tartotta magát, nem akart beteg lenni: a kór erősebb volt mint ő. Görgényből sept. 27-éről, utolsó fenmaradt levelét Zsigmondnak írta: reszkető kézzel s a szokottnál is rosszabb irással. Hijában örülsz egészségemnek — panaszkodik fiának — az már nagyon megváltozott; most a láz gyötri, ereje fogy, alunni sem tud, de azért intézkedik mindenről, építésről, zsoldfizetésről.* Innen haza indult Fejérvárra: de alig egy pár hét múlva, october 10-én, bevégezte tevékeny s eredményekben gazdag életét. Még akkor nem ment véghez a király választás Lengyelországban: halálával megbukott Zsigmondnak jelöltsége is. Nem érte meg

* Családi Levelezés, 398. l.

SERENISS. GEORGIVS RAGOTZIVS
TRANSSILVANIAE PRINCEPS.

P. de lode excudit

21. I. RÁKÓCZY GYÖRGY FEJEDELEM ARCZKÉPE.

a westphaleni béke megkötését sem, mely utolsó, de jelentékeny diplomáciai működésére föltette a koronát az által, hogy Erdély beiktattatott a békébe.

Végrendeletének fogalmazványát utolsó betegsége előtt nem sokkal készítette. Uradalmait — de mint összetartozó egész — neje s két fia közt osztotta fel. Ámbár Györgynek, mint fejedelemnek s mint a család fejének jogait tiszteletben tartotta, de vagyoni jogi tekintetben anyjoknak alárendelte a két fiút, Zsigmondról pedig úgy gondoskodott, hogy mint fejedelem fia, mint herceg, rangját megillető fényt fejthessen ki s épen ezért az örökségből jelentékenyebb részt juttatott neki. Szathmárt és Szabolcsot — melyek halála után is a család kezén maradtak — György igazgassa, de Zsigmond által, kinek «keze legyen rajtok», s kinek a szathmári tisztek is letegyék az esküt. Ily módon akarta biztosítani az egységet a családban s ezt úgy vinni keresztül, hogy ez által György fejedelmi tekintélye csorbát ne szenvedjen. Pedig Györgyre nézve voltak aggodalmai. Még fiatal ember, nem forrta ki magát, önfejű s heves természetű. Aggodalmait csak leplezve mondta el végrendeletében. Emlékeztette tanácsurait s hű szolgálait, hogy úgy tartotta, mint barátait s rokonait, megbecsülte őket. Szeretettel, bizalommal fordult hozzájuk, hogyha fia György nem is tudná megadni becsületöket, tanácsokkal nem élne s a szegény házára nem úgy kezdene gondot viselni, mint ezt jó neve megkívánná: ne forduljanak el tőle, hanem úgy igazgassák jó tanácsadásukkal, hogy fel se tűnjék, hogy az országnak nem vén, hanem ifjú fejedelme van.

Egyetlen államirata sincs az öreg fejedelemnek, melybe egész lelkét, gondolkodását annyira beleöntötte volna, mint épen ez, melyet már csaknem a halál kapujában, szemben az ő teremő igaz istenével készített. Egy egész program az, de a mely program egyetlen szóból áll: folytassák a munkát, melyet ő megkezdett, s haladjanak az úton, me-

lyen ő eddig haladt. Istennek tetsző munka volt ez, azért adta rá áldását. A mit különösen az egyházi rendre mondott, mindenkire értette azt: legyenek okosok, vigyázók, egymást értők, «mert féltő, az első tévelygésük az utolsó gyászuk ne legyen». Ő bölcs és jós lélekkel elmondott szavak, melyeknek valóságát szomorúan igazolta a jövődő.

Ezt a jövődőt pedig álmaiból is kizárta az öreg fejedelem: annyira bizott alkotása állandóságában. Amint hogy arról is meg volt győződve, hogy annak jutalmát a földi életen túl is megadja az ő Istene. A feltámadás biztos tudatával adta át testét a földnek, mikor ő a jövődő ítéletben saját szemeivel meglátandja az ő Jézusát! Ő szép és boldog halál volt az övé!

De ez a halál még is súlyos csapás volt országára, családjára. Bár mennyire megszilárdult viszonyokat hagyott is maga után, az erős intéző kéznek hiánya azonnal érezhetővé lett.

IV.

Mikor az öreg fejedelem meghalt, az egész család, a tanács- és főurak közül igen sokan Fejérvártt voltak. Lakodalomra jöttek össze, Lorántfy Zsuzsánna unokahugának, az Allia kisasszonynak* lakodalmára: s bár az öreg György az esküvőn is súlyos beteg volt, még sem hitték, hogy két nap múlva ennek temetési előkészületeiről kellend tanácskozniok. Arról, hogy országának halála perczében legyen törvényesen megválasztott fejedelem: fia, II. György, már gondoskodott. Oly jól elintézte ezt, hogy lehetősége is ki volt zárva a belzavaroknak, s annak is, hogy a két császár közül akármelyik az ő halálát támadásra ürügyül használhassa fel. Temetése részleteiről is intézkedett s a csa-

* A fejedelemasszony nővérének volt leánya.

ládnak nem volt e tekintetben sem más feladata, mint az ő óhaját, a mennyire lehet, végrehajtani, vagy a szükséghez képest módosítani.

És mégis mindennek daczára, a szeretett férjnek és atyának halála sokkal több volt, mint egyszerű családi és országos gyász: félíg elintézve s körvonalaiiban megállapítva egy merész és nagyszabású vállalatot hagyott maga után. Csak az első lépés volt megtéve, de már ez is akkora horderővel bírt, hogy akár a visszavonulás, akár a haladás a megkezdett nyomon egyaránt megfontolandó következményeket vonhatott volna maga után.

A záporógi kozákokat, kik Lengyelország déli és keleti vidékén laktak, Báthory István király a magyarországi végek mintájára szervezte, hogy ezek az oroszok támadásait s a tatárok beütéseit feltartóztassák. De a lengyelek roszszúl bántak a kozákokkal, s ezek, a mikor csak tehették, fellázadtak. IV. Ulászló uralkodása utolsó évében a lázadás veszedelmes forradalomná nőtte ki magát, s midőn Ulászló meghalt, Chmielniczki összeköttetésbe lépett az öreg Rákóczyval. Tervök az volt, hogy szervezzen Rákóczy egy hatalmas pártot a dissidensek közt, mely aztán Radzivil herczegtől támogatva, a királyválasztó országgyűlésen ötet válassza meg lengyel királynak,¹ erre a gyűlésre keletről Chmielniczki fog kozák hadakat küldeni, nyugotról a fejedelem hadai nyomuljanak — ily módon a catholicusoknak nem lesz bátorságok más jelöltet felállítani. Az öreg Rákóczy követei, jó nagy összeg pénzzel ellátva, már egyengették a választás útját: Chmielniczki pedig felszólította Rákóczyt, hogy közös benyomulásukra tegyék meg a szükséges intézkedéseket.² Chmielniczki követei és levele öreg Rákóczyt a ravatalon találták s halála hírére

¹ Az öreg György, mint fennebb láttuk, első sorban fiát, Zsigmondot, akarta megválasztatni.

² Chmielniczki levele 1648 nov. 17. Erdély és az Északkeleti Háború. 1. k. 6. lap.

ILLUSTRISSIMUS ATQ CELSISSIMUS PRINCEPS
AC DOMINUS DOMINUS BASILIUS D. G
TERRARUM MOLDAVIÆ PRINCEPS. ETC.

Abraham van Westeryeldt pinxit

Wilhel. Hondius sculp. Cum privilegio S R M Gedam M DC LI

[Handwritten signature]

Lengyelországból ennek követei, a pénzzel együtt visszatértek.

Györgyre nézve kétszeresen kényes volt e kérdés. Ismerte az öreg fejedelem szándékát Zsigmondot illetőleg; tudta, hogy ez Lupul moldvai vajdát, az ifjú fejedelem keresztkomáját, kinek vajdasága Erdély s a kozák terület közt feküdt, azzal nyerte meg tervének, hogy ennek leányát fiával, Zsigmond herczeggel, akarta elvételni: de most midőn még atyja sem volt visszaadva a földnek, tehet-e ő ez ügyben elhatározó lépést? Aztán tanácsurai közül éppen az, kit leginkább beavatott atyja terveibe, Kemény János, Moldvában, Lupulnál követségben volt. Nem kell-e ezt is bevárni? De e habozás és aggodalmak közt az az idő, mely alatt gyors elhatározással talán még célzt lehetett volna érni, eltelt, és Zsigmondnak a választásnál neve sem fordult elő.

Azzal, hogy Zsigmond jelöltsége megbukott, György nem adta fel a maga saját igényeit. Atyja szövetségeseit magának akarta megnyerni, hogy befolyását a lengyel ügyekben biztosítsa. E célból a kozák követséget magánál tartotta s lengyel barátainál, főként a dissidenseknél, azon munkált, hogy az új király megkoronázását hiúsítsák meg. Nem sikerült: a lengyelek (1648 dec. 15) ugyancsak rövid határidőt tűztek ki az újon megválasztott király, János Kázmér, megkoronázására (1649 jan. 17). Ezzel aztán az egész dolog más stádiumba lépett.

Ez alatt megtette a gyászoló család a temetési előkészületeket. A temetésnek régi szokás szerint országgyűlésből kelle megtörténnie: s e célból az ifjú fejedelem 1649 január 10-ére Fejérvárra összehívta a rendeket. A császárnál lépéseket tett, hogy a temetés megtörténteig az öt vármegye visszabocsátása halasztassék el: de csak annyit nyerhetett meg, hogy azok a temetésen képviseltethessék magukat; s ezeknek azonnali visszabocsátását kívánta. Így

Illustrissime ac Magnifice
Spre Princeps Ungaria
Domini: Domini: nobis Clementissime

Libertissimo animo atq; benevolo, legatos missos a Magnificenti
tua suscepimus, quodq; optime intelleximus, quod nobis
Maj: tua Magnam benevolentiam ostendit, plus et ultra grati
animi significatione pollicitus es; quoniam Antecessores pie
memoria Stephanus Batory hieckiam de Regione a quo mul
ta privilegia et libertates tenemus huc usq; et tamquam filia
sua benevolentia sua quasi alii legat, sic primum atq; peruenit
nostra fert quod futurum nobis Domini ad Batony putus,
quoniam Colera gens nimirum omnis atq; devota, contra nos
inimicitiam et iram excitavit. Itaq; totum animo atq; pectore nostro
unanimes Illustrissimam Celebritatem habere Batony et Regem
Polonia, Batona nostra cupimus; Ideo Illustrissima Celebritudo
tua militibus suis quamcunctissime aggredi iubet Polonia, nos
quoq; cuncti cum toto exercitu nostro atq; potentia Illustrissimam
Celebritudinem tuam sequamur et adhaeremus, ob meliorem
et claviorem servorem qui crete no Celebritati tuae funda
mentali et explicatiis narrabunt. Legati nostri quoq; ad
Celebritatem tuam de exercitu nostro mittimus, ex populo
optime omnibus in hominibus habeat plena fides igitur
Heinde sumus Illustrissima Celebritati tua amissimi et ad ob
sequia omnia paratissimi Salvo Zamy scilicet Die 17
Johanne A. 1678

Illustrissime Celebritati tuae
Fideli obsequio

Bogdan Chmielnicki
Hetman Wojska Zaporozkiego
Petrus Szwarc

IOANNES CASIMIRUS DEI GRATIA REX POLONIE, MAG. DUX
LITHUANIE, RUSSIE, PRUSSIE, MASOVIE, SAMOGITIE, LIVONIE,
SMOLENSCIE, SEVERIE, CZERNIHOVIEQUE, NEC NON SUECORUM,
GOTHORUM, VANDALORUMQUE HEREDITARIUS REX. 1647

Daniel Schultz pinxit

Wilhelmus Hondius sculpsit. Gedani Anno Domini 1649.

Cum privilegio S. R. Maj. 61

is jelentékeny gyarapodást nyert Erdély területe: Szathmár és Szabolcs vármegyék Szathmárral, Kállóval, Nagy-Bányával, Tokajjal, Regéczczel, a Hegyaljával s Ledniczével hozzácsatoltattak. Ez maga is egy herczegség volt — mondja egy régi történetíró.*

Az egész pedig katonailag s közigazgatásilag jól szervezett s területileg is akkora fejedelemséget képezett, mely a westphaleni béke által épen akkor kikerekített német fejedelemségek közül a legtöbbel kiállotta a versenyt, s ezen békébe befoglaltatván, tagjává lett az «európai államok concert»-jének. E viszonyon semmit sem változtott az, hogy a fejedelemség egy része mint szuzerain-terület, a porta alá volt rendelve, s egy másik része a magyar korona kiegészítő részét képezte.

Azon időben ez nem volt szokatlan. Hiszen a brandenburgi választó birtokainak egyik fele a német birodalomnak képezte részét, másik fele a lengyel királyt vallotta hűbérurául. Ilyen viszony a jövő fejlődés és alakulás esélyeinek nem állotta útját.

S Erdélyt fejedelmei, Bocskaytól az öreg Rákóczy Györgyig, jó úton indították meg, hogy fontos cultur-missiot teljesítsen. Protestans és alkotmányos állam volt, azzal a feladattal, hogy a catholicus, görögkeleti és mohamedán vallású s részben absolut hatalom, vagy despotismus által kormányzott államokkal alárendeltségi vagy szövetséges viszonyban legyen s köztük fentartsa az egyensúlyt. Szervezett hadserege, melyet aránylag rövid idő — négy öt hét — alatt tudott mozgósítani, mely azonban több mint felerészben polgári katonaság volt, jól felszerelt várai, mindannyia egy-egy kis arsenál, ellátva hadi szerekkel, élésszállító eszközökkel, az ország csaknem kimeríthetetlen gazdagsága nemcsak önvédelemre, hanem támadásra is ké-

* SZALÁRDY, 255. l.

pessé tették az országot, melylyel szívesen szövetkeztek a lefolyt nagy háború küzdő felei.

Nagy és nehéz feladat egy ilyen állam fejedelmi székében űlni s e feladat fontosságára figyelmeztetni fiát, sohasem mulasztotta el az öreg Rákóczy. Az atyjától adott tanácsok és utasítások még éltek az ifjú emlékében, s ezek hatása volt, hogy uralkodása első éveiben az ügyeket családja tagjaival s tanácsuraival egyetértésben intézte el. Nem csak uralkodásának első ténye, a lengyel kérdés elintézése is mutatta ezt, hanem még inkább az első országgyűlés, melyet tartott.

Az erdélyi alkotmány alap-feltétele volt, hogy az országgyűlés szentesítése, jóváhagyása nélkül a fejedelem semmit sem tehetett: s hogy semmit se tehessen, annak az a kiváló garantiája, hogy a tanácsurak az országgyűlésnek felelősek voltak. Akármi történt, azért a tanácsúr volt a felelős s még életével is lakolhatott — mert a fejedelem tanács nélkül nem tehetett semmit. De azért volt módja a fejedelemnek személyes befolyása által olyan törvényeket hozatni az országgyűléssel, melyek az ő hatalmát emelték, s a melyek megadták neki az eszközöket, hogy azok életbe léphetésével vagyonát növelje. Mikor Bethlen Gábor meghalt, az országgyűlés első legsürgősebb dolga volt azokat a törvényeket, melyeket akár a három nemzet, akár a főúri rend sérelmeseknek tartott, kölcsönös megegyezéssel eltörölni. De az öreg fejedelem az ő uralkodása alatt, szépen, lassan, egymásután, mindig kilesve az alkalmas perczet, nemcsak ezeket állította helyre különböző országgyűlések alatt, hanem még olyan törvényeket is fogadtatott el, melyeket még amazoknál is sérelmesebbeknek tartottak. Rá nézve lehetetlen volt másképp eljárni, mert mikor ő a fejedelmi székbe ült, nem állott módjában a választási feltételek felett alkudozni. Más volt a viszony ifjú György trónra léptekor: ő akkor már fejede-

lem volt, ki rég megállapított hitlevele értelmében lépett az uralkodásba: ő megtagadhatta volna, minden alkotmány-sértés elkövetése nélkül, a nem tetsző törvény szentesítését.

Nem tette, s ezzel megállapította népszerűségét.

Az öreg György temetése jan. 10-én roppant fénynyel s nagy részvét mellett ment véghez.* Még azok közül is sokan, kik szívéhez legközelebb állottak, nem tudtak igazi melegséggel ragaszkodni a szigorú emberhez, de még azok is, kik ellenségei voltak, elismerték, hogy minden ízében igazi uralkodó volt, ki csekély eszközökkel nagy dolgokat vivott ki.

Az első két hét a temetés után a mély gyász ideje volt. Csak jan. 23-án fogtak a tárgyalásokhoz, s szokatlanul hosszú ideig, marc. 10-ig, maradtak együtt. A fejedelmi propositiokon kívül mind a három, magyar, székely és szász nemzetnek külön követeléseit is le kellett tárgyalni, s ez utóbbiak közt több olyan volt, mely a fejedelem és fiscus jövedelmének csorbitásával az egyének érdekeinek kedvezett. S ezek letárgyalása sok időbe került.

A fiscus jövedelmének főforrását az indirect adó egy neme, a szabad kereskedés korlátozása képezte. Sok kiviteli cikket a termesztő a fiscusnak volt kénytelen eladni, természetesen megszabott áron, mely aztán, egyedül árusíthatta el az ország határán kívül. Most a szabad kereskedést helyreállították s csak a viaszra és mézre s a ló-kivitelre vonatkozólag tarták fenn a monopoliumot, melyek közül a két első az udvartartás költségeit fedezte, az utóbbi pedig a haderő fentartására fordított.

Még több önmegtagadást kívánt a fejedelem részéről az, hogy a fiscus jogainak korlátozásába beleegyezzen. Sok kérdésben a fiscusnak s magánosoknak érdekei ellentétben

* Leírva Rákóczy Zsigmond életrajzában.

állottak egymással, amannak voltak olyan előjogai, melyek a nemesség kiváltságait sértették, s tisztviselői a polgári biráskodás alól egy s más tekintetben ki voltak véve. A rendek kívánatának több jogot és kiváltságot áldozatul hozott a fejedelem, s még a jövedelmek csonkításába is beleegyezett, de azon kikötéssel, hogy a közelebbi országgyűlésig a fiscalis uradalmak tartozandóságaikkal összeírassanak.¹ Abba is beleegyezett, hogy Kővárvidéke, mely fejedelmi jószág volt, többé ne birjon zászlós uradalmi kiváltságokkal.² A múlt évi országgyűlésnek azt a törvényét, mely egy csomó notapert rendelt el, felfüggesztették,³ s enyhítették azt a törvénczikket is, mely halálbünbüntetést szabott azokra a székelyekre, kik zászlajuk alatt nem jelentek meg. Ez engedékenységevel megszüntette az atyjának — bár jogos — szigora által felidézett sérelmeket.

De ezeknél is kényesebb ügynek lebonyolítását hagyta rá az atya: a török adó kérdését. A meghódított vármegyék után a porta adót akart kivetni Erdélyre: évi 5000 aranyat. Magában véve nem nagy összeg, de itt elvi kérdés döntött. Bethlen sem fizetett értük, s öreg Rákóczy sem akarta elismerni, hogy ezekhez a megyékhez a szultánnak fenhatósági joga van. A porta állhatatosan követelte, minden évben hozzá számítván a múlt évi tartozáshoz a folyó évit s az öreg fejedelem állhatatosan megtagadta. Az összeg már 15,000 aranyra nőtt, de az öreg hallani sem akart a fizetésről, s másfelől azt sem tudta kivinni, hogy a porta a követeléstől álljon el. Azoknak a követeknek, kik ez ügyben a portán jártak, volt ugyan a zsebökben egy országgyűlési felhatalmazás, hogy végszükség esetében megígérhetik a summát, de ugyancsak a lel-

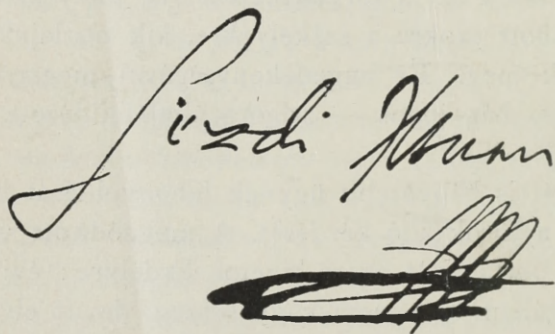
¹ Ez meg is történt az 1650-iki octoberi országgyűlésen.

² Azaz bizonyos tekintetben megyei hatóság alá rendeltetett.

³ Ez volt a XIV-ik törvénczikk. Csak a Nadányi István nótapere tartatott fenn.

kökre volt kötve, hogy ezzel igazán csak a legvégső szükség esetében éljenek.

II. Rákóczy György székfoglalását ennek az országgyűlésnek volt feladata bejelenteni a portán. A fejedelem Serédyt nevezte ki főkövetté, s a követség tagjaivá az országgyűlés Bánffyt, Kálnokit és Fodort választotta meg a három nemzet részéről. Együttal megadták nekik is a felhatalmazást, hogy végszükség esetében megígérjék a fizetést.¹ Hiában volt minden kísérlet: a porta nem akart követelésétől elállani s ezuttal a porta a szokottnál is nagyobb nyomatékkal követelhetette: mert azzal fenyegetőz-

24. SERÉDY ISTVÁN ALÁÍRÁSA.

hetett, hogy sem az athnamét, sem a beigtató jelvényeket nem fogja megküldeni.

Serédy jelentései leverték a fejedelmet.² Ezuttal harminczezer aranyat kellett volna letenni, s annyi pénz nem volt kincstárában. Sem öcscse, sem anyja nem voltak Fejérvártt, mikor e leveleket kapta, s gyorsan hozzá kellett látni az összeg összeszerzéséhez. Zsigmondnak is írt, anyjának is, de első felindulásában meggondolatlanul. Igaza volt, hogy atyjának le kellett volna bonyolítania ez ügyet,

¹ Az első felhatalmazás 1647 apr. 9. (Orsz. Eml. x. k. 462. l.) A második ennek hátára vezetve 1648 apr. 15. (U. o.

493. l.). A harmadik 1649 febr. 14. : Erd. Orsz. Eml. xi. 63. l.

² Családi Levelezés, 404. l.

de helytelen volt ezt anyjának megírni, s még helytelebbről azzal toldani meg, hogy ő mindenfelé csak üres ládákat s kincstárt lát, a többi atyja rájuk hagyta. S még ennél is jobban bántotta az anyát, hogy kölcsönt kér tőle abban a reményben, hogy fián, ha ő nem fizetné is ki, nem fogja megvenni. Anyja¹ hosszú és szemrehányásokkal teljes levéllel válaszolt: értené indulatosságát, ha látná az ő szegénységét, s az ország veszedelmébe járna: de hiszen csak harminczezer aranyról van szó. «Az már megvan, ha én tőlem kellett kitelni». Azért ha el nem engedik, ne légy olyan búval, az országot se hagyd el. Istenben boldogúlt uram nem olyan próbával jött be, de Istenben bízván, megsegítette.»

A fejedelemmasszony csakugyan lefizette a kért összeget s megbocsátott fiának heveskedéseért. De levonta ez öszszesződülés tanúságát: fia fejedelemségben ezentúl csak mint vendég fog lakni. Jun. 16-án Zsigmonddal együtt, Györgytől egész Brádig kísérve, elhagyta Erdélyt, kiment magyarországi uradalmaiba, elhatározva, hogy állandó lakását ott fogja tartani.

A mint az adó, hátralék, s ajándékok beérkeztek a portára, kiszolgáltatták az athnámét és jelvényeket. Jun. 1-én fogadta a követeket a szultán,² s ezek a kihallgatás végétével a validánál s más méltóságoknál megtették a szokásos tisztelgéseket s miután a kapucsi basa is kineveztetett, ki az athnámét a fejedelemnek kézbesítse, a követség hazaindult. A basát jul. 16-án fényesen fogadták Brassóban s Fejérvárra kísérték, hol az ország rendei jelenlétében a zászlónak, botnak s kornyétának átadása s a tanácsurak megkaftányozása a szokott ünnepélyek közt megtörtént.

Ezek lezajlása után a fejedelem az utolsó politikai foglyoknak is visszaadta szabadságukat.³

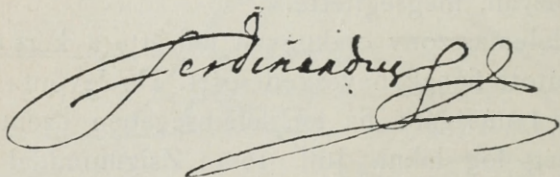
¹ Szombatfalva 1649 apr. 30. Családi Levelezés, 405. l.

² Erdély és az Északkeleti Háború. 76. l.

³ Ezek voltak Gottsmeister s a többi szebeni lázadók.

V.

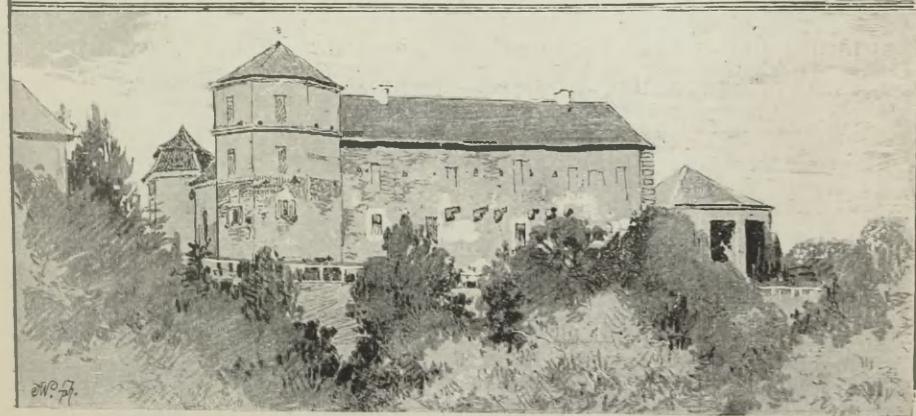
Első föllépésével György fejedelem minden irányban megállapítá népszerűségét. A római császár jó néven vette, hogy a vármegyéket oly hamar visszabocsátá, a porta, hogy az adó függő kérdését elintézte s a követelt összegeket beszolgáltatta — a portán tudvalevőleg mindig jó néven vették a pénzt — s végre a három nemzet is aránylag könnyűszerrel, mondhatni magának a fejedelemnek előzékenysége által jövedelmező kiváltságokhoz jutván, ez idő szerint ki volt elégítve. Úgy látszott, mintha új idő kezdődne a

25. III. FERDINÁND ALÁÍRÁSA.

nemzetre nézve, s az erős, nyomasztó uralom, mely az öreg fejedelem alatt minden ellenzést elnémított, szűnő félben volna. Valójában pedig nem volt rendszerváltozásról szó, hiszen II. György fejedelem teljesen atyja nyomdokin akart haladni, hanem csak arról, hogy az ifjú fejedelem saját egyénisége szerint ugyanazon elveket másként alkalmazza, mint atyja.

Az elhalt fejedelemnek legmeghittebb tanácsura az öreg Kassay volt. Ennek halála után bizalmi állása teljesen betöltve nem lett — de helyét Kemény Jánossal pótolta az öreg fejedelem, az 1644/5-iki hadjárat egyik hadvezérével, s máskülönben is éles eszű és sok tapasztalással bíró főúrral. A legfontosabb diplomáciai tárgyalásoknál s a legkényesebb családi ügyekben őt használta s hűségét fényesen is megjutalmazta: végrendeletében a pompás vécsi uradalmat neki hagyta. György nemcsak Vécset adta át,

26. VÉCS VÁRA ÉS DÉLI DONJONJA.
Cserna rajza. Weinrich fénykép felvétele után.

hanem az ország generálisává nevezte ki.¹ Ugyanazt a bizalmi állást, melyet atyja alatt Kassay bírt, egészen ráruházta, s miután Kemény az öreg fejedelemasszonynak és Zsigmond herczegnek is bírta kegyét: bizonynyal ő volt az országban a leghatalmasabb és legtekintélyesebb főúr. Befolyásban utána az öreg Bisterfeld következett, a fejérvári professor, kinek ügyességét és tehetségét a svéd-francia szövetségelek megkötése mutatta.

A családnak egy másik hívét is emelte rangban. Ez Barcsay Ákos volt, régi nemes, de elszegényedett családnak a sarja s az öreg fejedelemasszony «nevelt»-je, ki leginkább kisebb portai követségekben járt s csak az utolsó időben kapott egy pár fontosabb megbízást. «Alacsony állapotból nagy uraságra emelte» mondja Szalárdi. Nagy Pál fő gyalogkapitány² halála után kinevezte káransebesi és lugosi bánná, Hunyadmegye főispánjává s ezzel a váradi kapitányság után a legfontosabb végvidéki tisztséget ruházta rá, s végül a deuai uradalommal ajándékozta meg:

Fontosabb kérdés volt ezeknél a váradi kapitányság betöltése. Míg Ibrányi élt s vicekapitánykodott, a hivatal jól el volt látva, de az ő halála után György felvetette a kérdést, hogy ismét helyre kellene állítani a főkapitányságot, s Zsigmonddal és anyjával kezdett tárgyalásokat, melyek azonban eredményre nem vezettek, mert Zsigmond nem akart bátyjának alárendeltje lenni, s így újra csak vicekapitányt lehetett alkalmazni: elébb Sárossy Ferenczet s ennek halála után Gyulay Ferenczet, az eddigi jenei kapitányt, kinek helyére azután Haller Gábort nevezte ki.

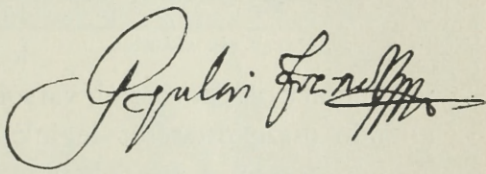
A legtöbb ez újon alkalmazottak közül a diplomáciai pályán kezdte működését.

Az erdélyi diplomáciai pályának azonban alig volt

¹ Az 1648 nov. 3-án elhunyt Kornis Zsigmond helyett. SZALÁRDI, 253. l.

² Már Bethlen Gábornak is kedvencz embere volt.

valami hasonlatossága a nyugot-európai államok diplomáciajához. A fejedelemnek egyetlen udvarnál sem volt állandó főkövete : még a portán is csak ügynököt, kapitihát tartott állandóan s e mellett egy vagy két fiatalembert, mint tanulót, a nyelvtanulás kedvéért, kik aztán otthon, mint török diákok alkalmaztattak. A főkövetek a tanácsurakból, főispánokból teltek ki, s mindig csak egy időre, valamely meghatározott ügy lebonyolítására küldettek az uralkodókhoz. A kisebb államokhoz, a két Oláhországba, a kozákokhoz, tatárokhoz, Kurlandiába, vagy a nagyobb államokba is kisebb fontosságú ügyekben az udvari személyzet tagjai, a bejárók (azaz kamarások) vagy a közép-nemesség sorai közül választottak ki megbízottakat. Az alkalmazásban azonban megvolt a continuitás : rendszeren ugyanazon egyének jártak például a portára, vagy a császárhoz, vagy Lengyelországba.

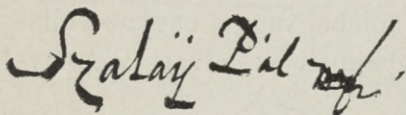
27. GYULAY FERENCZ ALÁÍRÁSA.

Ez nem került sokba, mert az illető követ vagy ügynök rendszeren költségei megtérítését kapta meg, s csak egyes esetekben, midőn hosszabb időn át tett szolgálato-
kat a hazának s fejedelemnek, kapott a fiscusra szállt jóságokból — de nem a fiscalításokból — bizonyos jóság-
részeket.

Főkövetek és ügynökök útján is sok fontos és jelentős eseményről értesült a fejedelem : de ezek közül egyedül csak a kapitihá küldött rendszeres jelentéseket. Ennek épen az volt legfontosabb megbízatása, hogy híreket szerezzen olyan portai tisztviselőktől, kik ezért állandó fizetést húztak, vagy más úton is. Arról, hogy mi történt a magyarországi hódoltságban, Budán, Temesvártt, Egerben, a végek kapitányai tartoztak, a fejedelmet értesíteni — míg tatár, vagy kozák hírekkel a moldvai vajda szolgált s a

ruméliai basa dolgairól a havasalföldi küldött értesítéseket vizsonzolgálat fejében.

A lengyelországi dolgokról a magyarországi præfectusnak, jószágigazgatónak — előbb Debreczeninek, azután Klobusiczknak — volt kötelessége értesíteni a fejedelmet. A Lengyelországgal határos makoviczai uradalom székhelyén, Zborón, volt egy kis telep, mely közvetítette a híreket. Schaum Konstantin mint fejedelmi titkár, s Szalay

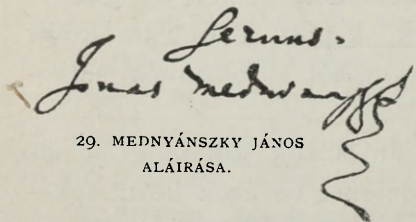

28. SZALAY PÁL ALÁÍRÁSA.

mint tiszttartó, állandó összeköttetésben voltak a lengyelországiakkal s Niemierzicz és főként Lubienieczki jelentéseket küldöttek magának a fe-

jedelemnek is. Boroszlói, varsói, danczigi kereskedőkkel is állandó összeköttetését leginkább ezek által tartotta fenn. Azután, hogy a fejedelemasszony s Zsigmond herczeg Comeniust a pataki iskolához megnyerték, ez érintkezéseivel fogva a külföldi protestansokkal, tett jó szolgálatokat a fejedelemnek.

Megbízható, állandó ügynöke a Rákóczyaknak Bécs szomszédságában Mednyánszky Jónás volt. Nemcsak a

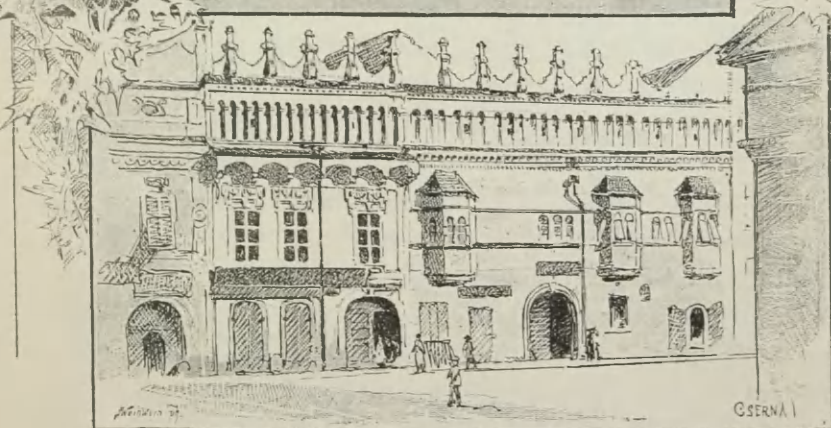
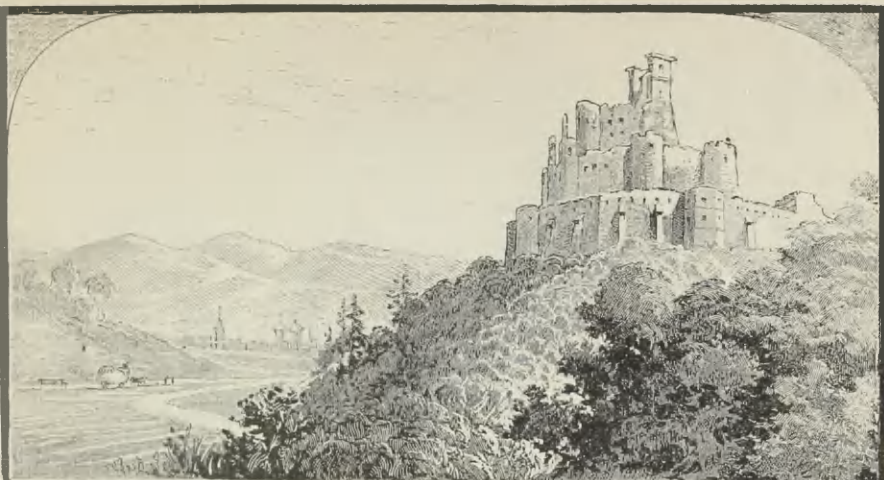

29. MEDNYÁNSZKY JÁNOS
ALÁÍRÁSA.

bécsi megbízásokat és vásárlásokat intézte, s utasította a fejedelemnek külföldre szálló szállítmányait is rendeltetési helyökre egész Frankfurtig, hanem az új «avisakat» is ő

küldte meg, s folytonosan szerzett híreket. Felső-Magyarországról politikai jelentéseket Szentpétery és Jancsovits küldtek, míg a kereskedelmi összeköttetéseket, részben a külfölddel is Marczibányi s Karácsonyi tartották fenn.

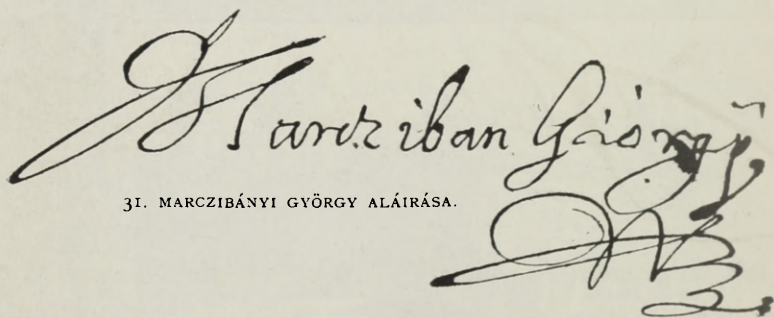
Jól átgondolt, ügyesen keresztülvitt szervezet volt ez, melyet az öreg György alapjában és egyes részeiben elődeitől örökölt, de a melyet ő fejlesztett. fia pedig megtar-

30. MAKOVICZA-VÁRA, ZBORÓ S AZ EPERJESI RÁKÓCZY-HÁZ.

tott. Az eszmét hozzá a XVI-ik századi várszervezet adta meg, melyben a tisztartó katona is, gazda is volt. Diplomatai legtöbbször kereskedelmi ügynökök is voltak, s tisztartói és praefectusai diplomacziái megbízatásokat is végeztek. Még az öreg György által begyakorlott személyzet működött fia alatt is tovább: csak néhány újjal — Boros, Sebessi, Padányi — növekedett számuk.

Hogyan használtassék fel az a roppant anyag, mely ennyi oldalról jutott a fejedelemhez, a felett a fejedelem döntött. De nem maga, hanem egyetértve a tanácsurakkal, kik közül egynehány állandóan mellette volt, de kik közül

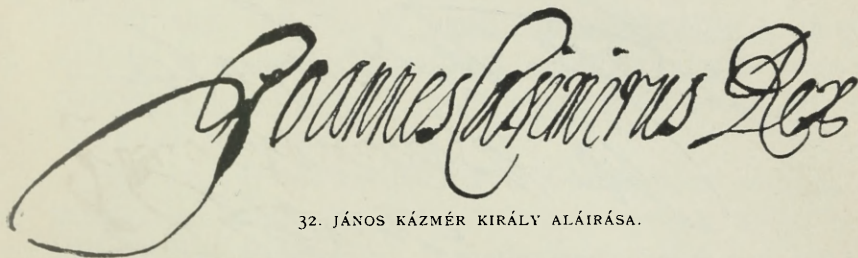
31. MARCZIBÁNYI GYÖRGY ALÁÍRÁSA.

a távollevők fontosabb esetekben, írásban küldötték be votumaikat. De még akkor sem határozott végleg. Két bizalmi férfiú, Kemény és Bisterfeld s sokszor még egy harmadik, a püspök Csulay, mondták ki az utolsó szót. De vajjon még ezekkel s még a családi tanácscsal — anyjával és testvérével — szemben is nem volt-e módja a fejedelemnek keresztül vinni akaratát? Bizonyynal igen. Módját tudta ejteni, hogy külügyi kérdésekben az alkotmánynyal s ezekkel a korlátozó forumokkal szemben is önhatalmúlag intézkedhetett.

Az ifjú György azonban, daczára, hogy jó adag makacsság és önfejűség volt benne, uralkodása elején nagy óvatosságot és mérsékletet tanúsított. Került mindent, mi conflictusra vezethette volna, nemcsak alattvalóival szemben,

hanem a külföldi államokkal való érintkezéseiben is. Érezte, hogy előbb tapasztalatokat kell gyűjtenie. Atyja a kormányzásnak csak apró részleteivel ismertette meg, s még ezekben sem engedett neki önálló intézkedési jogot. S így történt, hogy első diplomaciai actioi kizárólag csak a jó szomszédság fentartására szorítkoztak, daczára, hogy fegyveres beavatkozásra is kapott felszólítást.

János Kázmérnak királyllyá választatása nem vetett véget a lengyel-kozák háborúnak. Még csak fegyverszünetet sem eredményezett. Pedig Chmielniczki nem lett volna idegen az ügy békés elintézésétől. De a lengyelek nem akar-

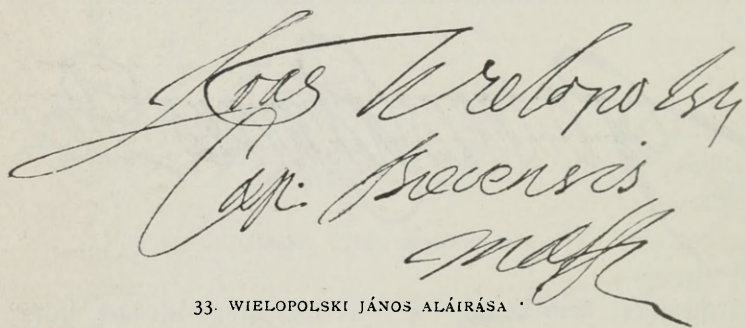
32. JÁNOS KÁZMÉR KIRÁLY ALÁÍRÁSA.

tak lázadókkal érintkezni, ők feltétlen meghódolást követeltek, s épen nem mutatkoztak hajlandóknak orvosolni a sérelmeket, melyek a kozákokat úgyszólván, belekergették a lázadásba. Mindkét fél készült háborúra s szövetségeseik után nézett.

Chmielniczkinék szövetségese volt szomszédja, a tatár khán, ennek hordáira bizton számított. De azonkívül még szeretett volna gazdag és befolyásos «patronust» nyerni meg vállalatának, valamelyik uralkodó háznak egyik tagját, s minthogy ez ügyben már tárgyalt az öreg fejedelemmel, arra gondolt, hogy az alkudozást, melyet ennek halála szakasztott félbe, újra felveszi. Meghívták Zsigmond herceget, jöjjön közéjük, álljon az ügy élére, ők térdet fognak előtte hajtani.

Csaknem egy időben e kozák ajánlatokkal, a lengyel király is küldött követet Rákóczy Györgyhez, s ő már egye-

nesen azzal az ajánlattal, hogy adjon fegyveres segítséget a kozákok ellen. S hogy a fejedelmet komolyan meg akarta nyerni, mutatta az, hogy a követség élére egy előkelő főurat, egyaránt bizalmas és kedves emberét, Rákóczynak neje utján rokonát, Wielopolski Jánost állította. A követ nagy személyzettel jött, május végén ért Fejérvárra, s rangját és személyét megillető fénynyel fogadtatott. Jun. 4-én volt bucsúkihallgatása. Végválaszt ugyan még nem adott a fejedelem, de felajánlotta jó szolgálatát arra nézve, hogy a kozákoknál közvetíteni fogja a békét.

33. WIELOPOLSKI JÁNOS ALÁÍRÁSA

Ehez hasonló ajánlatot tett a kozákoknak is: velők sem akarván megszakítani a tárgyalásokat. Ennyit ígértett mindkét félnek önmagától is — de többet nem. A többire nézve, s már azért is, mert e két ajánlat a fejedelem és öcsce érdekét egymással szembe állítá, ki kellett kérni az ország elhatározását. E célból a gyógyi fürdőbe junius 14-ére összehívta tanácsurait s bizalmas embereit s eléjük terjeszté az ajánlatokat. Az értekezlet az interventio ellen nyilatkozott, mert a fejedelem a rendek beleegyezése nélkül hadat nem indíthat. Ha Zsigmond díszkísérettel — mint hajdan Báthory István — a kozákok közé akar menni, az az ő dolga.*

* Közölve a jegyzőkönyv Történelmi Társ., 1889. évf. 332. l.

De Zsigmond nem akart menni, s béke-közvetítőre ez idő szerint sem a lengyeleknek, sem a kozákoknak nem volt szüksége, mert mindkét fél háborúra készült. Chmielniczki már azért is biztosítani akarta magának Erdély szövetségét, mert Zsigmond herczeg jegyben járt szomszédja, Lupul vajda leányával s baráti összeköttetésben állt Radzivillel, Lupul vejével, a dissidensek pártjának fejével s azt hitte, hogy egy döntő ütközet után szövetségben ezekkel, el fogja ismertetni Lengyelországgal Kis-Oroszország s Kozákország függetlenségét. A döntő ütközetet a tatárok segítségével, e nélkül a szövetség nélkül is megnyerte Zborownál (aug. 15—16), de hadai fegyelmezetlensége miatt diadalát nem tudta felhasználni s kénytelen volt még a helyszínén békét kötni a lengyelekkel, kik a hetmán követeléseinek teljesítését megígérték.

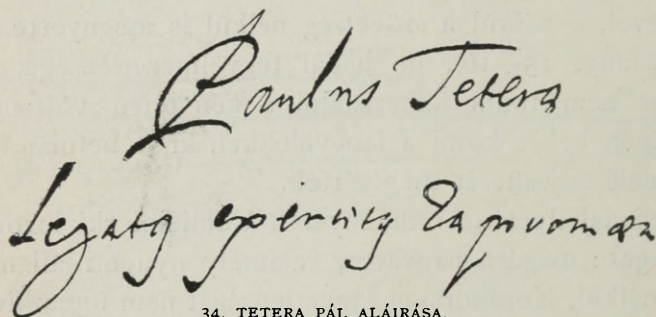
A diadal ilyen eredményéből Chmielniczki levonta a tanulságot: magára hagyatva, valamely nyugoti állam segítye nélkül, Kozákország függetlenségét nem fogja kivívni. Azt is tudta, hogy a lengyeleket ez engedményekre a kényszerűség vitte s épen nem bízott a zborowi béke szilárdságában. A nyugoti államok közül azonban egyedül Erdélytől várhatott számba vehető segítyt s hogy tervének megnyerje a Rákóczyakat, notariusát, Teterát, küldte Erdélybe.* Magok a Rákóczyak döntsék el, — izente nekik — hogy György-e vagy Zsigmond álljon a mozgalom élére: a kozákok akármelyiket szívesen fogadják; s hogy ajánlata komolyságáról jobban meggyőzze Rákóczyt, megígérte, hogy fiát, Timust, udvarába küldi. Mint győző, kedvező fogadtatásra számított.

S valóban Zsigmond herczeg most kevésbbé volt, mint előbb, idegen attól, hogy a kozákok közé menjen, számításba vevén, hogy leendő ipja, Lupul, támogatása is nagy

* Nov. 17-én érkezett Beszterczére.

hasznára lehet. De azért komoly aggodalmai voltak. Lehetetlennek tartja, hogy egyedül a kozák erejére támaszkodva, «feltehessenek a lengyel respublicával».* Maga György fejedelem is így gondolkodott. Azt, hogy ki menjen közülök, később is eldönthetik: de előbb tisztába kell hozni, hogy számíthatnak-e Lengyelországra, vagy legalább egy hatalmas pártra?

Erről biztos értesítéseket szerezni Klobusiczknak volt feladata, ki nov. 15-én Lengyelországba érkezett. Beszért a két Radzivilal, Wisnioweczkiel, Przitkovszkival. Elő-

34. TETERA PÁL ALÁÍRÁSA.

adta, hogy Tetera nyíltan kijelenté, hogy ha a hetmánt most cserbehagyják, ez meg fog hódolni a töröknek. De bár erős forrongást s elégtelenséget talált mindenfelé, bár a királyról mindenki lenézőleg nyilatkozott: a lázadástól s annak következményeitől mindenki félt -- mert hisz a szövetezés a kozákokkal s a Rákóczyakkal Kis-Oroszországnak Lengyelországtól elszakasztását jelentette.

Maga a respublica ez idő szerint még került az összeütközést a kozákokkal s az országgyűlés Klobusiczknak Varsóban léte alatt megerősítette a zborowi békét. A mint ez hazajött és jelentést tett, a fejedelem is kiadta a választ Teterának: minthogy a béke meg van erősítve, egyelőre nem tehetnek semmit, várja meg a hetman a dolgok fej-

* Zsigmond herczeg votuma, Erdély és az Északkeleti háború, 1. k. 59. l.

BOHDAN CHMIELNICKI. EXERCITUS
ZAPOROVIEŃ PRÆEECTUS, BELLI SERVILIS AUTOR
REBELLUMQ COSACCORUM ET PLEBIS UKRAYNEŃ:

DUX.

Guilhelmus Hondius Haga Batavus S R M^{te} Chalcographus sculpsit. Cuni privi^{te} S R M^{te} Gedani An^{te} c^{te} 1681.

CHMIELNICZKI BOGDÁN KOZÁK HETMÁN.

lődését, s számítsen az ő jóakaró támogatására. Ha fiát, Timust, hozzáküldi, szívesen fogja látni s nevelni is a jó erkölcsökben.¹

Ez a válasz nem elégítette ki Chmielniczkit. Szó sem volt többé arról, hogy Timust udvarába küldje. Egészen más tervei voltak. De a dolgoknak ezen fordulata Lupul vajdára is hatással volt. Már neki sem tetszett annyira kíváncsnak az erdélyi szövetség. Húzta-halasztotta leányának eljegyzését Rákóczy Zsigmonddal, kitől nem várhatott valami nagy támogatást s végre 1650 nyarán, valláskülönbőség ürügye alatt, visszavonta a házasságra vonatkozó ígéreteit. Kérője a fiatal leánynak volt elég: egy Potocki, egy Radzivill, egy Kalinowski — de szívét Wisniowiecki Korybut Demeter herczeg bírta.² A míg az atya számítgatta, hogy ezek közül kivel lesz a családi összeköttetés legelőnyösebb, új kérő lépett fel: Chmielniczki, fia Timus számára. Erről azonban Lupul hallani sem akart. A hetmán pedig nagy gyorsan hadat gyűjtött s (1650 sept. 1.) elborította Moldovát s jól megsarczolván visszaindult. Utána jött egy tatár horda, s erre Chmielniczki is visszafordulván, újra jól megsarczolta a szerencsétlen országot s Lupul fegyverrel kezében kényszeríté, hogy leányát fiával jegyezze el, négy bojárt pedig, mint kezeset állítson ki, kik vele menjenek. Lupul ezeket a feltételeket nem azzal a szándékkal fogadta el, hogy meg is fogja tartani, — csak időt akart nyerni. De a hetmán ellen biztos szövetséges csak egy volt: Lengyelország. S a mint Lupul tőle megszabadult, azonnal a respublica védelme alá adta magát, s ezért hűsége jutalmául megnyerte a lengyel indigenatust.³

Lupul e magatartása komoly fordulat előjele volt.

¹ Erdély és az Északkeleti háború, I. k. 60. és 87. ll.

² WILHELM SCHMIDT: Szuczawa's Histor. Denkwürdigkeiten. Czernowitz, 1876. 162. l.

³ Dogiel Codex Dipl. I. 621. l.

A szép daliás Zsigmond helyett egy féleszű,¹ alacsony, szőrös képű vőlegény — ennél teljesebb elégtételt nem is kívánhattak a Rákóczyak, s a herczeg már akkor jegyben járván Pfalzi Frigyes választó fejedelem s az egyszeri cseh király leányával, Henriettel,² nem sokat törődött régi menyasszonyával, kit különben is csak politikai okokból akart nőül venni. S épen ez időben történt, hogy a már ekkor is ismert, de később nagy hírre szert tett próféta, Drabik, azzal a jóslattal állt elő, hogy király lesz belőle. Zsigmond bizalmatlanul s tartózkodva fogadta a jóslatot,³ s épen nem volt hajlandó elfogadni a szerepet, melyet az neki szánt, hogy tudniillik ők, a Rákóczyak, kezdjék meg a küzdelmet. Bizalmatlanságát ezek a napok igazolták.

Chmielniczki tudta, hogy a zborowi békéért még egyszer le kell számolni a lengyelekkel. Lupult azért akarta magához csatolni s 1651 elején ismét sürgetni kezdte Rákóczy Györgyöt, hogy küldjön neki segílyt. Most már nem Zsigmond szerepelt a hetmán terveiben; ez egyenesen a fejedelemhez fordult, ki a maga részéről szerette volna, hogy a kozákok ismét megalázzák a respublicát — ez még talán a király bukására is vezethetett volna. S épen ezért nem volt idegen a kozákokkal tárgyalásokat kezdeni. Azt ajánlotta, hogy a hetmán küldje hadait Krakó alá, de ő maga maradjon hátra s várja be az ő emberét, kivel a teendőkre nézve tisztába jöhetnek. Chmielniczkinék nem ez kellett: új követet küldött Rákóczyhoz, felajánlva neki a királyságot s ígérve, hogy haláláig mindenkor hívek és engedelmesek lesznek hozzá.

Független Kozákország, felszabadítva a lengyel iga alól — ez volt a hetmán eszményképe. Ezért ő még urat is szívesen tűrt volna maga felett. De ezt még meg kellett

¹ KOCHOWSZKI, 368. l. «cui semper insanire pro virtute fuit».

² Rákóczy Zsigmondban 142. s köv. ll. tüzetesen leírva az eljegyzés története.

³ KVACSALA: «Comenius és a Rákóczyak». Budapesti Szemle, 154. szám, 120.

volna teremteni. A westphaleni béke gyakorlatilag is documentálván a fegyver jogát, ugyan kinek jutott volna eszébe törődni azzal, hogy a lengyelek hazafiúi érzését sértené Kis-Oroszország elszakasztása? Más nehézségek állták ennek útját: a porta és a császár. Az elsőtől engedélyt kell nyerni, az utóbbinak pedig lehetetlenné tenni Lengyelország megsegítését. Gátolták családi ügyek is. Zsigmond lakodalmára nagyszerű menyegzői előkészületek tétettek: hogy vegyítsék e vig hangok közé a fegyverek zaját? Az öreg fejedelemasszony mindent ellenzett, mi a császárral collisiora vezethetett volna, a tanácsurak az óvatosságot s Bisterfeld és a püspök a kérdés eldöntésének halasztását ajánlották. A fejedelem mind ennek daczára nem volt idegen az interventiotól. Úgy akarta eldönteni a kérdést, hogy a portától megszerzi az engedélyt s e célból egyik legbizalmasabb emberét, Borost küldte Konstantinápolyba. De Boros csak szóbeli biztatásokat nyert: athnámét, írást egy betűt sem. Ily alapon ilyen fontos vállalatot megindítani nem lehetett. S most Rákóczy sietett befejezni a tárgyalásokat a kozák követekkel: épen azokban a napokban tanácskozott velek Fejérvártt, melyekben öcsce, Zsigmond, (jun. 26—28) lakodalmát tartotta Patakon; mi megtörténvén, azzal a válaszzal bocsátá vissza őket: szerezze meg a hetmán a porta engedélyét, eszközölje ki, hogy a szultán Rákóczy megtámadását a császár részéről casus bellinek vegye, s a frigylevélbe a tatárok őt is fogadják be — ez esetben kész segélyükre menni.

Ilyen biztatás, ilyen segély semmit sem használt a kozákoknak. Lengyelország régi fényes napjai újra felvirradtak. Hadai vitézsége, vezérei Radzivil és Potocki ügyessége kiköszörülte a két év előtti csorbát. Ehez járult a tatár horda árulása. Hiába volt Chmielniczki hősies küzdelme: nagy veszteségek után maga ment a hetmán Potockihoz s megkötötte vele a bjela-zerkowi békét, mely-

nek a zborowi egészen áldozatul esett. Szomorú kiábrándulás volt ez rá nézve; be kellett látnia, hogy ezen az úton Kozákország függetlenségének elismerését nem fogja kivívni.

De vajjon, részben legalább, nem ő maga volt-e az oka, hogy tárgyalásai a Rákóczyakkal a kezdet stadiumán túl sohasem haladtak? nyújtott-e ő csak egyszer is elég garanciát arra, hogy nem akarja őket is csak úgy felhasználni, mint a tatárokat? Hiszen valamikor csak hozzájuk fordult, mindig az utolsó pillanatban, a végszükségben tette, olyankor, midőn kész lengyel háborúval állott szemben, s mikor már idejük sem volt a Rákóczyaknak beavatkozásukat kellő módon előkészíteni. Megbízhatatlan, ravasz embernek ismerték, kivel szemben György fejedelem óvatossága nagyon is indokolt volt.

Bizonynyal leghelyesebb volt az öreg György minden nagyobb kockáztatást kerülő diplomacziáját folytatni vele szemben. Ezen a nyomon haladt az ifjú György; megfogadta atyja tanácsát: úgy járt el, mintha a vének kormányoznának. S a félreértéseket a gyanakodásra kész szomszédok részéről ezzel sem kerülte el. Akármikor megindultak a tárgyalások: egyfelől a császár,¹ másfelől a király, mindig már megkötött szövetségről beszéltek s az utolsó (1651-iki) szövetségkötési tervezet alkalmával a lengyelek köröztették is a hetmánnak egy Rákóczyhoz írt levelét, melyben felhívja ezt, hogy támadja meg a királyt, foglalja el Vavelt, ő azalatt hátban megy az ellenségre.² Ez a levél csakugyan koholt volt, legalább ezen alakjában; Chmielniczki s Rákóczy közt semmi szövetség sem létezett, s nem is volt kilátás rá, hogy egyhamar létrejöjjön.

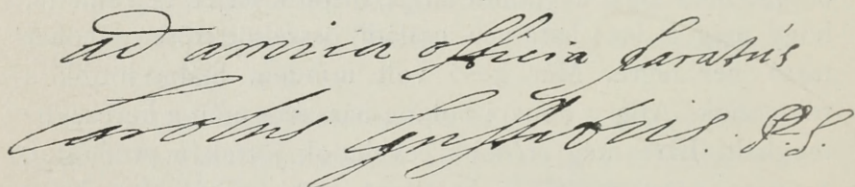
¹ Erdély és az Északkeleti Háború. I. k. 132. l. Az erdélyi kozák szövetség rémhíréről igen sokszor írt jelentést néhány felsőmagyarországi főúr, különösen Wesselényi. V. ö. ugyanott, I. k. 44. l.

² RUDAVSZKI: Annales, 73. l.

És mégis nem a fejedelem, ki ez ügyben alkudozott, hanem Zsigmond herczeg, ki már ekkor nemcsak maga tett le a kozák királyság tervéről, hanem a kivel már a hetmán se gondolt, kapta egyre-másra Drabik kérő, fenyegető revelatióit, hogy kezdje meg azt a nagy harczot, melylyel Isten megbízta. Drabik reményeit valószínűleg a herczeg házassága élesztette fel újra. Hiszen a fiatal Henriette herczegné anyja, az angol király leánya, ösztönözte habozó férjét, hogy tegye a cseh koronát fejére: «ha volt bátorságod királyleányt venni nőül, legyen is bátorságod koronát tenni fejére». Vajjon nem ez az összeköttetés táplálta-e visióit, melyek valóban léteztek s ha gondolta is, hogy a herczegné nem fogja úgy, mint anyja, biztatni férjét, de remélte, hogy még is lesz hatása a családi összeköttetéseire sokat tartó herczegre. Már késő volt minden, hiába jöttek a revelatiók. Alig 3 hónapi boldog házasság után a herczegné meghalt. Erre még erősebb revelatiók jöttek a prófétától, ki épen négy nappal a haláleset előtt megjósolta, hogy «Isten visszaveszi Zsigmondtól a neki adott kincset». Sürgette, fenyegette a herczeget s a különben is megtört ember kinait, fájdalmait fokozta — nem gondolva meg, hogy lehetetlent kíván. Hiszen György már régen visszabocsátotta a kozák követeket, a hetmán megkötötte a bjelazerkowi békét, ugyan hova mehetett volna szegény Zsigmond? A próféta ezt jól tudta s sürgetéseivel nem is a rögtöni fellépést czélozta: a jövődő működésre akarta ötet előkészíteni. Vágyai, reményei összes érzékeit hatalmakba kerítették s az ő revelatioi kóros álmainak folytatását képezték.

A jövődő működés eszméje épen e gyászos napokban egészen más úton jött szóba a fejedelmi udvarban. Egy svéd államférfi, Skytte Benedek, utazott át az országon, a legjobb ajánló levelekkel ellátva, nem ugyan a királynétól, hanem Károly Gusztávtól, a præsuntív trónörököstől.

A hivatalos küldetésnek színét is akarván kerülni, azt hirdették róla, hogy kegyvesztett ember. Törökországba kelle mennie oly megbízással, hogy új összeköttetést keresen Svédországnak, mely feszült viszonyban állott Lengyelországgal — az esetre ha a császár esetleg ezzel szövetkezne s a westphaleni békében meghódított német tartományokat vissza akarná foglalni. Patakon át vette útját, hova oct. 25-ikén megérkezett. Néhány napot ott töltött, többször beszélt a herczeggel, kitől a lengyelországi viszonyokról érdekes felvilágosításokat kapott, tárgyalt egy svéd-erdélyi szövetség politikai horderejéről s azután a fejedelemhez utazott, ki sajátkezű levelével hívta meg.

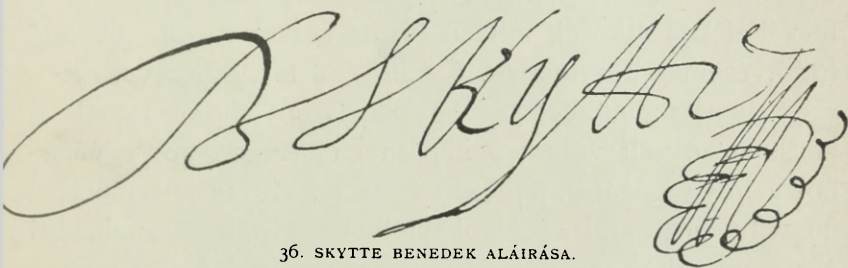

35. KÁROLY GUSZTÁV SVÉD KIRÁLY ALÁÍRÁSA.

Skytte közel három hónapig maradt Erdélyben. Ez időt az ország s a dolgok élén álló emberek viszonyainak tanulmányozására fordította, s ez alatt többször nyert kihallgatást a fejedelemtől. A jelentések, melyeket ő ezekről a királynénak küldött, hű képét adják az ifjú György gondolkodásának, törekvéseinek, feltárják előttünk lelkének belső világát: hogyan ítélt azokról az államokról, melyekkel összeköttetései voltak, az emberekről, kikkel érintkezett s hogyan szeretne befolyni az események jövő alakulásaira. Uralkodói programját vázolta Rákóczy nagy körvonalakban s Skyttet szerette volna megnyerni, hogy a királynénál s esetleg a kormánynál szószólója legyen azoknak. Öcscse és Kemény János mindig jelen voltak ez értekezleteken, a kevésbbé fontosakon más tanácsurak is.

II. György az 1644-iki frigylevél alapján még most is

Svédország szövetségesének tartja magát s óhajtáná, hogy a királyné valakit teljhatalommal küldene hozzá, kivel a megújítandó frigy részleteit megbeszélne; mert ez rá nézve is kiváló fontosságú szolgálatokat tehetne Lengyelországgal szemben, melylyel most is feszült viszonyban van, s mely, mint erre neki biztos adatai vannak, Rigát árulással akarja megszerezni. Nem kevésbbé fontos szolgálato-
kat tehetne a császárral szemben is, ki már el sem tudja tartani nagy hadseregét, ha csak ezt új háborúval nem foglalja el. E két ellenséggel szemben jó volna a királynénak Törökországhoz közeledni s igyekezni azzal nemcsak politikai, hanem kereskedelmi szövetségre is lépni, az köny-

36. SKYTTE BENEDEK ALÁÍRÁSA.

nyen kivihető volna, s nagy anyagi haszonnal is járna. Ha a szövetség Svédország, Brandenburg és Erdély közt létrejön. ha a császár ereje leköttenék egy török támadás által, könnyű volna a királynénak Lengyelországból kárpótlást szerezni, «melynek koronája — mint Skytte írta — jól állana a fejedelemnek». A fejedelemnek különben is erős pártja van Lengyelországban, nemcsak Radzivil s a dissidendek, hanem a catholicusok közül is többen s három püspök vele tartanak.

Skyttet meglepték ezek a merész ajánlatok, de mennél tovább gondolkodott róluk s mennél jobban kezdte ismerni az ország s a fejedelmi család segélyforrásait, annál melegebben ajánlotta. «A legnagyobb kincse van, a mi csak lehet mai időben egy fejedelemnek és a mely, mint nekem

állíták — írta Skytte, többre rúg tíz milliónál, azonkívül anyjával évenként circa félmilliót gyűjt; ennyi eszköze van neki készen, hogy vagy a lengyel vagy a magyar vagy mind a két koronát elnyerje». Ajánlotta, hogy az ő küldötte által irjanak választ a fejedelemnek, levelet Zsigmond hercegnek, Kemény Jánosnak, Bisterfeldnek. De sem ez a küldött, sem senki más nem jött vissza Erdélybe: Krisztina királyné már készült lemondani a koronáról, került az összeütközést Lengyelországgal s a dolog ezúttal annyiban maradt.

És ennek a diplomatiái epizódnak Rákóczy életében megvan a maga fontossága. Látjuk, hogy az az óvatos, mindent a legutolsó részletig mérlegelő uralkodó milyen merész terveket tud alkotni, milyen biztos kézzel vázolja jövőendő törekvéseinek körvonalait. A mint ő a tárgyalást vezette a svéd utazó ügynökkel, az egy tapasztalt diplomatának is becsületére vált volna; a kép, melyet az országok egymáshoz való viszonyáról, leplezett aspirációikról festett, mutatta, hogy be tud hatni a dolgok mélyébe. Uralkodásának első évei nem voltak meddők. Megszaporiták tapasztalatait, megnevelték bátorságát.

VI.

A Rákóczyaknak Magyarországon sok jó barátja volt. Magyar udvar volt az övék s a magyarság eszméjének ők voltak legprægnansabb képviselői. Nemcsak a felső-magyarországi protestans főurak, hanem az Ausztriával határos területek mánásai közül is többen, Zrínyi a horvát bán, Batthyány, Forgách, Nádasdy, a nádor s legalább szintleg Szelepcsényi állandó érintkezésben voltak a fejedelemmel. De a régi ellenséges családok, a Csákyak, Homonnaiak engesztelhetetlenek voltak, s közülök senki sem gyűlölte jobban a fejedelmet Wesselényi Ferencznél; a hol csak

ADAMUS FORGÁCS

*De Gyemes Supremus Comes Comitatus
Novogradensis, etc. Præsidi i Vivariensis
Et Confinuorum annexorum Generalis.*

37. FORGÁCH ÁDÁM ARCZKÉPE.

tehetette, a kassai kapitány ártott neki.¹ S a mint Zsigmond házassága Lupul leányával füstbe ment, Lupul, Wesselényi s czimborái György fejedelem megbuktatására szövetkeztek.² A császár elnézésével támadást akartak Erdély ellen intézni: ha sikerül jó, ha nem, a császár desavualná.³ Sehogysem sült el s most fordítottak egyet a dolgon. Belevonták a tervbe a budai s egri basákat is, egyenesen azzal a czéllal, hogy nemcsak a fejedelmet, hanem Máté havas-elvi vajdát is, kivel nemrég újíttotta meg az atyja által kötött szövetséget, kiforgatják az uralkodásból. De a budai

38. NÁDASDY FERENCZ ALÁÍRÁSA.

basa, a helyett hogy haddal támadta volna meg, a titkot jó pénzért eladta Rákóczynak⁴ — s így az egész fondorlat magától elaludt.

A császár ha nem is ellenezte, de nem bátorította ezeket a törekvéseket, s Rákóczy elég óvatos volt, hogy nem személyesen, hanem a nádor által figyelmeztette a császárt a cselszövényre.⁵ Pedig épen ez időtájban — 1650 őszén — ünnepélyes követség járt a császárnál, az első mióta székét

¹ A Rákóczyak Családi Levelezése.
415. l.

² Erdély és az Északkeleti háború,
I. k. 135. l.

³ Ugyan ott, 211. l.

⁴ KRAUSS, I. k. 196. l.

⁵ Pálffy jelentése a császárnak 1650
dec. 15. Erdély és az Északkeleti Háború.
I. k. 135. l.

ILLVSTRISSIMO ATq. EXCELLENTISSIMO DOMINO DNO
 SCHWARTZENHORN, DOMINO AD S. MARGARITAM PROPE VI-
 LICO, SYLVARVM PER INFERIORES AVSTRIAM PREFECTO, SUPREMO ET

IOANNI RVDOLPHO SCHMID LIBERO BARONI A
 ENNAM ET IN NICOLSTORFF. SAC. CES. M. L. CONSILIARIO BEL.
 AD PORTAM OTTOMANNICAM ORATORI SOLENNI. *In domo sua et offert.*

elfoglalta,¹ melynek főfeladata a hivatalos tisztelgés s a küldött ajándékok bemutatása volt. Az öreg fejedelem által Erdélyhez csatolt két vármegyében a császári kormány egy csomó közigazgatási s közgazdasági befolyást magának akart visszatartani — ezeket a fejedelem nem akarta kezéből kiereszteni, s a főkövetnek Bethlen Ferencznek az volt a feladata, hogy lehetőleg tisztázza ezeket. Volt neki más kényesebb megbízatása is. Épen ekkor folytak az alkudozások a törökkel a zsitvatoroki békének újabb husz évre leendő megújítása érdekében: arra kelle ügyelni, nehogy az új békébe Erdélyre nézve sérelmes pontot igtassanak be; azon esetre pedig ha ez a béke nem jőne létre, felajánlani a császárnak jó szolgálatait, «mert ő nem becsüli többre a hozzájuk való ragaszkodást a keresztyénség ügyénél». Anyja és testvére ez ajánlással nem értettek egyet, de ő fentartá a tervnek szóba hozását s csak annyi változtatást engedett, hogy az ajánlást a török említése nélkül egész általánosságban tegye meg.² Bethlen még hosszabb ideig maradt Bécsben, s egy pár pontra nézve elég kedvező elintézkést nyert, a többit illetőleg általános biztatásokkal bocsáttatott haza.³ Ellenben a német kormány a törököt azonnal értesítette, hogy a fejedelem szövetséget ajánlott fel megtámadására;⁴ már nem volt szüksége Rákóczyra, mert e zsitvatoroki béke meghosszabbított, s ugyan az a Schmidt, ki az alkudozásokat vezette, a császár ajándékait is átadta a szultánnak.

Rákóczy a szövetség felajánlásával nem gondolt komolyan egy török-ellenes coalitiora: egyszerűen meg akarta nyerni a császár bizalmát, kit a kozákokkal való érintkezései gyanakodóvá tettek, s szeretett volna kitudni vala-

¹ Addig csak rendes követek voltak Bécsben s nem főúr.

² Erd. Orsz. Eml. XI. k. 83—104. ll.

³ Ugyan ott, XI. k. 116—118. ll.

⁴ Erdély és az Északkeleti Háború, I. k. 211. l. A török nyomban tudatta ezt Rákóczyval.

mit abból, ha vajjon nem a császár akarja-e megtámadni kész és felszerelt sergével a hódoltságot,* melynek némi valószínűséget kölcsönzött az, hogy a kormány egy pár felső-magyarországi várba német őrséget akart csempészni? Ez esetben, ha csakugyan háborúra kerülne a dolog, ő — maga vallotta — «nem fogna mint atyja két vagy hét megyével megelégedni».

Magyar királyi korona, lengyel királyi korona egyforma távolságban lebegtek tőle, mint a bizonytalanság ködében elvesző végcél — egyiket sem tartotta olyannak, melyet alkalom adtán elérni ne lehetne, de olyannak sem, mely megérdemelné, hogy a meglevőt kockára tegye érte: azt a szép fényes fejérvári udvart, mely végre mégis egy igazi magyar fejedelemség központja. A mióta a gyászév letelt s az özvegy fejedelemasszony magyarországi birtokaira vonúlt, visszatért az udvarba az onnan oly sokáig száműzött zajos élet. Egymást érték a hivatalos és nem hivatalos lakomák, vadászatok, udvari multságok, a mint egymást követték a különböző követségek, kapucsi pasa a portáról, nagykövet a lengyel királytól, követek a tatár khántól, a kozák hetmantól, a két oláh vajdától, a kurlandi hercegtől, lengyel főuraktól, határszéli basáktól, s ha a politikai dolgok vezetésében az öreg tanácsurak még megtartották a döntő szót, de a szerepet ezeken a lakomákon már az udvar fiatalsága játszotta.

Ez a fényes magyar udvar tetszett mindenfelé: hízelgett az erdélyieknek s megelégedéssel tekintettek rá a magyarországiak. Rákóczy, annak központja, népszerű ember volt, s népszerűségét csak nevelte, hogy az országgyűléseken a rendek előterjesztéseivel szemben nem támasztott fölösleges nehézségeket. Ennek köszönhetette, hogy a fiscalis jószágokra vonatkozó s a múlt országgyűlésen elrendelt össze-

* Erdély és az Északkeleti Háború. I. k. 221., 222. ll.

írás minden ellenzés nélkül elfogadtatott: pedig ezzel egy egész csomó uradalom egészen s 685 helység — város, falu, puszta, melyeket egy-egy vesztegető fejedelem hívei közt, s nem egyszer egy-egy kényesebb természetű szolgálat jutalmául nagylelkűen szét szokott osztani — elidegeníthetetlen birtokká jelentettek ki. (1650 oct.) Ezzel aztán a maga «rendelkezési alap»-ját jóformán kimerítette* ugyan, de az állam költségvetésének egy jelentékeny részére biztosította a fedezetet. De korántsem az egészre nézve. A mire ezen s a megnyírbált egyedárúk jövedelmén kívül még szüksége volt, az adót az évenként tartatni szokott egyetemes országgyűlés szavazta meg.

Az 1650 és 1651-diki két országgyűlés folytatta az 1649-ben megkezdett munkát. Mindenik nemzetnek volt egy csomó postulátuma s a miben egymás között kiegyeztek, a fejedelem hozzájárult, hogy az törvénybe ígtattassék. De 1650-ben két dolog történt, melylyel a harmadik nemzet — a szászok — nem voltak megelégedve. A fejedelemnek egyik legkedvesebb udvari embere, Sebessy Miklós, zálogos házat s örökséget szerzett Szász-Sebesen: mint-hogy pedig a szászok kiváltságai értelmében magyar nemes szász városban házat nem bírhatott, a városi hatóság ki akarta birtokából forgatni Sebessyt — ez a fejedelemhez folyamodott s Rákóczy a fennálló, de életbe nem lépett törvények értelmében neki adott igazat.

Épen ilyen privilegialis kérdés volt a másik eset is. A szászok fellebbezési foruma a szász universitás volt: de az 1650-iki országgyűlés elrendelte, hogy ha szász területen akadnak olyan lopott marhára, melyet magyar vagy székely földről hajtottak oda s a szász község megtagadná a kárpótlást, a per a királyi táblára fellebbeztetik. Egyiket úgy, mint a másikat privilegiumaik megsértésének te-

* Erdélyi Orsz. Emlékek. XI. k. 105. s köv. ll. közli a hivatalos összeírást.

kintették a szászok: de a dolog be levén fejezve, ezúttal többé nem lehetett azt újabb tanácskozás tárgyává tenni.

Várni kellett egy évig. A szászokat bántotta ez a nem várt fordulat, s hogy legyen miből lealkudni az 1651-iki országgyűlésen, sérelmeikről hosszú sorozatot állították össze, eléggé élesen s a fejedelem személye ellen intézve ennek több pontját, mintegy vádolva őtet, hogy az ő megterhelhetetősöknek ő az oka. A fejedelem egyik híve, Dániel Ferencz a nagy-sinki birótól egy csomó adatot szerzett, melyből a szász előljárók zsarolásairól világos képet nyert. Le is festette leiratában a szászok pusztulásainak valódi okait: egy kaputól a megállapított 20 frt adó helyett 30—50-et vesznek; a szász tisztviselők összevásárolják a néptől a mustot szüret előtt s árát magok szabják meg; s bár a szászok összes adója 56,400 frt — ilyen módon a bírságon kívül 400,000 frtot zsarolnak a népen. Azt kívánta, hogy az országgyűlés küldjön ki vegyes bizottságot a vizszaélések megvizsgálására. A bizottságot ki is nevezte az országgyűlés —a megrémült szászok csak nehezen tudták kieszközölni, az öreg fejedelemasszony s Bisterfeld közvetítése által a fejedelem beleegyezését, hogy üléseit a bizottság halaszsa el.

A szászok fellebbezési kérdése még zajosabb vitákat idézett elő. A rendek módosították ugyan a törvényt, de a szászok ezt az első szövegnél is sérelmesebbnek találták s minthogy a másik két nemzet nem engedett, elhatározták, hogy az utolsó orvosláshoz folyamodnak s ünnepélyes protestatiót jelentettek be, melyet aztán a káptalanba helyeznek el. Hiában próbálták engedékenységre bírni a szászokat: a protestatio elkészült. Most Kőröspataky István, fejmegyei jegyző, azzal a közvetítő indítványnyal lépett fel, hogy engedjen a két nemzet a fellebbezés kérdésében, a szászok pedig ennek fejében egyezzenek bele, hogy a szász városokban székely is magyar is vásárolhasson háza-

Iknoграфия della Città d'Alba Julia o'sia Veisemburg,
in Transilvania, situata a 1000 passi geometrici dal Marusio, con sua giusta situatione.

A. Chiesa Cathedrale posseduta da Reformati. B. Chiesa de Rdi Padri Giesuita. C. Palazzo o'sia Residenza de
omi Prencipi Transilvania. D. Colegio de Reformati. E. Casa del fù sigr Governatore. F. Casa del fù sigr Conte
por. G. Casa del sigr Nikola Bethlem. H. Casa de sigr Conti Teleki. I. Case spetanti alle Sedi Sassone. K. Maga-
eno al presente di farina. L. Princieramento fatto per conservatione de Magazeni che sono nel Palazzo. M. Porta
di St. Giorgio. N. Porta di St. Michele. O. Chiesa di St. Michele a Padri Giesuiti.

Gio. Morando Visconti fecit Anno 1711. die 18. Febr.

kat. Semmivel jobban nem lehetett a szászokat megíjeszteni, mint épen ezzel az indítvánnyal: ez ellen még szenvedélyesebben síkra szálltak. Hosszas és heves viták után még is létrejött a kiegyezés: a dolog ezúttal levétetett a napi rendről, s ezzel legalább egyelőre elintéztetett.* A szászok jól ismerték a mondás igazságát: qui habet tempus, habet vitam.

S előkészületeket tettek, hogy az 1652 elejére hirdetett országgyűlésen újra napi rendre hozzák a kérdést. Nem jutottak hozzá: nagy csapások miatt fontosabb kérdések kerültek napi rendre.

Rákóczy Zsigmondnét Patakon, 1651 dec. 10-én temették el. A mint vége volt a temetésnek, a herczeg anyjával együtt Fogarasba ment. György s a ház barátai mindnyájan úgy voltak meggyőződve, hogy elborúlt kedélyét úgy fogják felvidíthatni, ha ráveszik, hogy a közügyekben tevékeny részt vegyen: s a fejedelem újabban felajánlotta neki a váradi kapitányságot. Most már nem is volt idegen attól — de mielőtt átvehette volna, 1652 febr. 4-én himlőben meghalt.

Az országgyűlés febr. 18-ára volt kihirdetve: ekkorra már a fejedelem is megkapta a himlőt s betegsége napról napra súlyosabbá kezdett lenni. A gyűlés megnyílt a kitűzött napon, de a rendek nem fogtak a tárgyaláshoz, nem akarván a súlyos beteget előterjesztésekkel, kérvényekkel terhelni. A betegség hová tovább veszélyesebb alakot öltött, annyira, hogy a fejedelemnek már halálától is tartottak: s ekkor febr. 24-én összeültek, hogy utódját válasszák meg. A rendek ragaszkodásuknak és vonzalmuknak az uralkodó személye iránt azzal adtak kifejezést, hogy fiát, a nyolcz éves Ferenczet, ellenmondás nélkül közmegegyezéssel fejedelemmé választák.

* Relationes Dietales Joannis Simonii. Budapest, 1888. 6. s. köv. 11.

Minden e választással kapcsolatos ügy is símán bonyolítottatott le. A fejedelem élet és halál között lebegett s halála esetére határozni kellett az interregnum beállításáról. A tanácskozás nyugodtságát magok a rendek fenn akarták tartani s első dolguk volt, hogy «minden indiscret elemet» kizártak a tanácskozásból. S valóban a máskor olyan zajos üléseken minden szenvedélyesség nélkül jutottak megállapodásra. Elhatározták, hogy az ifjú fejedelem nagykorúságáig a tanácscsal egyetértve egy kormányzó fogja az országot igazgatni, s kormányzóvá a fejedelem Kemény Jánost jelölte ki. De ha György fejedelem felgyógyulna, fia a kormányzásba nem avathatja magát. Aránylag rövid idő alatt döntöttek az interregnum legfontosabb kérdései felett, s megállapították a leendő kormányzó s az ifjú fejedelem elé szabandó conditiokat — ez utóbbiakra nézve György fejedelem conditioit fogadták el mintául. Egy lényegesebb módosítást tettek rajta: a vallás kérdésében. A rendek nem hitték, hogy Báthory Zsófia áttérése a protestans vallásra őszinte meggyőződés eredménye lett volna s ezért beigtatták a conditiok közé, hogy ha az ifjú fejedelem vallását változtatná, a rendek fel vannak esküjöktől szabadítva. A catholicusok azt a kérdést vetették fel: «igazságos-e, hogy a vegyes vallású országban catholicus ne is lehessen fejedelem?» de azért megszavazták ezt a feltételt is. Egy másik conditionál a szászok szólaltak fel. Ez arról szólt, hogy a fejedelem tiszteletben tartja a kiváltságokat «szent András király decretumának continentíája szerint». A szent Andrásra vonatkozó pont kimaradt a conditio szövegéből. Miután pedig a szászok privilegiumaikat szent Andrástól kapták, azt hitték, hogy ez ellenök van intézve. De meggyőzték őket, hogy itt vallásügyi tekintetekről van szó, mert szent András catholicus lévén, Báthory Zsófiának alapot szolgáltatna a catholicismus megerősítésére. Épen úgy, mint a választás

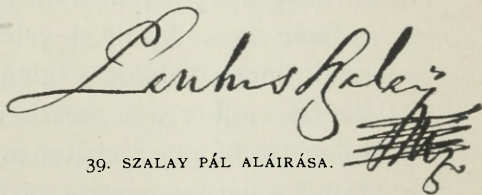
egyhangúlag történt: egyhangúlag fogadták el a conditionkat s törvényeket is.

A fejedelem betegsége ezalatt jobbra fordúlt, úgy, hogy marc. 5-én már megerősítette a conditionkat s egy fényes török követséget, melynek élén Hasszan basa állt, s mely a portáról szultáni fermant fényes ajándékokkal hozott neki, febr. 6-án elfogadhatott. Három nap múlva, marc. 9-én még a török követ Fejérvárrt létében kihirdette-tett az ifjú fejedelem megválasztása.¹ Ez a követ — kinek valószínűleg titkos megbízatása volt, a fehérvári udvar városágos helyzetéről jelentést tenni otthon — a kihirdetés megtörténte után elutazott. Utána ment az országos követség is, élén Boros Jánossal, megbízva azzal, hogy az új fejedelemnek szerezze meg a megerősítő athnámét és jelvényeket: de az ügyet végleg csak egy második, sept. 9-én küldött főkövetség, élén Serédyvel, bonyolította le.

Zsigmond halála soha be nem hegedő sebet vágott az özvegy fejedelemasszony szívéen s alig tudta azt enyhíteni a ragaszkodásnak az a nyilvánulása is, melyet

unokája megválasztásával az ország tanúsított. Gyászszal borítá az György szívet is, ki benne nemcsak testvérét, hanem megbízható és óvatos tanácsadóját vesztette el, ki azonban ez által csaknem az összes Rákóczy-vagyonnak urává lett — az anyja kezén levők kivételével — melyek közt legfontosabb volt a makoviczai uradalom Zboróval, minthogy ez Lengyelország határszélén fekvén, az összeköttetést ez országgal Szalay Pál s a tisztek tartották fenn.

S egyelőre György magatartásában semmi változást sem lehetett észrevenni: daczára, hogy atyjának csaknem egész hatalma kezén volt. Most egész figyelmét egy nagyszabású

39. SZALAY PÁL ALÁÍRÁSA.

belügyi alkotás tartotta lekötve: az 1540 óta alkotott törvények codificatiója. Erről már az öreg György idejében is tanácskoztak, s ő a régi törvények példányait össze is gyűjtötte. Hogy ifjú György e munkát végre akarja hajtani, az köztudomású volt. Remény és aggodalom közt várták e feladat megoldását a catholicusok, kik szerették volna ezt arra használni fel, hogy a törvény megszorításain tárgitsanak. Az 1652-iki országgyűlés eloszlása után a jezsuiták érdekében egyszerre két levelet kapott a fejedelem: a lengyel királytól s a császártól. E felszólításokra az a körülmény szolgáltatott okot, hogy Rákóczy betegsége idejében az udvarnál egy álöltözetű jezsuita jelent meg. Általános volt a gyanú, hogy ez kémkedés kedvéért jött Fejérvárra s ennek következtében január 22-én a jezsuiták megintettek, hogy hagyják el az országot. Egyelőre több nem történt, de a mint a császár és király levelei megjöttek, a fejedelem a dolgot tanácskozás tárgyává tette. A császár és a király leveleire udvariasan de kitérőleg válaszolt, mert a dolog végleges eldöntését akkorra akarta halasztani, mikorra a készítendő törvénykönyv a vallásügyet végleg fogta szabályozni.*

Mind a három nemzet részéről a legkitünőbb jogtudósokból egy bizottság állíttatott össze. Ezeket a fejedelem oct. 20-ára Szász-Régenbe összehívta, maga pedig ugyanezen időre, az onnan másfél órára fekvő Görgénybe ment, hogy a bizottsággal folytonos összeköttetésben legyen. A bizottság abban állapodott meg, hogy az egész anyagot egy nagy törvénykönyvbe fogja feldolgozni, s ezzel nagy, de áldásos munkát vállalt magára. Fejlődött ugyan ki bizonyos gyakorlat, de miután a száztíz év óta alkotott törvények közül a legtöbb hozzáférhetetlen volt s azok nevezetes részét még a legkitünőbb jogászok sem ismerték, maga ez

* Erd. Orsz. Emlékek, XI. k. 23. s 153. I. KAZY, II. k. 214–16. II. Okmánytár II. Rákóczy Gy. összeköttetései történetéhez, 672. l.

a gyakorlat is csak hiányos lehetett. Aztán magok a törvények igen sokszor a pillanat szüksége alatt keletkezvén, egymással ellenmondásban voltak s olykor a szükségnek meg sem feleltek. A bizottság a törvények halmazából kiválasztotta a megtartandó törvényeket, azokat abc rendben összeírta, a szükséghez képest módosítván és igazítván rajtok, s végleges áttekintés és jóváhagyás végett a fejedelemhez küldte, ki maga is tett javításokat rajta.

Miután a munkálat elkészült, 1653 jan. 15-ére a fejedelem egyetemes országgyűlést hirdetett. Ez a gyűlés szokatlanul hosszú ideig, két hónapig tartott, folytonos és megfeszített munka közt, mert csak a délelőtti órákat fordították tárgyalásra: miután ezuttal a délutánok nagy részét törvényszéki tárgyalások vették igénybe. Mindenek előtt egy bizottságot küldöttek ki, mely az első operatumot revideálja, s melynek minden módosítása jóváhagyás végett a fejedelemmel közöltetett. Azután felolvasták az elkészült részeket nyilvános üléseken s a módosításokat ismét a tanács és fejedelem elé terjesztették. Ez még csak az abc rendbe szedett anyag volt, de már teljesen elkészítve, hogy belőle rendes törvénykönyv készíttessék, s a bizottságnak ezzel a munkával is el kelle készülnie. Öt részbe oszták be az összes anyagot: I. Egyházjog. II. Közjog (fejedelem, fiscus). III. Polgári jog. IV. Törvénykezés. V. Közigazgatás. Ez öt fejezetben benne volt az összes köz- és magánjog, pénzügy, büntető törvénykönyv, perrendtartás, közigazgatás. S most ezen szerkezetében vették a munkálatot tárgyalás alá.

Nagy figyelemmel vett részt a gyűlés a tárgyalásokban, mert az alkotandó törvénykönyv ha nem is örökre, mint hitték, de évek hosszú sorára megállapította az ország jogi viszonyait. Ezt a codificálást sokan csak azért akarták, hogy a nemesi kiváltsággal meg nem egyező törvényeket eltörölhessék s ezek bizonyynyal még nagyobb figyelemmel

kísérték a paragrafusokat, mint azok, kik jó törvényekkel jó közigazgatásnak s törvénykezésnek alapját akarták megvetni. Ezekre vonatkozólag élesebb vitától nem lehetett tartani, mert az ellentétes nézeteket nem volt nehéz egyeztetni: heves vitára csak azoknál a törvényeknél volt kiállítás, melyek a kiváltságokkal összeütközésbe jöttek, mint a vallásügyi kérdések s a szászok és a más két nemzet közti viszony szabályozása.

A vallásügy egyetlen pont körül forgott: ne ígtattassék a törvénykönyvbe az a rendelet, mely a jezsuitákat az országból kitiltja, mert az úgy sem volt teljes szigorral végrehajtva. A febr. 3-án tartott ülés a fejedelem egyenes kívánságára maga elé bocsátott egy jezsuitát, ki beható beszéddel indokolta, hogy miért kell eltörölni a jezsuitákat kitiltó törvényeket, hangsúlyozván, hogy ők soha semmit sem követtek el, mi proscriptiot vonna maga után; de az elnök, Barcsay Ákos, felszólalására elutasították. A császár is küldött egy megbízottat, Somogyi Ferencz prépostot, Fejérvárra, ez sem járt több sikerrel. A császár levelére a rendek válaszoltak (a febr. 14-iki ülésben), kifejezván, hogy nincs módjukban az ország alkotmányát módosítani.

A szász nép terheinek enyhítéséhez s a szász és a más két nemzet közt fenforgó differentiák kiegyenlítéséhez sok jó akarattal fogott a fejedelem. Szerette volna az ügyet igazságosan s méltányosan lebonyolítani: nem rajta múlt, hogy nem tehetette. Mindjárt a gyűlés megnyitása után rendeletet adott ki, mely szigorúan eltiltá, hogy a Királyföld lakosait élelmiszerek s postaló adására kényszerítsék, mert a fejedelem, mint a szegénység természetes védője, a tisztek által okozott károkat megtéríteti, s meghagyta, hogy parancsát a Királyföldön kihirdessék.*

Bár mennyire meg volt is az universitás ez intézkedéssel

* Relationes Diætales Joannis Simonii, 29. l.

elégedve, mely valójában az «ingyen gazdálkodás» megszüntetését célozta, nem tette azt hajlandóbbá, hogy az új törvénykönyv általa sérelmesnek tartott pontjaiban valamit engedjen. Hogy magyar vagy székely és szász közt folyó per a táblán döntsék el, hogy nemes szász városban vásárolhasson házat: az új törvénykönyvnek erre vonatkozó intézkedéseit kívánta megbuktatni. Legelőbb a fejedelelemnél akartak próbát tenni: a befolyásosabb főuraknak tiszteletdíjakat ígértek s a fejedelemnek tízezer forintot ajánlottak. A pénz hamar elfogy — válaszolt a fejedelem — de ha már nem akarjátok megengedni, hogy magyar köztetek házat vásárolhasson, járuljatok hozzá, hogy legyen ezek számára menhely a veszély idejére. Építsetek egy bástyát Fejérvártt. Erre egyelőre semmit sem feleltek: hátha, gondolták, olcsóbban is hozzájuthatnak?

Mikor aztán a tárgyalások során a «szász nemzet»-re került a sor, megoldatlan kérdéssel állottak szemben. A törvény első §-a a szász nemzetnek kedvezett, azt maga a fejedelem iktatta sajátkezűleg a törvénybe s az ingyen gazdálkodást és postaló-adást tiltotta el. Ez a törvény régi gyakorlatot, valójában visszaélést volt megszüntetendő, mely azonban a nemesség költségeit nagyon megnevelte volna, s épen azért a más két nemzetnél heves ellenzésre talált. Az orvoslásnak egyetlen módja volt, hogy a három nemzet közmegegyezéssel módosítsa: ebbe a szászok nem egyeztek bele. A következő §-t, a házvásárlást a fejedelem oda módosította, hogy idegen csak akkor vásárolhasson házat szász városban, ha sem szomszéd, sem rokon nem veszi meg; a táblára való fellebbezés változtatás nélkül olvastatott fel. Egyik se kellett a szászoknak. Szenvedélyesen, elkeseredetten harcoltak. Egyik fél jogfosztogatást emlegetett, a másik azt lobbantotta a szászok szemére, hogy ők csak a magyart nem akarják magok közt tűrni, de más idegent ha Japóniából vagy Pontusról jőne is, befogadnak. S mikor

a szász nemzet felszólította a másik kettőt, hogy közösen folyamodjanak e törvények megváltoztatásáért, azok megtagadták a hozzájárulást. Barcsay, az elnök, ekkor magához hívatta a szászok vezéreit: «vállaljátok el, hogy Fejérvártt egy bástyát felépíttek s a dolgot kiegyenlítem», mondá nekik. A szászok ezen még jobban megijedtek: hátha itt két bástyáról van szó, egyről, melyet a fejedelem, s egyről, melyet a rendek kívánnak — ennyit sokallottak.

Már készen volt az egész törvényjavaslat, egyetlen, a szászokra vonatkozó cikk kivételével: s minthogy a rendek közt erre vonatkozólag megegyezés nem tudott létrejönni, maga a fejedelem lépett fel közvetítő indítvánnyal, de a szászok ezt is elvetették, mert privilegiumaikba ütközik. Újra megkezdődött az alkudozás a nemzetek közt azon az alapon, hogy egyik fél az ingyen gazdálkodásban, másik a házvásárlás s fellebbezés kérdésében engedjen. A szászok úgy szerették volna a kiegyezést létrehozni, hogy az ingyen gazdálkodásra vonatkozó törvény ben maradjon a munkálatban, a más kettő pedig töröltesse, s azzal biztatták a másik két nemzetet, hogy hagyják csak meg a törvényt, mert ők azért az ingyen gazdálkodást nem fogják ellenezni, s egyuttal Bethlen Jánosnak száz tallért adtak, hogy «ne kiabáljon olyan erősen». Ezt természetesen a más két nemzet nem fogadta el. Most Rákóczy magához hívatta a szászokat: «miért akartok ti okosabbak lenni őseiteknél, kik negyven év előtt beleegyeztek a házvásárlásba? Gondoljátok meg, hogy itt egy létező törvény eltörléséről van szó». A szebeni királybíró felmutatta kiváltságlevelüket s Kemény azokat átolvasta. «Szó sincs benne — mondá — házvásárlásról». «És ha volna is, felelé a fejedelem, akkora mint ez a ház, egy meghozott törvényt nem semmisítene meg».

Egyik fél sem engedett, s a szászok ismét alkalmazták a jogfentartás utolsó fegyverét: a protestatiót. De azzal

nem gátolták meg, hogy az új törvénykönyv az «*Approbata*» meg ne erősíttessék s azonnal életbe ne lépjen. Ez a jól kidolgozott törvénykönyv képezte kétszáz éven át legfőbb alapját Erdély alkotmányának s Rákóczy uralkodásának maradandó emléke.

E gyűlés tartama alatt hozta meg egy fényes portai követség a kiigazitott athnamét és jelvényeket Rákóczy Ferencz az ifjú fejedelem számára, melyek megszerzésére a múlt év őszén Serédy ment a portára.*

VII.

Azon évben, melyet Rákóczy az erdélyi törvénykönyv elkészítésére szentelt, az 1652-ik évben, Chmielniczki egy, ha nem is váratlan, de meglepő politikai fordulat útját készítette elő. Meggyőződve, hogy azon az alapon, melyen ő szeretné, Rákóczytól nem kaphat segílyt, s hogy egymagában, vagy a kétes értékű s megbízhatatlan tatársegéllyel függetlenségét Lengyelországtól nem fogja kivívhatni, elhatározta, hogy az orosz czárhoz, Alexei Michailovichhoz fordul. De a czárnak békéje levén a respublicával s különben is készületlen levén, rögtöni segílyre nem számíthatott nála, — neki pedig arra volt szüksége. Azt ő csak Lupultól kaphatott: s ezért sürgetni kezdte a vajdát, hogy ennek leánya s az ő fia Timus közt tartsák meg a lakodalmat. Lupul a kénytelenségből adott ígéretet nem akarta beváltani: nem csak azért, mert az összeköttetést kicsinylette, hanem még inkább Lengyelország iránti tekintetekből. Mint lengyel indigena s mint Radzivil herczeg ipa, más férjet szeretett volna ő leányának, nem a hetmán fiát, s ígérete beváltását húzta halasztotta. Neje és gyermekei Radzivilnál voltak, tehát biztosságban s a vajda arra szá-

* Simoniusnak ezen országgyűlés lefolyásáról írt jelentése. I. h.

mitott, hogy ott leányát Wisniowiecki veszi nőül,¹ s a hetmánt így egy bevégzett ténynyel állítja szembe. Számítva más felől Chmielniczki támadására is, kieszközölte, hogy a Bug déli részén, Batow mellett, egy lengyel hadtest állítatott fel, mely Moldvának megtámadtatása esetére segélyt adhat.

Hogy a folytonos halasztással mire czéloz a vajda, a hetmán azt jól tudta s elhatározta, hogy a lakodalmat is, mint korábban az eljegyzést, fegyverrel fogja kierőszakolni. Felültette hadait s könnyű szerrel kocsik nélkül útnak indítá Moldvába s hogy ennek útját biztosítsa, fiát Timust egy kozákokból s tatárokból álló csapattal Batow ellen küldé. Timus apróbb csatározások után jun. 1-én diadalt aratott a lengyeleken, ezeket visszavonulásra kényszeríté — s ezzel az út Chmielniczkinék nyitva állott Jassyba. Most már Lupulnak meg kelle adnia magát. Egyedül azt kötötte ki, hogy a hetmán Batow alól küldje vissza kozákjait s a tatárokat, s megígérte, hogy a mint ez meg történik, azonnal meg fogja tartani a lakodalmat.²

41. A KOZÁK HAD PECSÉTJE.

Egész a batowi diadalig Rákóczynak nem volt oka törődnie ezzel a mozgalommal. Figyelemmel kísérte az eseményeket, melyekről Máté vajda útján biztos híreket kapott s intézkedett, hogy a szükséghez képest hadai rögtön felülhessenek. A batowi diadal után azonban arról értesült, hogy Lupul ki akarja Mátét székéből túrni, s helyébe Timust ültetni, s e hír következtében összehívta a fejedelmi tanácsot s annak beleegyezésével Kemény János vezérlete alatt vigyázó hadtestet küldött a Barcaságba, Havasalföld szomszédságába. A hír még ez idő szerint nem valósult

¹ SCHMIDT: Szuczawa's Denkwürdigkeiten, 168. l.

² SCHMIDT, i. h.

meg, mert Lupult is, Chmielniczkit is a menyegzői előkészületek foglalták el, mely sept. 1-én (1652) roppant fényvel, több napig tartó tivornya közt megtartatott. Rákóczy a menyegzőre «az idő rövidsége miatt» nem küldhetett követet: de megírta a vajdának szerencsekívánatait.

Lupul gyakorlati ember volt: ravasz, erőszakos, semmitől vissza nem rettenő, ki ha már akarata ellenére olyan vőre tett szert, mint Timus, valami úton-módon hasznot akart belőle húzni. Láta Lengyelország hadi készülleteiből, hogy a háború a kozákokkal meg fog újulni, s hogy ezért a hetmánnak közvetlen segélyére nem számíthat: de mégis bízott befolyásában, hogy a portán s a tatároknál terveit elé fogja mozdítani. Terveiből egyelőre csak annyi szivárgott ki, hogy Mátét, a havasalföldi vajdát egy véletlen támadással kiűzi országából s helyébe vejét, Timust fogja ültetni. Ettől még nem sokat tartott Rákóczy, mert bízott erejében, hogy a moldvai ellen szövetségesét meg fogja védeni. De később már arról értesült a fejedelem, hogy a vajda azt beszélte: ezentúl nem fogja ő pénzét a porta hizlalására, hanem Rákóczy elűzésére fordítani. Bármily mesésen hangzott ez a hír, nemsokára valónak bizonyult be. A portán megszerezték Rákóczy ügynökei annak a levélnek mását, melylyel a vajda ajánlatot tett, hogy ha a porta öcscsének vagy vejének adja Havasalföldét, ő utat nyit a török hadaknak Lengyelországba s az oroszokat is ez ország megtámadására fogja bírni; ekkor aztán Erdélyt is el lehet törökökkel, kozákokkal borítani, melyet annyival könnyebben el lehet foglalni, mert ő az erdélyi oláhokat is lázadásra birandja.¹ Fentartotta összeköttetését Wesselényivel, hogy alkalom szerint ennek közreműködését is biztosítsa magának.²

¹ Erdély és az Északkeleti Háború, I. k. 255. l. Lupul levele.

² Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum, II. k. 50. l. KRAUSS: Schæsb. Chronik, I. k. 197. l.

E törekvésekről különböző oldalról folytonosan kapott a fejedelem értesítéseket: legutoljára a kozák hetmántól s Vihovszkitól, kik bizalmasan tudtára adták, hogy a vajda, mióta elvette leányát a hetmán fia, «praktikálni kezdett». ¹ Már akkor volt felhatalmazása a portától, hogy Lupul elűzheti. Két fermán volt a kezében, egy 1651-ből, a másik 1652-ből, ² s bár akkor már tudta, hogy megbuktatására milyen ajánlatokat tett Lupul a budai s egri pasáknak: egyikkel sem élt. Kímélte Radzivilért, a lengyel dissiden-

42. WYHOWSKI JÁNOS ALÁÍRÁSA.

sek fejéért, kinek barátságát s támogatását a jövőre is biztosítani akarta magának, kímélte, mint fiának keresztatyját. Főtekintettel még is arra volt, nehogy a porta «szokásba kezdje venni» egyik hűbér fejedelmet a másikkal tétetni le.

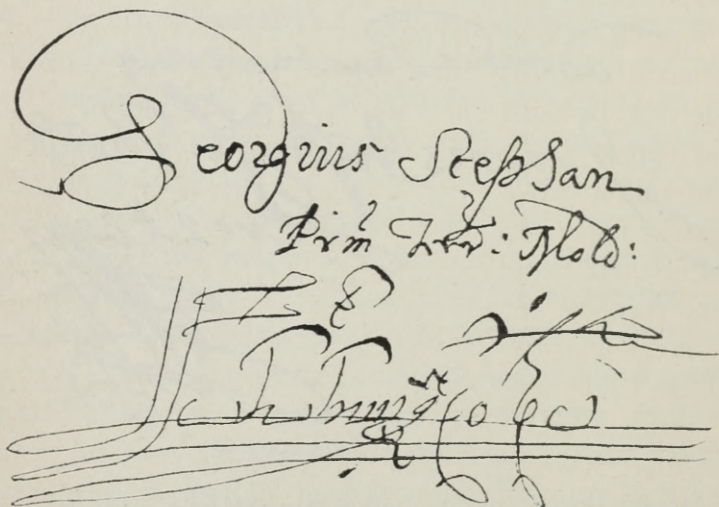
De a portáról kapott leleplezés egész más természetű tervezetet tárt fel, mint a milyen a Wesselényivel szőtt fondorlat volt. Ez mindig csak kísérlet maradt: az már egyenes provocatio, melyet nem lehetett egyszerűen elnézni. Igaz, hogy az a terv, úgy mint azt a portára beküldte Lupul, merő chimæra volt: gondolni sem lehetett, hogy

¹ Rákóczy levele anyjához 1653 marc.² Családi Lev. 456. l.² Ugyan ott. 457. l. V. ö. ENGEL:

Geschichte der Moldau. 294. l.

a velenczei háborúval elfoglalt porta még egy lengyel háborúba is bonyolítsa magát — azt Lupul is tudta. Hanem azt is tudta, hogy a portának sokat kell ígérni, hogy valamit kapjon, s a mit ő most meg akart kapni, az egyelőre csak Oláhország volt. Ezt azonban Rákóczy semmi áron sem engedhette meg; saját fegyvereivel verte meg a moldvait.

Semmit sem árult el abból, hogy meg akarja fenyeíteni. Eddigelé, «ártalmas praktikái» daczára, közel három éven

43. STEFÁN VAJDA ALÁÍRÁSA

át «kereste az egyességet vele», mert neki «nem kell az egyenetlenkedés», elnézte, hogy Wesselényivel tervet kóholt megbuktatására, s ebbe a basákat is be akarta vonni, mert ezek a megvalósulás stádiumáig nem jutottak: de utoljára is meggondolta, hogy «nem tanácsos embernek ellenségét konyhájába várni». Midőn Lupul 1653 elején kancellárját, Stefán Görgiczét, Rákóczyhoz küldé, hogy gyanuját eloszlassa s lehetőleg megengesztelje, Rákóczy ezt a maga részére nyerte. Szövetkezett vele Lupul megbuktatására, kötelezvén magát arra, hogy őtet fogja a vajdai

székbe ültetni. Görgicze hazament s ott még más két bo-járt bevont az összeesküvésbe.

Rákóczy pedig otthon megtette az előkészületeket. Az 1653-i hosszú s a codificálás munkájával elfoglalt országgyűlés végnapjaiban történt, hogy néhány főúrral bizalmasan közölte Lupul törekvéseit s ezekkel és a tanácsurakkal megállapítá a teendőket: gyors támadással elűzni Lupult a vajdaságból, egyuttal a kozákokat és lengyeleket, legkivált pedig Radzivil, követség útján megnyugtatni, hogy ő saját s országa biztossága érdekében volt kénytelen fellépni, mert a vajda, a ki eddig is folytonosan áskálódott ellene, bántalmazta őtet, pusztította országa határait, fosztogatta az erdélyi kereskedőket, most már megbuktatására tör.

Két nappal az előtt, hogy a lengyel királyhoz s Radzivilhez küldött követ útra kelt volna, Kemény János, a moldvai hadak fővezére elindult sergével, de olyan titkon, hogy Lupulnak sejtelve se legyen arról: mert Keménynek feladata volt elfogni a vajdát. S hogy fővárosában, Jászvásárt meglephessék, vele ment Boros néhány hordó jó borral. A vajda szeretett inni, Boros sem idegenkedett a attól: biztosra vették, hogy egyik lakoma a másikat fogja érni, mialatt Kemény is megérkezik sergével. A dolog nem úgy sült el, mert egyik a három összeesküvő közül elárulta Lupulnak a tervet, s midőn ő fiával együtt a vajda udvarába ment, hogy árulása jutalmát vegye, ez mindkettőt leszúrta. Így járt másik társa is: hanem Stefán Görgicze még ideje korán Kemény táborába jutott. Lupul sietve elhagyta fővárosát s kincseivel együtt álútakon Kameniczbe futott. Hogy pedig Keményt, kiről tudta, hogy utána fog sietni, félrevezesse, kocsiját s ágyúit a főúton küldte. S úgy történt, mint számítá: Kemény hada utána sietett, de csak az üres kocsit találta.*

* KRAUSS: Schæsb. Chronik, I. k. 199. s köv. II. V. ö. SZALÁRDI, 270. l.

Kemény és Boros mart. 23-án indultak el, s egy hónap eltelte előtt Jászvásár már Boros kezében volt. Ha Lupul biztosságban volt is, de rokonai közül többen Kemény kezébe estek, s a megerősített főváros bukása a vajda bukását is jelentette, mert ez otthon bojárjainál épen nem volt népszerű ember. Rákóczy hosszú küzdelemre várt: nem hitte, hogy Lupul az erős helyet olyan könnyen elhagyja, anélkül, hogy valamely megbízható ember kezére bízza.* Csakugyan a bojárok első dolga volt új vajdát választani. Választásuk Stefán Görgiczére esett, s most Kemény hadai egy részét visszabocsátotta Erdélybe, azzal a szándékkal, hogy nem sokára maga is haza fog menni.

Pedig a dologban nem várt fordulat állott be.

Színleg, hivatalosan elég szívélyes viszony volt Rákóczy és Chmielniczki közt. Az erdélyi udvarban évenként legálább egypárszor fordult meg kozák követ, nem ugyan úgy mint korábban, kérve a fejedelem szövetségét, segélyét, kilátásba helyezve a királyságot is: hanem rendesen felajánlva a hetmán jó szolgálatát, hogy barátjainak barátja, ellenségeinek ellensége leszen. De bízni ez ígéretekben nem lehetett, mihelyt arról volt szó, hogy nászurával szemben foglaljon állást. Ez idő szerint a hetmánnak kilenczezer emberből álló táborra volt indulásra készen. Ennek a hadnak az lett volna a feladata, hogy Mátét zavarja ki a havasalföldi vajdaságból. A mint azonban Jászvásár bukásának híre terjedt, a kozák had parancsot kapott, hogy nem Havasalfölde, hanem Moldva ellen menjen, s siessen a főváros visszafoglalására (apr. 30). A mint Kemény a kozák had megindulásáról értesült, feltartóztatására egy csapatot küldött, de ezen a kozák had diadalt aratott. Amennyi emberrel Kemény rendelkezett, az nem volt elég Jászvásár megvédésére — az új vajda menekült s a

* Családi Levelezés, a fejedelem apr. 26-iki levele.

főváros a kozák had kezébe esett, mely haladéktalanul folytatta útját Havasalfölde ellen, hogy Mátét országából kizavarja.

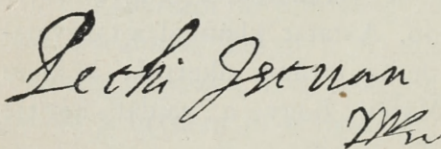
Kemény sietve értesítette Rákóczyt e fordulatról, Máté udvarmesterét küldte hozzá, sürgetve «melléje menetelét»,* s a fejedelem a legnagyobb gyorsasággal intézkedett, hogy az oláh vajdát megsegíthesse — mert jól tudta, hogy Havasalföldével együtt Moldva is bukni fog, s Lupul diadala újabb bonyodalmak forrásává lesz. Daczára, hogy fia s felesége betegeskedtek, megtette az intézkedéseket, hogy maga mehessen a Barcaságba, a Részekben s Erdélyben felül-tette a hadakat s a csapatokat egymásután a határra rendelte, hogy onnan kiindíthassa. Minden áron meg kelle gátolnia, hogy Lupul erejét össze ne szedhesse, a visszafoglalt Moldvában gyökeret ne verhessen, s lengyeltől és tatártól segílyt ne kaphasson. A tatár khánnal a tárgyalásokat Máté folytatta, még pedig kitünő sikerrel: a khán egyenesen arra biztatta Mátét, hogy a vajdát kerítse kézre.

A lengyel királyhoz ugyanazt a Szaploneczayt küldé, ki már tavasszal megjárta Lengyelországot, meggyőzni őtet, hogy Lupultól csak árulást és hálátlauságot várhat. A háború a respublica s a hetmán közt újra kitörvén, lengyel és kozák hadak Ukrajnában verekedtek s a követ meg volt bizva figyelmeztetni a királyt, hogy a moldvai s a hetmán kölcsönösen segítik egymást: az ura kezébe esett kozák foglyok bevallották, hogy az előbbi kötelezte magát, hogy a kapott segílyt azzal fogja meghálálni, hogy ha székét visszafoglalja, a hetmánt megsegíti a lengyelek ellen. Ne feledje el a király s tanácsosai előtt azt is megjegyezni, hogy mindezt a bajt könnyen el lehetett volna hárítani, ha tavasszal meggátolják, hogy Lupul a király

* Csal. Lev. Rákóczy maj. 21-iki levele, 456. l.

országából (Kameniczből) törjön be a szomszéd országok békéjének felzavarására.¹

Ezalatt Lupul a kozákokkal benyomult, még pedig eleinte sikerrel küzdve. Előbb Boros felett Foksánnál² s utóbb Teleschin folyónál, áldozó csütörtökön (maj. 22), diadalt aratott Kemény egy részhada s az oláhok felett. Máté azonban segélyére sietett a vert hadnak s segítve egy hirtelen keletkezett vihartól, mely az esőt a kozákok szeme közé csapta, ezeken diadalt aratott, tizenhat ágyút s gazdag zsákmányt nyert. Lupul menekült s Máté is hazafordult, hála isteni tiszteletet rendelve el mindenfelé s a bojárokkal a hűségesküt a templomban újabban letétetvén. De a mint Máté visszafordult, Lupul is nagy gyorsan összeszedte a megszaladt kozákokat s újabb kozákcsapattal erő-

44. PETKY ISTVÁN ALÁÍRÁSA.

sítve meg hadát, ezt a serget öcsce vezérlete alatt Stefán Görgicze ellen küldé. Bakownál, Jászvásártól három mértföldre találkozott Lupul

öcsce a magyar és moldvai haddal (jul. elején), de ettől megveretett. Maga a vezér is, Lupul öcsce, elfogatott s Erdélybe vitetett (jul. 21).

E szerencsétlenség Lupult újabb erőfeszítésre ösztönzé. Nejét, leányát kincseivel Szucsavába küldé, maga pedig Chmielniczkihez vette útját, hogy tőle segélyhadakat eszközöljön ki. Ez alatt folyton újabb-újabb csapatok érkeztek Erdélyből Moldvába Petky vezérlete alatt, s ezek a két vajdával Szucsava ostromára siettek. Most már nemcsak a tatár khán, hanem a porta is állást foglalt Lupul ellen: Stefánt megerősítette a vajdaságban s a kapucsi basát a megerősítő jelvényekkel útnak indítá. Még fontosabb volt ennél, hogy a

¹ Okmánytár II. Rákóczy összeköttetéseihez. 687. 1.

² SZALÁRDI, 271. 1.

lengyel király is kilépett eddigi semlegességéből. A Szaplonczayval folytatott tárgyalásoknak csakugyan lett annyi eredménye, hogy a király Morstynt mint követet Erdélybe küldé, s tudatta Rákóczyval, hogy Szucsava ostromában ő is részt veend; aug. 22-én pedig arról értesíti a fejedelmet, hogy a segélyhadak Kondradsky és Dönhoff vezérlete alatt már megindultak s hogy maga is a táborba fog menni.¹ Jaskolszki és Gembiczki a tárgyalások folytatására Erdélybe küldettek.²

Szucsava ostroma aug. derekán javában folyt, egy darab falát már lerontották. Látni lehetett, hogy a benne levő erő nem lesz képes hosszabb ostromot kiállani, s a hetmán és Lupul segélyhaddal elindíták Timust, kinek a fel tartóztatására küldött hadak kijátszásával sikerült is bejutni a várba.³ Megmenteni így sem lehetett, mert az élelmi szerek elfogyván, mialatt Timus czimboráival együtt tobzódott, a várbeliek éhséggel és inséggel küzdöttek, mert Kemény vezérlete alatt a fejedelem Petky megsegelésére újabb csapatokat küldött. Minden attól függött, hogy Lupul megérkezik-e a fölmentő haddal a vár alá: de a kellő időre ő sem tudott odaérni, s az alatt a várban végzetes esemény történt. Az ostromlottak egy kitörése alkalmával egy a Timus kíséretéhez tartozó kozák elfogatott,⁴ ki aztán elárulta, hogy Timus a maga kozákjaival az alsó sánczban tartózkodik, s a sátrak közt a legalacsonyabb az övé. Most Dönhoff tüzérei ezt a sátort vették célba s szerencsésen eltalálták. Egy kartácsgolyó épen azt a széket rombolta szét, melyen a czimboráival tobzódó Timus ült s annak egy forgácsa oly szerencsétlenül fúródott ennek lábába, hogy pár nap múlva belehalt. Helyette

¹ Rákóczynak jul.—septemberi levelei anyjához, a Családi Levelezésben.

² KOCHOWSKI: Annales, I. k. 379. I Erdély és az Északkeleti Háború, I. k. 299. I.

³ SZALÁRDI, 272. I.

⁴ Ugyan ott, 275. I. V. ö. SCHMIDT: Szuczawa és KRAUSS-al.

Federenkó vette át a parancsnokságot, s erélylyel vezette a vár védelmét.

Lupul ez alatt mindent elkövetett, hogy serget toborzozon: azonban tizezer embernél nem tudott többet összehozni. Chmielniczki pedig, amint fia haláláról értesült, kétségbeesett vad fájdalomba tört ki. Rosszúl esett neki a dicstelen halál, hogy nem csatatéren vitézül harczolva esett el; egész gyűlölete Rákóczy ellen fordult, őt vádolta a szerencsétlen ostromért s boszút esküdött. Egész erélyét összeszedte, hogy mennél gyorsabban s mennél nagyobb sereggel nyomulhasson Moldvába, Szucsava felmentésére. Ugyanakkor Lupullal egyetértve régi szövetségését a tatár khánt is felszólítá, hogy vezessen hadat ő is Szucsava alá, gazdag zsákmánynyal biztatva őtet: s a khán, Máté vajdának adott ígéreteit s biztatásait mellőzve, csakugyan el is indult.

Ez lett volna a szerencsétlen Lupulnak harmadik kísérlete ez évben, hogy székét visszafoglalja. De mennyire átalakultak a viszonyok e három hadjárat alatt! Az első hadjáratban ő Mátét akarta székéből kitűrni, s Rákóczy őt kergette el. A juliusi hadjáratban ő már szövetségese volt a kozákoknak s ezzel a lengyel republica ellenségének vallotta be magát. Szucsava ostrománál már a lengyel és erdélyi hadak közösen harczolnak az oláhokkal a kozákok ellen, minden írott szerződés és szövetségkötés nélkül, mint szövetségeseik.

A dolgok e szerencsés fordulatában Rákóczynak nagy része volt; egyetértve ugyan tanácsuraival, de mondhatni egészen ő és pedig saját feje szerént intézte a dolgokat. Maga vezette a csapatok felültetését s elindítását, s midőn Havasalfölde fenyegetve volt, maj. 28-án a Barcaságra ment,* a brassaiaktól hitlevelet vett, hogy ha neki vagy

* Deutsche Fundgruben. Neue Folge, 343. 1.

hívei közül valakinek szorúlása történnék,* fogadják be a városba s egész július végeig ezen a környéken maradt s elébb Gyergyóba, onnan pedig Radnótra ment, hogy szükség szerént mindig küldhessen segélyt arra a pontra, hol arra szükség van. Bizonyynal befolyása volt arra is, hogy a lengyel király Szucsava ostromára hadat küldött s ezzel a küzdelem a lengyel-kozák háború folytatásává lett.

Timus eleste után Federenkó nem tarthatta Szucsavát, daczára, hogy Lupul neje rendkívüli erélyt fejtett ki, s folytonosan biztatta, bátorította a kozákokat, hogy a felmentő had nemsokára meg fog érkezni. De az még sem érkezett meg: ellenkezőleg az ostromló lengyelek s erdélyiek kaptak segélyt s azok oct. 9-én kénytelenek voltak feladni a várat, miután a vezérnek és hadának szabad elvonulás biztosított. De Lupul családja kincseivel együtt Stefán kezébe esett, ki ezzel újra visszafoglalta vajdaságát. Az erdélyi és oláh hadak e közben értesülvén Lupul és Chmielniczki közeledéséről, valamint arról is, hogy a lengyel király táborával útban van, Chotin alá siettek s ott oct. 16-án egyesültek ez utóbbival. A khán útközben meghallván, hogy Szucsava elesett s azzal együtt a neki ígért gazdag zsákmány is füstbe ment, elfogatta Lupult, lánczokba verette s egy idő múlva mint foglyot Konstantinápolyba küldötte, hol a jedikulába záratott. Ezzel aztán megszűnt veszélyessé lenni az új vajdára nézve, ki is november elején a portától elnyerte a megerősítő jelvényeket.

A mit az öreg Rákóczy nem tudott kivinni: Moldva feltétlen szövetségének biztosítását, azt fia ez ügyesen intézett vállalatlalt keresztül vitte. Stefán Görgicze sorsa az övéhez volt csatolva, ki arra is kötelezte magát, hogy Rákóczynak hadi költségei megtérítése fejében a Szucsava-

* Erdélyi Orsz. Eml. xi. k. 173. l.

vában lefoglalt kincsekből százezer aranyat és huszonötezer tallért fizet. De szeretete volna Rákóczy tisztázni a lengyel királylyal való viszonyát is, mivel volt ugyan conjunctio armorumja, de szorosabb értelemben vett szövetsége nem volt. Mikor a lengyel király személyesen ment a táborba, a fejedelem Bethlen Jánost és Mikes Mihályt küldé hozzá, üdvözölni őt, egyúttal tisztázni a függő kérdéseket s három főúr és fia, Ferencz számára megszerezni a lengyel indigenatust. Bethlennek és Mikesnek az volt az utasítása, hogy az erdélyi hadak csak azon esetre csatlakozzanak a lengyel hadakhoz, ha a király és senatorok assecurálják őket, hogy kozák, tatár és török ellen is megsegítik, amint a fejedelem már elébb assecurálta a királyt, hogy ellene a kozákokat nem fogja segíteni.* De nem volt idő ezt a kérdést tisztázni, mert sem tatár, sem kozák nem készült haza s attól lehetett tartani, hogy döntő ütközetre kerül a dolog, s az erdélyi had csatlakozott a lengyelhez. Azután folytatták a megkezdett tárgyalásokat, a király kötelezte magát, hogy segílyt ad a török s tatár ellen, és megígérte, hogy e határozatot a jövő évi országgyűléssel is elfogadtatja; az indigenatusra nézve is biztosításokat nyújtott.

A két tábor egész november hónapban szemben állott egymással, anélkül, hogy döntő ütközetbe bocsátkozott volna. Végre nov. végén a király külön tárgyalást kezdett a khánnal a béke s lehetőleg szövetség megkötése iránt. Mikor már annak megkötése úgyszólván biztosítva volt, dec. 10-én az utolsó erdélyi hadak is hazabocsáttattak. Öt nap múlva a lengyelek és tatárok közt létrejött a béke s a khán elvált cserbehagyott szövetségesétől, gazdag zsákmánynyal térve vissza. Ez volt a második nagyobb csapás, mely Chmielniczkit érthette! Fia meghalt, Lupul megbukva,

* Rákóczy 1653 oct. 24-diki levele Klobusiczkyhez. Orsz. Ltár.

székébe, az ő szomszédságába, ellensége fészkelte be magát s ő teljesen izoláltatott — s mindezt, legalább úgy hívé, Rákóczynak köszönheté. De a csüggedés nem volt természete: mindenek előtt biztos támasz után nézett, s azt ő csak egy oldalról nyerhette, Oroszország felől, melynek csárjával már négy év óta alkudozott. A csárral szemben azonban szövetkezésről nem lehetett szó — csak meghódolásról: ezért ő ezt utolsó eszköznek tartotta fenn, jól tudván, hogy ezen az úton a lengyel iga helyett az orosz igát veendi nyakába. Most már eljötnék látta az időt, hozzá nyúlni ehhez az eszközhöz: amint Czeherinbe ért, a csár küldöttei előtt letette a hűség esküjét (1654 jan. 8., elismervén ezzel, hogy Kozákország orosz tartománynya lett.

De ezzel nem mondott le tervéről, hogy országa függetlenségét még is kivíandja. Fenn akarta e célból régi összeköttetéseit tartani, legkivált Rákóczyval, kinek megnevekedett hatalmától tartott. Jóformán el sem hangzott a csárnak adott eskü, egymásután két követséget is küldött Erdélybe, hogy a fejedelemnek sorolja fel mentségeit. Lupul megsegélléseért s a korábbi szívélyes viszony megújítását hozza javaslatba. Rákóczy épen nem titkolta el neheztelését a követek előtt, azonban mégis megígérte, hogy igyekezni fog a respublica s a hetmán közt létrehozni a békét.

S csakugyan Rákóczy ezt szerette volna legjobban. Mert a mint a viszonyok kényszerítő hatalma a hetmánt Oroszország karjaiba kergette, őtet közel hozta ahhoz, hogy Lengyelországgal véd- és dacszövetséget kössön, miután a király maga részéről már elfogadta a feltételeket s csak az volt hátra, hogy az országgyűlés szentesítse azokat. Ő azonban ilyen állandó kötelezettséget nem akart magára vállalni s midőn 1654 febr. 1-én Gilányi Gergelyt Lengyelországba küldte, nem azzal bízta meg, hogy az országgyűlésen a szövetség elfogadását ajánlja, hanem hogy

panaszt emeljen a miatt, hogy a tatárokkal kötött frigybe ő, a fegyvertárs nem volt befoglalva, továbbá sürgesse, hogy a kozákokkal amazok bevonása nélkül, az ő jó szolgálatainak felajánlásával béküljenek meg, végül szerezze meg az indigenatust fiának s a három főúrnak.

Mire Gilányi Varsóba ért, ott már tudták, hogy e nyáron az oroszokkal háborújuk lesz. Arról tehát, hogy Rákóczy ajánlatait elfogadják, szó sem lehetett: ellenkezőleg a király sürgetni kezdte Rákóczyt, mint fegyvertársát, hogy a nyáron szálljon táborba s küldjön nekik segélyt. Maga az országgyűlés is eredmény nélkül oszlott el s Gilányi egy csomó ígéretet hozott haza, s ezek közt azt is, hogy a függő ügyeket és az indegenatus kérdését a juniusra kitűzött gyűlés fogja elintézni.¹

Ezt a kérdést a juniusi országgyűlés sem oldotta meg, melyre a fejedelem Klobusiczkyt küldte követül. A lengyelek azt kívánták, hogy Rákóczy haladéktalanul küldjön segélyt az oroszok ellen, a fejedelem pedig, hogy a király biztosítsa őtet a törökök támadása esetére. De egyik fél sem akarta megkötni kezét, s a kölcsönös segélyadás kérdése függőben maradt. Kárpótlásul az indigenatus a fejedelem fiának, Keménynek, Rhédeynek s Petkynek megadatott: mert a respublica nem mondott le a reményről, hogy Rákóczy a támadó orosz czár visszanyomására segélyhadakat fog küldeni.²

VIII.

A moldvai hadjárat Rákóczy politikájában fordulatot képez. Míg testvére Zsigmond élt, s még azután is egy ideig, gondosan került mindent, mi őt és országát háborúba keverhette volna. Egyedüli célja a béke biztosítása

¹ Erdély és az Északkeleti Háború, I. k. 296. s köv. II.

² Erdély és az Északkeleti Háború, I. k. 326. I. KOCHOWSKI: Annales, I. k. 413. I.

Иванъ Матвѣевичъ Басса

volt, s összes diplomatai működésének nem volt más célja, mint előkészíteni a jövőt. Bár mily kecsegtetők voltak is a kozákok ajánlatai, akkor midőn a Chmielniczki és Rákóczy birtokai közt elterülő országban olyan szomszéd uralkodik mint Lupul, kockáztatni nem lehetett semmit. Egészen megbízható szomszéd eleinte a havasalföldi vajda sem volt, ő azzal a követeléssel állott elé, hogy az öreg fejedelemmel kötött diplomája essék revisio alá, némely pontjaiban módosíttassék s jelesen a ló- és tiszteletdíj-adás alól mentessék fel.¹

De hosszas alkudozások után másra gondolta magát s ő és bojárjai elfogadták és megerősítették a diplomát úgy, a mint az öreg fejedelem alatt volt.²

46. MÁTÉ HAVASALFÖLDI VAJDA
PECSÉTJE.

A mi Mátét, a különben is törődött öreg vajdát, a diplomának változatlan megerősítésére birta, kétségtelenül az volt, hogy Lupul felől nem érezte magát biztosságban. A diadal, mit régi ellenségén Rákóczy segélyével vívott ki s még inkább Lupulnak bukása, Stefán Görgiczének felemeltetése a moldvai székbe,

az ő állását is nagy mértékben megszilárdította, egyúttal azonban viszonyát Rákóczyhoz is szorosabbra fűzte: mert a fejedelemnek Stefánnal kötött szövetsége olyan előnyöket biztosított, hogy Máténak nem állott volna módjában megtámadni a diploma érvényét. S valóban erős frigygyel s kötelezettséggel, mondhatni némi függő állásban csatolván magához Rákóczy a két Oláhországot, elég erősnek hihette magát, hogy a lengyel respublica által kínált szö-

¹ Családi Levelezés. 418. l.

² Erdély és az Északkeleti Háború, 1. k. 178. l.

vetségnek nagyobb árt szabjon, mint a milyent ott hajlandók voltak megadni.

Pedig a szövetség elé váratlan akadályt gördített a havasalföldi vajdának 1654 ápril 19-én bekövetkezett halála.¹ Most már attól függött minden, hogy helyét olyan vajda foglalja el, ki a szövetséget a fejedelemmel meg fogja újítani. A véletlen itt is kedvezett neki, s az ekkép nyert előnyt ő igen ügyesen hasznára tudta fordítani. Az nap, melyen a vajda meghalt, érkezett Boros Tergovistba, s még ott volt, midőn helyébe Sorbán Konstantin, Radul vajda fia, vajdává választatott, daczára, hogy Máté ennek épen azért, hogy vajdává ne lehessen, levágatta orrát.² Az új vajdának szüksége volt Erdély támogatására s Boros hamar kiegyezett vele.

A moldvai szövetségnek is újabb megpróbáltatásokon kelle átmenni: Stefán ellen két ízben is lázadás tört ki. Az első tavasszal marc. 1-én, s a második ősszel octoberben, de Stefánnak mindkettőt sikerült Erdélyből kapott segélyvel leverni, s miután Rákóczy e hadat egy évig benn hagyta nála,³ erőbben magához fűzte az új vajda érdekeit. Lupul a jediculában sem vesztette el reményét, hogy székét visszafoglalhatja; bőven szórt ígéreteivel mindig tudott valakit részére hódítani, ki által sürgette visszahelyeztetését a fejedelemségbe:⁴ de Rákóczy ügyviselői is résen voltak s törekvéseit meghiusiták, habár a porta épen nem nézte jó szemmel Rákóczy hatalma nevekedését s meg is intette őtet, hogy a kozák és moldvai ügyekbe ne elegyedjék. De a velencei háborúval lévén elfoglalva, nem tudott súlyt adni fenyegetéseinek, s ez épen ösztönül szolgált a vajdának és fejedelemnek, hogy frigyüket még szorosabbra fűzzék. Ennek eszközlé-

¹ HURMUZAKI: Fragmente, III. köt. 210. l.

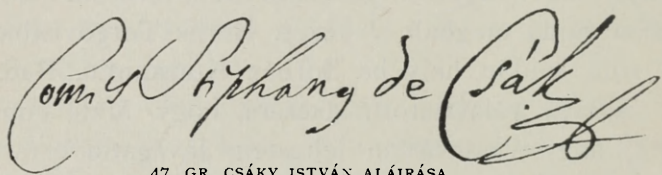
² Családi Levelezés, 484. l.

³ KRAUSS, I. 223. és 229. l.

⁴ Erd. Orsz. Eml. XI. k. 185., 187. ll.

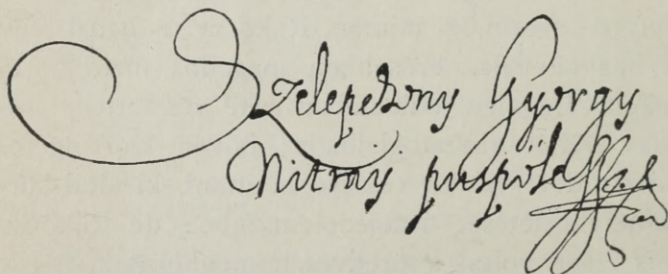
sére a bojárok szeptemberben a fővornikot a fejedelemhez küldték, s ez év végén csakugyan létrejött a szorosabb szövetség Erdély és Moldva közt, melynek megállására a moldvai bojárok az új vajda mellett Rákóczynak is letették a hűség esküjét.¹

Rákóczy hatalmának emelkedését családjának régi ellenségei Felső-Magyarországon rossz szemmel nézték. «Sza-

47. GR. CSÁKY ISTVÁN ALÁÍRÁSA.

kadjon nyaka feltött szándékának» e szavakkal köszöntötte fel egy keresztelői lakomán Csáky István a fejedelmet. «Nem erre iszunk, felelé Zrínyi Miklós, hanem hogy Isten segélje meg. Mert ha Erdély elvész, Magyarország is bu-

48. SZELEPCSÉNYI GYÖRGY ALÁÍRÁSA.

kik.»² Mint a bán, ki szeretett volna koronát látni Rákóczy fején, sokan a dunántúli s felsőmagyarországi urak közül örültek Rákóczy emelkedésének, mert őt tekinték a magyar nemzeti eszme legfőbb képviselőjének. Egy másik akomán, hol hasonlóképen jelen volt Zrínyi, Szelepcsényi a nyitrai püspök köszöntötte fel Rákóczyt s ivott «szeren-

¹ Történelmi Tár, 1889. évf. 653. és 658. ll.

KRAUSS, I. k. 224. l.

49. GRÖF ZRINYI MIKLÓS A KÖLTŐ ARCZKÉPE

cséjeért, dolgaiban való előmenetelért: «propterea exaltabit caput». A «bornemisza szabású Zrinyi kiitta a színültig tölt serleget, úgy mint a többiek, késsel csapván el fölöt». ¹

De hát mi volt az az előmenetel, melynek sikerét a hazafi-párt s az a feltött szándék, melynek bukását az aulicusok tábora kívánta? Ez a két dolog lényegesen különbözött egymástól; az előmenetel egy eszmény: a magyar nemzeti ügy diadala, a feltött szándék: a lengyel korona volt. Az első Rákóczy összes törekvéseit betölti, mert ő soha szem elől nem téveszté azt, hogy Erdély önállóságának létjoga ez elven, ez eszményen alapúl; a második, a lengyel korona elnyerése, hasonlóan sokat foglalkoztatta őtet, de nem annyira, hogy valami idő előtti koczkázatra bírja. Inkább a jövőtől várt, a sokat betegeskedő, koros lengyel király halálától: s egyelőre elégnek tartotta ennek útját lassan ugyan, de folytonosan egyengetni, óvatosan kerülve az elhamarkodott provocationak színét is. Semmivel sem mutathatta volna annyira ki Wesselényi vádjainak, hogy t. i. a kozákokkal neki e célra állandó szövetsége van, ez idő szerénti alaptalanságát, mint azzal, hogy sergei együtt harczoltak a lengyel király seregével a kozákok ellen. E ténnyel magát az udvart is lefegyverezte: «az inimicus homo — írta neki a nyitrai püspök² — nem inimicuskodhatik immár többé; nemhogy kételkednék ő felsége nagyságodban, sőt inkább az olyan nyelvekkel kereskedőket, mint közönséges jónak bántóit meg is bünteti».

Pedig ez a conjunctio armorum is oly óvatossággal volt végrehajtva, hogy az a fejedelem kezét a jövőre épen nem kötötte meg. Érintkezését a lengyel királylyal ez idő szerént szívélyesebbé, bensőbbé tette ugyan, de teljes és végleges szövetkezést még sem hozott létre. Közös célra

¹ Szelepcsényi, Bécs 1654 febr. 13-án kelt levele. Orsz. Ltár.

² Fennebb idézett levele.

közös érdek eléréseért szívesen nyújtott segílyt a lengyel királynak — de a mint az érdek-közösség megszűnt, a catholicus királylyal és catholicus respublicával szemben minden kötelezettség alól feloldozottnak tartotta magát. Mert György fejedelem, épen úgy mint atyja, a nemzeti érdek mellett kálvinista vallásának érdekeit is szíven viselte. Nagy munka volt az, mit az öreg fejedelem kivívott: a linczi béke, mely a magyarországi törvénykönyvbe ig-tatta a vallásszabadságot s a szathmári zsinat, mely Erdélyben biztosítá a protestans vallás suprematiáját az által, hogy annak fővédőjévé magát a fejedelmet tette. A fejedelem és a püspök, a főurak és az esperesek ezek igazgatták az egyházat s György az atyja halála után tartott zsinatokon s a presbyterianusok és episcopalisok harczaiban, melyek uralkodásának csaknem egész idejét betölték, még testvérével, sőt anyjával szemben is, nem lépett le az atyja által megjelölt útról, védte az episcopalis szervezetet Erdélyben s csak lassan engedett a presbyterianusoknak tért foglalni a Részekben.* De, ha mint atyja országának és törekvéseinek hagyományosa, kötelességének tartotta alkotását legalább alapelveiben fentartani, mégis úgy volt meggyőződve, hogy a megkezdett munkát folytatni is kell. El volt határozva, hogy a külföld minden olyan mozgalmában, mely a protestans egyház elveinek terjesztését s uralmának és befolyásának szilárdítását tűzte ki célul, részt fog venni.

Honnan vette e törekvések impulsusát? Első sorban atyja és Bethlen Gábor példaiból, kik Bocskay nyomdokain haladva, megállapították az erdélyi politikának körvonalaít; de bizonynyal saját lelke sugallatából s még inkább azon meggyőződéséből, hogy neki, mint protestans fejedelemnek, istene és vallása iránt kötelezettségei vannak. Any-

* Ez a mozgalom Rákóczy Zsigmond Életrajzában s Lorántfy Zsuzsánnában üzetesen van ismertetve.

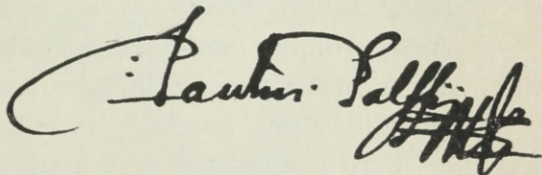
ján kívül két ember tanácsával élt legtöbbször: Kemény Jánoséval és Bisterfeldével, kik inkább mérséklőleg hatottak rá: de ezek befolyása is csak addig terjedt, míg valamire nem határozta el magát. Akkor aztán, mint «absolutus fejedelem», az akarat egész hatalmával s a meggyőződés erélyével látott a végrehajtáshoz. Első sikereit, első fényes diadalait, Lupul megbuktatását s a moldvai szövetség megkötését e tulajdonainak köszönheté. Anyjához írott leveleiből látjuk, hogy valóban mint absolutus fejedelem mindent a kezében tartott attól fogva, mikor már valamire elhatározá magát, de látjuk azt is, hogy másfelől mennyit fontolgotott és töprengett addig, míg ez elhatározás megérlelődött benne. De a siker megvolt s talán fényesebb eredménynyel, mint maga is várta volna. Nem csoda, ha ez újabb s következményeiben fontosabbá válható kezdeményezésre bírta.

A próféta, ki míg Zsigmond élt, neki küldte meg látományait, melyek jóslatokat s isteni parancsokat foglaltak magukban, ennek halála után magához Györgyhöz fordult. A közvetítő Comenius volt, ki Zsigmond halála után is még Patakon maradt s ki, daczára, hogy olykor-olykor megingott bizalma, komolyan hitte Drabik látományainak isteni eredetét. Csaknem egy századnegyed óta ette Drabik a száműzetés és bujdosás keserű kenyerét s gyűlölete azok iránt, kik nyomorúságának okozói voltak a fanatismusig fokozódott. Apocalypticus látományainak ez a központja: bukni kell Babylonnak (azaz az osztrák háznak), s hogy ki buktassa meg, a látomány azt is megjelenté: Rákóczy György. Ő van királynak kiszemelve, kezdje meg a háborút, előre közölven «okosan és titkosan» Pálffy nádorral mindent, ki ezzel örök dicsőséget szerez magának.* A török is segélyére leend: ezek megtérnek az igaz hitre, le kell szá-

* Lux in Tenebris. Az 1657-iki kiadás. Revelationes, 118. l.

mokra a Bibliát fordíttatni, a fejedelemsasszony nyomassa ki.

Ilyen látományok alapján politikát kezdeni nem lehet: maga a Biblia lefordítása épen olyan képtelen kívánság volt, mint annak kinyomatása, melyhez minden eszköz hiányzott. Aztán Pálffy-t avatni be a támadás titkába! ez annyi lett volna, mint csírájában megölni a tervet. Különben is háborút kezdeni a császár ellen azzal a gondolattal, hogy az jeladás lesz egy európai küzdelemre, minden külső segítség nélkül: komoly államférfinak ilyesmi nem juthatott eszébe. De ha magokban az egyes jóslatokban nem is hittek, s ha utasításait és rendeleteit politikai mívelet tárgyává nem is tették: magával a revelatioval épen Comen közbenjárására a fejedelem s kiválóbb tanácsurái kezdtek foglalkozni. A fejedelem azt

50. PÁLFFY PÁL NÁDOR ALÁÍRÁSA.

kívánta, hogy az újabb revelatiók is közöltessenek vele, s Sárospatakon egy bizottság tanácskozott azok felett, mely magát Drabikot is kihallgatta, sőt azon Bisterfeld is megjelent s vitatkozott Comennal a jóslatok felett.

S ezeknek a jóslatoknak általában s még azoknak is, melyek utólag küldettek meg a fejedelemnek, mind az volt az alaphangja, hogy Rákóczy király lesz. Drabik nem tűzött ki hosszú terminusokat, akár arról volt szó, hogy Babylon bukik, akár Rákóczy felemeltetéséről. Már arról is tudott, hogy Pozsonyban fog megkoronáztatni, Comennak közreműködésével . . . de épen ezek a jóslatok állottak messze a megvalósulás stádiumától, sőt épen a pozsonyi koronázás megjósolásakor történt közeledés a Rákóczy-család s a lengyel király közt. E közeledésért Drabik egy látománya a fejedelemsasszonyt vádolta: «szeretné már elbontani — mondá — de késő». Bizonyynyal igaz: az erdélyi

udvar nem sokra tartotta a revelatiokat s politikáját nem is szabta ahhoz, de azért olvasták azokat s foglalkoztak is velek. Hogy ne tetszett volna az a folytonosan ismétlődő jóslat a Rákóczy-ház felemeltetéséről?

Comenius 1654-ben nyilvános búcsút vett a sárospataki iskolától: elhagyta Magyarországot. Zsigmond halála után apróbb kellemetlenségei voltak, s befolyása is csökkent. De távozása előtt a fejedelem kezébe juttatta egy alkalmi röpiratát a «Gentis Felicitas»-t, mely nyomtatásban csak öt év múlva látott világot. E röpirat alaphangja is az, mi a Drabik jóslataié: rávenni Rákóczyt a támadó föllépésre az osztrák ház ellen, melyre az időt igen kedvezőnek találja,¹ akkor, midőn egy egész sereg nép fegyverben áll. Az elnyomott hitsorsosok várják a megszabadítót, ő legyen az. A hamis keresztyénség romjain igaz keresztyénség fog támadni, általa történjek az meg!

Erre a munkára, erre a szerepre lett volna kedve Rákóczynak. A revelatiokról nem hiszi, hogy «divinæ sint», mert azokból semmi sem teljesedett «és in effectum nem mentek; az isten is per media operatur, ezek pedig nem mediumok, hanem cæca útkövetés; higgye el kegyelmed jó Mednyánszky uram, valamiben istenes út-mód adatik, készen találtatunk».² Bizonyynal ez «istenes út-mód» nem egy elhamarkodott, meggondolatlan támadásban állott volna, hanem jól átgondolt, biztos alapra fektetett szövetkezésben. S ennek az istenes útnak-módnak ha nem is alaprajzát, de körvonalait már megalkotta Rákóczy: a Gentis Felicitas épen jókor jött, hogy az eszmét lelkében ébrentartsa.

A protestans államokban, épen ez időtájt, nagy hord-

¹ A Lux in Tenebris és Lux e Tenebris, továbbá a Historia Revelationum adatait KVACSALA egy becses értekezésben, «Comenius és a Rákóczyak», összegezte. Budapesti Szemle, XL. k. 133. l.

² A fejedelem aug. 24-iki levele Med-

nyánszkyhoz. Erdély és az Északkeleti Háború. I. 334. l. — Érdekes, hogy a Lux in Ten. Revel. anni 1654. 45. l. Mednyánszkynek aug. 29-én kelt leveléről tesz említést, melyben ez írja, hogy a fejedelem szívét isten megváltoztatta.

erővel bíró események történtek, melyek ezeknek kormányzatára is befolyással bírtak. A háború Anglia és Hollandia közt véget ért, s Svédország királynéja, Gusztáv Adolf leánya, lemondott trónjáról Károly Gusztáv javára. Krisztina királyné az erdélyi fejedelemmel, mint régi szö-

*See, here an Exile who to serve his God,
Hath sharply tasted of proud Persians' Rod
Whose learning, Piety, & true worth, being knowne
To all the world, makes all the world his owne
Are to be sold by Tho: Slater, F.R.*

51. COMENIUS ARCKÉPE.

vetségésével, hivatalosan tudatta ezt, kifejezést adva abbeli reményének, hogy utódja is meg fogja őrizni e barátságot.* Ez különben is részt vevén az 1645-iki háborúban, az akkori erdélyi hadvezérekkel személyes ismeretségben volt. A míg

* Okmánytár II. Rákóczy Gy. összeköttetései történetéhez. 1654. máj. 27-én kelt okirat.

Anglia és Hollandia mint ellenségek állottak egymással szemben, míg Svédország trónján Krisztina ült, a lehetősége is ki volt zárva annak, ez államok közt bensőbb összeköttetést hozni létre. De vajjon nem fogják-e ezt a megváltozott viszonyok magok után vonni? S ha ez államok közt ilyen célból csakugyan jőne közeledés létre, érezte, tudta, hogy annak ő hasznos szolgálatokat tehetne. Különben is hivatalosan értesítettven Károly trónraléptéről, neki is kötelessége volt üdvözölni az új uralkodót. Úgy hitte, legjobb lesz ez alkalmat arra is felhasználni, hogy követe Angliába s Hollandiába is elmenjen, tapo-

gatózzék mindenütt, ha van-e hajlandóság a protestans államok közös szövetségét létrehozni?

53. SCHAUМ KONSTANTIN ALÁÍRÁSA.

Követté Schaum Konstantint, «titkárát» nevezte ki. Schaum a makoviczai uradalomban, Zborón, volt alkalmazva, eddig is járt el

politikai küldetéseikben főként a fejedelem lengyelországi barátaival tartotta fenn az összeköttetést. Zsigmond herceg szolgálatában állt eleinte s ott ismerkedett meg Coménnal, Klobusiczkyval s György úgyszólván az uradalommal együtt örökölte. Megbízható s egészen alkalmas embernek ismerte az ilyen kényesebb természetű küldetésre is, mely bár csak tapogatózásból állott, de tapintatot s ügyességet kívánt. Mert ő sehol sem állhatott elé kész szövetségi ajánlattal, csak meg kellett pendítenie az összes protestans hatalmak szervezetkezésének horderejét «a keresztyén világnak ezen rettenetes üldöztetésében». Meg volt bízva, hogy útközben térjen be Comenhoz s közölje vele utasítását, s ezt a szükséghez és Comen kívánságához képest módosítsák: mert ő még lehetőknek tartotta egy

*Serenissimus & Potentissimus Princeps ac Dominus Dns.
Carolus Gustavus D. G. Succ. Cotti. Vando Rex Hag. Pr.
Fiel Dux Cotti. Car. Bre. Ger. Stet. Pom. Cas. et Vando Prin.
Rug. Do. Ing. et Wism. Com. Pal. Rie. Bud. Jul. Cliv. & Mon. Dux*

D. Beck pin.

J. G. Schickel sculp. et exc. in. Aug. p. m. R. S.

St. Michael

1649

eszmény diadaláért szövetkezésre bírhatni az összes protestans fejedelmeket.

Csak úgy, mint Comen, a különben száraz, hideg s egészben véve gyakorlatias gondolkodású Rákóczy is, e pontban idealista volt — mondhatni, ő volt az utolsó protestans fejedelem, ki egész politikai működését alárendelte vallása érdekeinek. Nagyra tört, emelkedni akart, királyt kívánt lenni, de nem *minden* áron, csak *egy* áron, mint protestans fejedelem, vallása diadalra juttatásával. Nem látta, nem hitte, hogy Gusztáv Adolf halála óta, a harmincz éves háború második felében s azóta, megszűntek az emberek eszményért küzdeni, s hogy a politikai érdek hatalmasabb rúgó a vallási érdeknél, ebből a hibájából semmiféle csalódás sem volt képes kigyógyítani.

A megbízó levelek nagy része Schaum számára már ősszel elkészült, de ő csak deczember végén indult el. Comennal találkozott, végezett s tőle egyenesen Stockholmba az új svéd királyhoz sietett. Rákóczy még azzal is megbízta Schaumot, hogy puhatolózzék, ha nem készül-e a király háborúra s daczára, hogy már akkor ez lázas gyorsasággal tette az előkészületeket Lengyelország megtámadására, a Schaumnak adott kihallgatáson ebből semmit sem árult el: tudakozódott Bakosról, Keményről, régi ismerőseiről, a székelyekről s Erdély haderejéről. A cancellar mégis kérdezősködött annyit, hogy van-e a fejedelemnek szövetsége Lengyelországgal? s bár Schaum megnyugtatta, hogy nincs, s biztosította, hogy múlt évi háborújában az orosz czárral semmi segílyt sem adott neki, semmi hajlandóságot sem mutatott a protestans államok szövetkezésének eszméjét magáévá tenni: Angliával — mondá — sincs más, mint kereskedelmi összeköttetése. Ennek a szövetkezésnek eszméje iránt Schaum a meleg rokonszenvet a többi protestans hatalmaknál is, főként Cromwellnél feltalálta: de sehol sem volt komoly hajlandóság azt megvalósítani.

Talált e helyett mást: őszinte rokonszenvet s meleg érdeklődést a fejedelem személye iránt, ki eddigi sikereivel már is felköltötte a protestans udvarok figyelmét. A Schaumnak kézbesített válaszok egytől egyig mind szívélyesek, udvariasak — de háborúról Babylon ellen senki sem akart hallani.

IX.

1655 elején a fejedelmet két csapás érte. Febr. 15-én Bisterfeld a «világi nyomorult élettől elvált».* Mint egyszerű tanár, egy századnegyed óta állott a család szolgálatában, de e mellett bizalmas tanácsadó volt a politikai s diplomaciai ügyekben, kinek megkérdezése nélkül sem az öreg, sem a fia nem döntött semmi fontosabb ügyben.

Lelke egész melegével ragaszkodott a családhoz s az özvegy fejedelemasszony és fia egyaránt sajnálták halálát. Egy hónappal később, martius 15-én, ment véghez a nádor-választás Pozsonyban. A hazafi-pártnak Magyarországon, s Rákóczynak is, Zrínyi Miklós bán volt a jelöltje. Semmi kétség, hogy ha a candidatioba bejön, ő választatik meg, s Rákóczynak Pozsonyban időző követei, Klobusiczky és Mednyánszky, mindent elkövettek érdekében. De Zrínyi-

54. CROMWELL ALÁÍRÁSA.

nek az udvarhoz közel állók bűnül rótták fel, hogy rokonszenvét a fejedelem iránt épen nem palástolta: ezek nem szívesen nézték volna, hogy a fejedelem és nádor jó egyetértésben éljenek. Sőt nádornak olyan ember sem kellett,

* Családi Levelezés, 489. l.

ki, ha nincs is barátságban, de nem is ellensége a fejedelemlennek; a candidatio, Lippay érsek munkája, megmutatta. A fejedelem két legnagyobb ellensége, Wesselényi Ferencz és Csáky István (a protestansok közül Perényi György, Theököly Zsigmond) candidáltattak s az első roppant szótöbbséggel megválasztatott. «Isten tudja, mi következhetik, írta a fejedelem anyjának, Wesselényin fog talán az generalisság is maradni.»¹

Rákóczy még az 1654 őszen kiment magyarországi birtokaira, «vigyázásnak okáért». A háború, mely Oroszország s Lengyelország közt folyt, közvetlenül érintette őtet is. A lengyelek a tatárokkal, kik hosszas időn át a respublikának rettegett ellenségei s a kozákoknak hű szövetségesei voltak, kibékülvén, a khán sürgetni kezdte a fejedelmet, hogy ő is küldjön segélyseregeket az oroszok ellen, s ezt sürgette maga a lengyel király is. Rákóczy ez idő szerént azon munkált, hogy a tatár khánnal szorosabb frigyre léphessen s ezért még áldozattól sem volt idegen. Hogy bemutathassa a khánnak, hogy mekkora erővel rendelkezik, a császárhoz küldött s az Erdélyen átmenő tatár követekkel valóságos körutat tétetett országban s minden várnál újabb-újabb kísérettel látta el.² Ha a követ erről tett jelentést otthon, a khánt ez valószínűleg arra ösztönözte, hogy még jobban sürgesse segélyhadak küldését, s midőn 1655 elején Ukrajnába a kozákok és oroszok ellen egy hordát küldött, Rákóczynak is írt, adjon segélyt az oroszok ellen. Ugyan akkor egy kozák követség azzal a kéréssel járult a fejedelemhez, hogy ne adjon segélyt a lengyeleknek, hanem maradjon semleges.

Magok a lengyelek is sürgették a segélyt, fényes követséggel gazdag ajándék kíséretében,³ s a két év előtti összeköttetések alapján bíztak is benne. De Rákóczy épen nem

¹ Rajzok és Tanulmányok, I. k. 247. l.
Családi Levelezés, 489. l.

² 1654 jun. 3. SZALÁRDI, 278. l.

³ SZALÁRDI, 279. l.

akarta elismerni a követelés jogosultságát: s más különben is épen akkor, midőn a protestans fejedelmek szövetezése érdekében járhatja követeit külföldön, nem volt hajlandó a catholicus lengyel királynak segílyt adni. Húzta, halasztotta a dolgot s kérdést intézett a khánhoz, hogy ő voltakép az oroszszal vagy a lengyellel fog-e tartani? Szerette volna elodázní, mint a múlt évben, de újabb s újabb sürgetések érkeztek, melyekben már meg volt adva a felelet, hogy a segíly a lengyeleknek adandó. Egyenesen megtagadni ezt nem akarta, kizárólag a tatárok iránti tekintetből — de bele sem akart menni a lengyel szövetségbe, s ezért a segílyadásnak olyan formáját kereste, mely kiegészztette ezt a két ellentétet. Mart. 1-én követeket küldött a khánhoz azzal a kijelentéssel, hogy ő hajlandó segílyt küldeni, ha a lengyelekkel kötött szövetség pontjai alapján ő vele is frigyre lép s erről fermánt ad.¹

A tatárokkal való szövetezésre Rákóczy sokat adott, mert a khán birtoka határos volt a két Oláhországgal s a segílyadással arra célzott, hogy a «tatárt magáévá tehesse».² De azért úgy akarta azt végrehajtani, hogy ne láttassék az tényleges beavatkozásnak a háborúba. Arra határozta magát, hogy nem fog többet adni ezerötszáz embernél, nem saját fizetett hadából, hanem az országéból s ez is nem a lengyelekhez, hanem a tatárokhoz fog csatlakozni. Ez által hitte az egyenes interventio színét kikerülhetni. Ily alakban azonban saját fejedelmi hatalmából nem indíthatta volna el a hadakat, szükségképen az országgyűlés elé kellett volna azt terjesztenie. A tél nagy részét a magyarországi Részekben töltötte, de januárban kijött Somlyóra s onnan február 20-ára Kolosvárra egyetemes országgyűlést hirdetett, hogy a rendes folyó ügyek mellett a beavatkozás kérdését is szóba hozhassa.

1 Az utasítás Erd. Országgyűlési Emlékek, XI. k. 207. l.

2 Családi Lev. 489. l.

A fejedelem a kitűzött határnapra Kolosmonostorról bement Kolosvárra, de a gyűlést nem lehetett megnyitni, mert az árvizek miatt a biharmegyeiek még nem érkeztek meg. Pár nap múlva azonban már beküldhette előterjesztéseit a rendek közé — s ezekben áldozatokat követelt a rendektől az ország biztossága érdekében: engedessék meg a fejedelemnek, hogy az országban tetszése szerint mindehüűt, székelv vagy szász földön, fejedelmi vagy nemesi jószágban helyheztethessen el hadakat, mert az oláhok, lengyelek, kozákok, tatárok mind fegyverben levén, nem tudhatni, a haza melyik pontját kellend védelmezni: különben gondja lesz rá, hogy a hadak fegyelemben tartassanak.¹

De sem ez a propositio, sem a segélyadás kérdése nyilvános ülésben nem tárgyalatott: rendes szokás szerint értekezletekből adták meg a fejedelemnek a felhatalmazást. Ezúttal még nem is kívánta Rákóczy ezt végleg eldönteni; csak jelezte, hogy «még fognak olyan dolgok occurrálni», melyek újabb országgyűlés összehívását teendik szükségessé.²

A mire a fejedelem e kijelentésével czélzott, az a személyek lázadása volt Oláhországban, s valóban az országgyűlési tárgyalások utolsó előtti napján, mart. 11-én, már el volt terjedve a hír, hogy a lázadók elkergették a vajdát. A délutáni ülés a hadak fizetéseire 5 frt pótdát megszavazott ugyan:³ de más különben, minthogy biztos híreket kellett még a vajdáról bevárni, a kérdés tárgyalásába nem bocsátkozott.

A forrongás Havasalföldén már korábban kezdődött. A személy és orosz hadak jó szolgálatokat tettek ugyan az előbbi vajdának, de sokba kerültek s nagy kiváltságokat élveztek. Konstantin szeretett volna egy részüktől mene-

¹ Relationes Diætales Joh. Simonii
105. l.

² Erd. Orsz. Eml. xi. k. 224. l.

³ Simonius jelentései, 114. l.

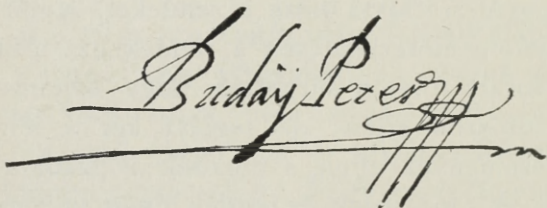
külni, s bojárjaival egyetértve kiváltságaikat megvonta s adó alá fogta őket. Eleinte csak békételenkedtek, de látva, hogy sérelmeiket nem orvosolják, mart. elején fellázadtak s harminczkét bojárt felkonczoltak. A többi bojárok nagy része szétszaladt Moldvába, Szilisztriába s Erdélybe. Ez nagyobb rablások, fosztogatások elkövetésére volt jeladás, s maga a vajda is kénytelen volt elvonulni egyelőre. Átkelt a Dunán, Sciauz szilisztriai basával Sterba falunál találkozott s ezzel együttesen sürgette Rákóczyt, hogy küldjön a lázadás elnyomásá'ra segélyhadakat. A fejedelmet egy folyamodvánnyal erre a bojárok is felkérték.

Rákóczy ez ügyben apr. 28-ára Gyula-Fehérvárra részleges országgyűlésre hívta össze a rendeket. Kemény vitte meg a fejedelem előterjesztéseit a rendekhez: a tatár khán és lengyel király folyton sürgették, hogy adjon segélyt a kozákok s oroszok ellen; de segélyt kér a havasalföldi vajda is a szemények ellen, s ezeknek a lázadása Erdélyt is fenyegeti. A tanácsurak és rendek ilyen viszonyok közt nem tarták lehetőnek a lengyelek megsegélését, ellenben nem voltak idegenek attól, hogy a fejedelem s a basa együttes erővel állítsák helyre a nyugalmat Oláhországban, de a dolog végeldöntését a tanácsra és fejedelemre bízták, figyelmeztették azonban, hogy miután a havasalföldi hadjáratot is a porta engedélye nélkül kezdte meg, most puhatolja ki előre annak akaratját. S e célból Száva Mihályt Konstantinápolyba küldték, honnan azonban csak szóbeli engedélyt nyert: a porta nem ellenzi, ha a lázadást elnyomja.*

Már ekkor minden intézkedés meg volt téve, hogy se-regeit mozgosíthassa: de nem sietett. Úgy akarta az interventiót végrehajtani, hogy azzal a lázadást teljesen elfojtsa s Konstantint is épen olyan mértékben lekötelezze magá-

* KRAUSS, I. k. 232. l. SZALÁRDI, 283. l. Okmánytár Rákóczy összeköttetéseihez, 189. l. HURMUZAKI, I. h. 223. l. Családi Lev. 492. l.

nak, hogy ez hajlandó legyen a vele már korábban létrejött frigyet, mely egészen a Máté vajdával kötött pontokat írta át,¹ olyanná alakítani, mint a milyen a moldvai vajdáé volt. Többen a bojárok közül a lázadókkal tartottak s a mozgalomba a hadsereg egy része is bevonatott. Rákóczynak az volt a terve, hogy mindenekelőtt a lázadó bojárokat csálja be Erdélybe s ezekkel a vajda magyar titkársa, Buday Péter által folytatta az alkudozást. Buday ügyességének sikerült a «vajda árulói» közül többeket megnyerni s ez maj. 7-én már tudatta a fejedelemmel, hogy kívánságára a vajda hajlandó székhelyét Bukurestből a megerősített s Erdélyhez közel eső Tergovistba tenni át.

55. BUDAY PÉTER ALÁÍRÁSA.

Ugyan e napról a vajda is írt; nagy és fényes küldöttség megy hozzá: a vladika, a dvornik, a logofet, a posztelnik, az ármás s még számosan.² Rákóczy tudta, hogy ezzel a követséggel az árulók közül is többen mennek, s hogy az érkezőket Erdélybe vezesse, Sebessy Pált küldte Havasalföldre. Junius elején újabb bojár-csapat érkezett Erdélybe, számszerint 23 bojár (Krauss számukat 235-re teszi), köztük a «legnagyobb lator szemény, a gyalogok kapitánya»³ s ő ezeket letartóztatta, részint a radnóti úton, részint Medgyesen, egy részöket pedig Segesvárott fogságra vettette.⁴ A megrémült bojárok fogsága nem tartott sokáig. Elfogad-

¹ Történelmi Tár, 1889. évf. 63. l.

² Erdély és az Északkeleti Háború, I. k. 395. l. Történelmi Tár, 1889. évf. 665. l.

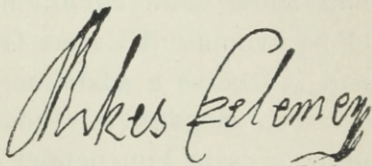
³ Családi Levelezés, 492. l.

⁴ KRAUSS, I. k. 234. l.

ták a Rákóczy által elébök adott feltételt: letették a hűségesküt Rákóczynak is, s fogadást tettek, hogy a vajdához hívek maradnak, s ezzel szabadon bocsáttattak.

Ez alatt elkészítette az interventio tervét is. Közös megállapodásra jutott a moldvai vajdával, kinek éppen úgy érdekében állott leverni a mozgalmat, mint neki, s ki maga is sürgette a közös operatiót, hogy egy időben induljanak meg sergeikkel s a két hadoszlop egy meghatározott helyen egyesüljön. A terv pontosan végrehajtatott. Mikes Kelemen jun. 1-re Jászvásárra érkezett, honnan 6-án az ágyúk és gyalogok, 7-én meg a vajda elindultak. Ennek hada jun. 26-án Podgoriára ért, s onnan Krikóra indult.

Épen ez időben mozgósította a fejedelem is az ország népét, a maga fizetett hadát s a szabolcsi és nyírségi hajdúságot s jun. 12-én Segesvárott harminczezer ember fellett mustrát tartott. Másnap megindította a Barczaságra,¹

56. MIKES KELEMEN ALÁÍRÁSA.

s maga is udvari hadával, német zsoldosaival, kellő számú ágyúval s pattantyúsokkal «sátor alá kiszállott».² Megállapodás nélkül folytatta útját a had a Barczaságon át s magának a fejedelemnek vezérlete alatt a Bozza szoroson keresztül ment a havasokon. Jun. 26-án Ploesthoz értek s Dobvicza és Telche folyók közt táborba szálltak. A lázadás ezalatt már nagyra nőtt. Egy bojárt, Herizát a Dumitráskul fiát, vajdává választották, Konstantin pedig, kit a személyek Bukarestben felügyelet alatt tartottak,³ a moldvai vajda táborába menekült.

Rákóczy szerette volna, hogy a háborút vérontás nélkül, a lázadók meghódolásával fejezze be: de a Hericzával kezdett tárgyalások nem vezettek eredményre. Ellen-

¹ KRAUSS, I. k. 235. l.² SZALÁRDY, 283. l.³ BETHLEN JÁNOS Commentárjai. I. k. 37. l.

kezőleg, Hericza el volt határozva megütközni velük, de nem úgy, hogy megvárja az erdélyi és moldvai hadak egyesülését, melynek következő napon kellett volna megtörténni, hanem mindenikkel külön. S a mint megérkezett Rákóczy és táborba szállt, ő is «nagy, erős, természetes, sok csatában forgott, jól begyakorolt» hadát három szakaszba osztá, s három oszlopban egyszerre támadott. A magyarság épen pihenőt tartott, s egy csapatuk előre szaladott, zsákmányt keresni. Ezek észrevették a közelgő ellenséget s a fejedelemnek hírül adván, ez «az ország dobjával a felülésre való jelt verette», azzal a parancscsal, hogy indulásra készen álljanak.

Hericza hada meglepésre számolt s a helyett kész, tömör hadat talált együtt, melynek egy része Kemény alatt előre nyomult. Ez alatt Gaudy ágyúi is megszólaltak s a hadak átkelve a gázlókon, a lázadókat egy nagy és véres csatában megverték. (Jun. 27.) Hericza egy közel dombról nézte a csata kimenetelét s a mint meglátta, hogy táborra megszaladott, maga is elhagyta a csatatér s a szilisztriai pasához menekült. A vajda Borost küldte Bukurest felé ötezer emberrel a szétfutott lázadók üldözésére s maga pár nap múlva egyesült Konstantin vajdával, megérkezésekor két sorba állítván hadait s «azok elébe helyeztetvén» az ellenségtől elvett ágyúkat és zászlókat. Ez alatt Boros bejárta a Duna mellékét s a lázadók közül «felest» levágatott.¹

A fejedelem pár hetet még Havasalföldön töltött, alkudozást kezdett Sciaus basával Hericza kiadatása iránt, kinek orrát a basa elmetszette s ezt 25,000 arany lefizetése árán meg is nyerte,² ki aztán nejével s gyermekeivel Fejérvárra vitetett. «Ember emlékezet óta nem történt, mondja egy szász krónikás, hogy erdélyi fejedelemnek egyszerre

¹ Rákóczy jul. 3. és 7-iki levelei. Családi Lev. 494. l.

² SZALÁRDY, 288. l. KRAUSS, I. k. 237. l. Családi Lev. 495. l.

két vajda szolgált volna, s egy vajdafit mint foglyot hozott volna magával.»

A fejedelem a Havasalföldén töltött idejét arra használta, hogy Konstantint visszaültette Bukarestben székébe s a

57. KONSTANTIN HAVASALFÖLDI VAJDA ALÁÍRÁSA

moldvai vajdával kötött pontok alapján szövetkezett vele. Azután a törcsvári úton visszatért Erdélybe, hol jul. 29-én diadalát üdvövésekkel s hálaadó isteni tisztelettel ülték meg. Fejérvárott a püspök, papok, otthon maradt főurak ünnepelesen fogadták s Basire — Bisterfeld utódja a fejérvári tanárságban — latin szónoklattal üdvözölte. Öröm és diadal napja volt ez az egész országra nézve.

58. BOROS JÁNOS AKÁIRÁSA

Borost egy részhaddal a fejedelem Havasalföldén hagyta, hogy a még fegyverben levő kisebb csapatokat leverje s a népet feleskesse Konstantin hűségére. Ez azonban nem volt könnyű munka. A lázadók még mindig várták a kozák segélyt, daczára, hogy maga a hetmán sietett a vajdákat a lázadás leverése alkalmából üdvözölni. De segély csak nem jött, s Boros nagy erélylyel és szigorral hajtotta végre

a rábízott munkát. Leverte az itt-ott kiütött apróbb lázadásokat s a hűségesküt mindenfelé letétette. Még azután is, hogy a lázadás teljesen le volt verve, ott maradt, mint a fejedelem helytartója egész 1656 tavaszáig — mikor egy toroklob következtében elhunyt. Benne a fejedelem hű és megbízható embert veszített el,¹ kinek erélye és ügyessége sokat tett Havasalfölde pacificálására.

X.

A régi Dácia három tartományának e véd- és daczszövetségében a vezérszerep Rákóczyé volt. Elsőségét mindkét vajda elismerte: a hadi költségek megtérítése czímén évenként tiszteletdíjat (honorium) fizettek s ezenkívül mindenik egy-egy szép paripát tartozott adni. Mindkét vajda sorsa az övéhez volt csatolva: ő emelte fel őket, s az ő bukását nem élhetnék túl. Ez biztosította minden eshetőséggel szemben hűségöket s ez adta meg a szövetségnek az erőt és a tekintélyt: mert a három országgal együttesen csak Rákóczy útján lehet szövetkezni. De a két császár sem a három ország szövetségét, sem Rákóczy hatalma megnevekedését nem nézte jó szemmel: azonban tűrniök kellett, mert a római császár fia IV. Ferdinánd halálát gyászolta, a szultán pedig, ki a velencei háborúval volt elfoglalva, ez idő szerint elégnék tartotta, hogy szemrehányást tett neki azért, hogy Havasalföldét engedelem nélkül támadta meg s onnan roppant zsákmánnyal tért vissza.²

Maga Rákóczy pedig ezt a hármasszövetséget egy nagyobb szövetkezés alapjának szánta. A tatárokat és kozákokat is be akarta foglalni, s ez a terv még sokáig kísért

¹ SZALÁRDY indokolatlanul piszkolja Borost, s még írástudatlan embernek is mondja. Nincs igaza, egy egész sereg sajtókezüleg írt levele van közölve Er-

dély és az Északkeleti Háború I. kötetében

² Ezzel a tatár vádolta. Erdély és az Északkeleti Háború. I. 559. l.

politikájában. Csak azt az oldalát tekintette a dolgnak, hogy ez az öt ország együtt, ha diplomáciáját egy kéz igazgatja, minden irányban döntő súlyt gyakorolhat. A két oláh ország csatlakozása után a másik két ország megnyerését sem tartotta lehetetlennek, daczára, hogy ezek közül az egyik az oroszoknak, a másik a töröknek volt alávetve; s a kedvező alkalomtól várt, hogy megvalósítására lépéseket tegyen. A szerencse ebben is kedvezett neki.

Azokban a napokban, melyekben ő az oláhországi hadjáratra tette az előkészületeket, izente meg X. Károly Gusztáv svéd király a hadat Lengyelországnak. Ezt a háborút maga János Kázmér idézte elő. Krisztina királyné lemondása után felszólalt Károly Gusztáv trónkövetkezése ellen: Gusztáv Adolfot s leányát — mondá — a Wázák még mint helytartókat elnézték, de egy mellékág felemeltetése ellen tiltakoznia kell. Majd harmincezer tanúval fogja Károly bebizonyítani — mondá Krisztina — hogy joga van a svéd trónhoz. János Kázmérnak pedig volt már egy háborúja az orosz czárral s abban is veszteségeket szenvedett. Arra, hogy emellett még egy második háborúnak is meg tudjon felelni, nem volt kilátása. Mindamellettt tennie kellett valamit: maj. 15-ére Varsóba országgyűlést hirdetett, mely kiadta a rendeletet, hogy a nemesség táborba szálljon; addig is megakart próbálni a békés kiegyenlítést, s e célból követeket küldött a svéd királyhoz. Bízott abban is, hogy Rákóczy, ha megszabadul az oláh lázadástól, segítséget fog neki küldeni,* s ez ügyben nemcsak maga, hanem Potocki fővezér is fölkereste a fejedelmet leveleivel.

De a dolgok meglepő gyorsasággal fejlődtek s a királyra és respublicára nézve sokkal rosszabbul, mint a hogy lehetőknek tartották. Jun. 14-én hajóra szállt a svéd király s

* Erdély és az Észkeleti Háború. I. 413. l.

ugyan az nap Wittemberg vezérlete alatt a svéd hadsereg is megindult. Már ekkor kész terve volt Lengyelország megtámadására nézve: ez idő szerint még csaknem kizárólag Oroszország érdekelte őtet, mert attól tartott, hogy a csárha e háborúból győzedelmesen fog kibontakozni, meg fogja vetni a lábát a Keleti tengeren és Svédországnak veszedelmes versenytársává lesz. Brandenburgnak, ha segíti, hajlandó volt részt adni,* de Rákóczy csak mellékesen szerepelt terveiben. A római császárral békéje volt s a lengyel háború ezt közvetlenül nem is érdekelte. Ő a maga részéről kerülni akart mindent, mi újabb complicatiokat hozhatna rá, s valószínűleg ez volt az oka, hogy Schaummal szemben, midőn ez a protestans államok szövetkezéséről szót emelt, olyan tartózkodólag viselte magát. Mindamellett tartott tőle, hogy a császár beavatkozhatnék s Rákóczy csak ez esetre volt terveibe belefoglalva: hogy ezt az interventiot általa ellensúlyozza.

Elindulása előtt egy hóval, maj. 19-én, Welling Gotthárdot kinevezte követévé Rákóczyhoz s azt bőséges utasításokkal látta el, melyek azonban semmi positiv ajánlatokat sem foglaltak magokban, szövetkezésre vagy bárminő szerződés-kötésre nem adtak felhatalmazást neki. Wellingnek csak az volt feladata, hogy a fejedelem viszonyairól, összeköttetéseiről biztos adatokat szerezzen. Beszélhet Erdély régi szövetségéről Svédországgal, fejezze ki a király kívánságát, hogy a régi szívélyes viszony fentartassék, találkozzék a király régi ismerőseivel, Bakossal, Keménynyel, mondja el, hogy milyen módon kényszerítettett Lengyelország ellen háborút kezdeni, s a király reméli is, hogy vállalata a fejedelem rokonszenvével találkozik: de semmire egyébre ne terjeszkedjék ki.

Welling későre indult el s lassan haladt. Berlinben meg-

* CARLSON: Geschichte Schwedens. IV. k. 39., 79. s köv. II

állapodott egy ideig, azon hitben, hogy ott a brandenburgi udvarnál fog Erdélyről informatiókat kapni, de föltevésében csalódott s mire jul. közepére Eperjesre ért, királya már kikötött Wollgastnál Lengyelországba. Wellingnek öt hét kellett, hogy Eperjestől Fejérvárra érjen — mert ő útközben mindenről bő informatiókat igyekezett szerezni, — épen annyi, öt hét kellett X. Károlynak is, hogy Varsó alatt teremjen, s azt, a lengyel királyt kiüszvén belőle, elfoglalja.

S mialatt Károly Nagy-Lengyelországot Varsóval hatalmába keríté: az oroszok és kozákok három irányban törtek be. Maga a czár Lithvániát szállotta meg, a kozák hetmán Buturlinnal Lembergnek tartott s a fő orosz sereg Potem-

Gotthard Welling

59. WELLING GOTHARD ALÁÍRÁSA.

kin alatt Wolhyniába nyomúlt. A két beütő ellenség, a svéd és orosz közt, nemcsak hogy nem volt semmi közös megállapodás: ellenkezőleg egyik sem tekintette jó szemmel a másik vállalatát. De ekkor még nem ütköztek össze érdekeik, egyik sem állta útját a másiknak, s ez súlyosabbá tette Lengyelország helyzetét. X. Károlyt a János Kázmérral levő seregnek lett volna feladata visszatartani, míg Potocki a gliliani tábornál az orosz-kozák erőnek állotta útját. Mindketten várták a tatár segílyt s sürgették Rákóczyt, hogy küldje be hadait. S a lengyel kövek és lengyel levelek még ott érték Wellinget a fejérvári udvarban; Szamowszki a király piaseki táborából fényes ajánlatokat hozott: ha segílyt ad s megengedi, hogy országában hadat fogadhasson, országa egyik legjobb kapitányságát fiának adja,* míg Kozakowski Potockitól bizalmas közlésekkel jött a fejérvári udvarba. Csak küldjön mennél

* Erdély és az Északkeleti Háború. I. 484. l.

előbb segélyt, mert inkább, mint sem svédet, vagy muszkát uraljanak, készebbek az ő személyéhez hajolni — izente a generalissimus.

Komoly, megfontolásra méltó dolgok voltak ezek, s annyival inkább, mert ezekkel az ajánlatokkal szemben Welling épen semmit sem hozott. Rákóczy ellenkezőleg azt hitte, hogy a követ a svéd királytól meghatalmazással jön s várta őtet ezért türelmetlenül. Alighogy megérkezett, mindjárt a következő napon szíves melegséggel, előzékenyen fogadta. A követ is áradozott a magasztalástól, de gondosan került minden célzatot, a mi a szorosabb összeköttetést szóba hozhatta volna, ellenkezőleg nyomatékkal emelte ki, hogy a királynak ezzel a háborúval nincs más célja, mint a békét biztosítani s épen ezért idegen hatalmasságot nem akar belevonni.* Rákóczy erre felhívta, hogy követsége lényegét, a svéd király izenetét, írásban terjessze elő. Welling aug. 23) megtette s ez írat nem volt egyéb, mint bőséges indokolása annak, hogy miért volt kénytelen a király fegyvert fogni, ellátva azzal a hozzáadással, hogy ha a fejedelemnek valami óhajtása volna, azt ura szíves készséggel fogja teljesíteni. «Különben, mondta Welling szóval, királyom azért sem adott tüzetesebb utasításokat, mert tudta, hogy magasságodat a magyarországi országgyűlés s az oláhországi háború nagy mértékben igénybe veszik». Ez a mentség megnyugtatta Rákóczyt s Kemény János által megizente Wellingnek, hogy ő kész az atyja által kötött szövetséget megújítani, ez ügyben, ha Károly kívánja, követet is fog hozzá küldeni, a ki majd el fogja mondani, hogyan gondolkodik ő erről a háborúról, s a kitől a király is megízenheti kívánságait.

Ez idő szerint Károly, bizonynynyal a császár iránti tekintetből, nem akart egyebet, mint azt, hogy biztosítsa

* Welling aug. 27-iki jelentése. Erdély és az Északkeleti Háború. I. 459. l.

Rákóczy jóakarátú semlegességét, s elvonja őtet a lengyel összeköttetéstől. Ennél többre a fejedelem sem akarta magát kötelezni s épen ezért, a midőn a svéd követ egy későbbi alkalommal engedélyt kért, hogy a fejedelem birtokaiban lovasokat toborzhasson (sept. 18), tagadó választ kapott,¹ minthogy az oláh háború az ő egész erejét igénybe veszi. Másfelől pedig, hogy a svéd követ hosszas tartózkodása udvarában félreértésre ne adjon okot, ennek követ-ségéről a lengyel királynak jelentést tett.²

De mire ez értesítés János Kázmér kezébe jutott volna, ez már földönfutó volt. A végzetes strashowaja-wolgai csatában (sept. 6) hadai megverettek s a király Krakóba s onnan osztrák területre Glogauba (Sziléziában) menekült, a főparancsnokságot Lanckoronckira bízván, ki aztán confederatiót kötött a svéd királylyal. Egy hónappal később (oct. 17-én) Krakó is feladta magát. Három hónap sem telt el egészen s «Észak Pyrrhusa», Károly, Nagy-Lengyelországot, mindkét fővárosával hatalmába kerítette — a harmadik fővárost, Lemberget pedig Chmielniczki hadai fogták ostrom alá. Lengyelországból alig egy pár mérföldnyi terület volt lengyel kézen.

Lengyelország e perczen valóban gazdátlan volt. A törvényesen megválasztott király külföldön bujdosott, s az a hódító király, a ki elfoglalva tartotta, nem volt megválasztva. De ha már elfoglalta, nem akarja-e meg is tartani? ez volt az első kérdés, mit Rákóczy magának felvetett. Welling, ki sept. derekán utazott vissza, még célzást sem tett erre; pedig Rákóczy jól érezte, hogy mindenekelőtt ezzel kell tisztába jőnie. Drabik jóslatai, fenyegetései mind sürgetőbbekké lettek; induljon mennél előbb, ha nem akarja Isten haragját magára vonni. A próféta fenyegetéseire semmit sem adott: de a mi annak hátterét képezte, az ő föl-

¹ Erdély és az Északkeleti Háború.
1. 466. l.

² Erdély és az Északkeleti Háború.
1. 472. l.

emeltetése s a protestantismus diadala, az megragadt lelkében. De hogyan fogjon a dologhoz? A svéd királytól foglalja vissza Lengyelországot? protestans uralkodóval s olyanal, ki három hónap alatt megtörte a respublicat, kezdjen háborút? ennek a lehetősége combinatioiból is ki volt zárva. De hogy jusson vele egyetértésre, mikor ez arról hallani sem akar?

Pedig minden ezen fordúlt meg — ennek kellett a formáját megtalálni. A dolgok újabb fordulata reményt adott neki, hogy meg fogja találni.

Még abban az időben, midőn Szamowszki a király, Kozakowski a Potocki követe, és Welling Erdélyben voltak,

The image shows a handwritten signature in cursive script. The first line reads 'Janissius Potocki' and the second line reads 'Palffy, Exercitus Generalis'. The ink is dark and the handwriting is fluid and characteristic of the 18th century.

60. POTOCKI SZANISZLÓ ALÁÍRÁSA.

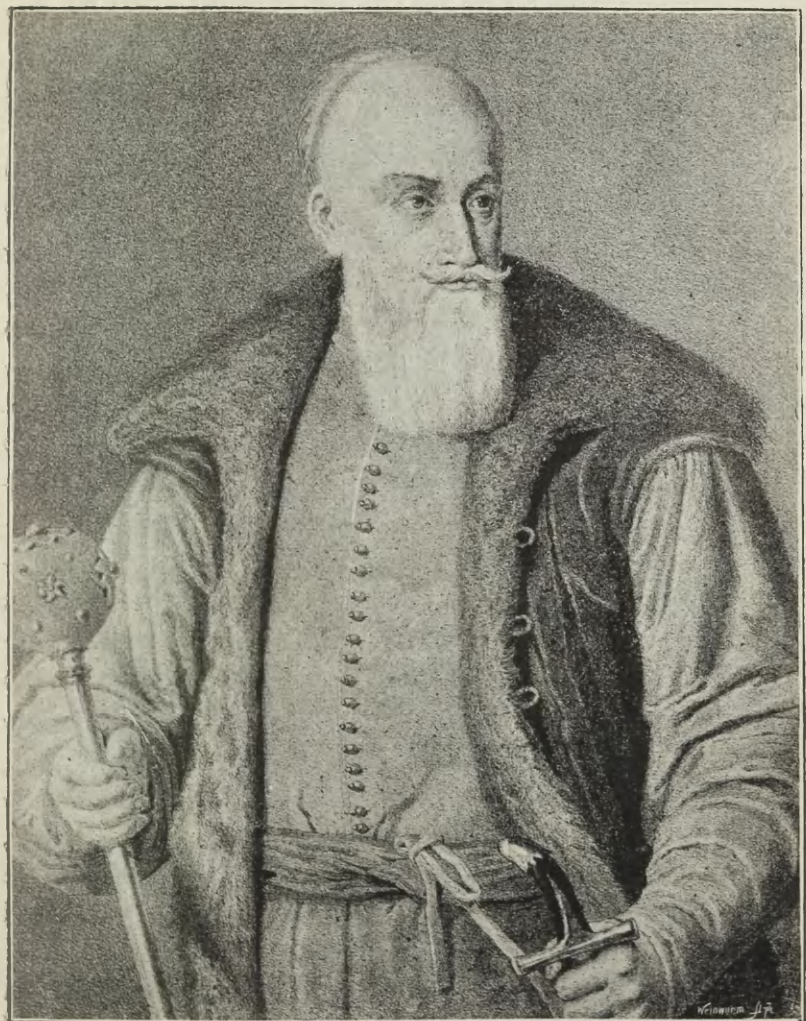
sept. 11-én írta anyjának: «mi magunk sorsával contentusok vagyunk: istenes úton, ha mikor Isten azt megmutatja, magunk előmenetelének meggátlói nem kívánunk lenni».¹

Ezt az «istenes utat» akarta most előkészíteni.

Legelőbb Wellinget eresztette el (sept. 18., azután Kozakowskit (sept. 21.). Potocki nemcsak segélyt kért, hanem arra is felszólította Rákóczyt, hogy küldjön hiteles embert hozzá, mert fontos titkot akar vele közölni.² Minden azon fordúlt meg, hogy mi lehet ez a «fontos titok». Ha talán Potocki s még más lengyel főurak is a király távozását

¹ Erdély és az Északkeleti Háború. I. 472. l.

² Okmánytár II. Rákóczy Gy. összeköttetéseihez. 245. l.

61. POTOCKI SZANISZLÓ ARCZKÉPE.

Lembergben az Ossolinszki könyvtárban őrzött példány után.

az országból az ő lemondásával egy jelentőségűnek vennék, s ha a svéd király nem akarja megtartani a lengyel koronát, a dolog könnyen meg volna oldható. De mindezek előtt erről akart magának teljes bizonyosságot szerezni.

Elhatározta, hogy Potockihoz követet küld, megtudni a «titkot». Választása Sebessi Ferenczre esett: egyik legmeghittebb emberére, kit már több ízben használt portai küldetésekre is. De a dolog kényes volt s nagy óvatosságot kívánt, annyival inkább, mert a válaszadás Potockinak késést szenvedett.¹ Lehet, hogy «már változott Potocki azbeli jóakarata» — ez esetben azt kell mondanía, hogy a fejedelem «ura ellen való dologra soha senkit sem kísértett», senki birodalmát sem keresi törvénytelen úton. De ha látja, hogy a dolog komoly, akkor jelentse ki az ő nevével, hogy ő kész segélyükre lenni: «mikor, módokkal, kikkel s hol kellene azon dolognak indítását tenni — hogy t. i. az ő személyéhez hajoljanak — s micsoda requisitumok kívántatnak ahhoz?»² Legutoljára Szamowszkinak adta ki a választ: condoleálta a királyt szerencsétlenségében s sajnálatát fejezte ki, hogy jelen viszonyai közt nem teljesítheti kívánatait. Egyuttal pedig Károlylyal is tudatni akarta a dolgok fordulatát s hozzá Jakabfalvyt küldte.

Sebessi Kozakowskival sept. 21-én indult el Felvinczről. Potockival oct. 10-én találkozott, «Goglova mellett, Vidlán». Még az nap éjjelén újra találkoztak, másnap vele ment «Tusimére» s befejezte a tárgyalásokat.³ Maga Sebessi írva hagyta annak eredményét: «az hetmánnak (t. i. Potockinak) resolutiojának summája ez: hogy hadat küldjen be, és fizessen az hadaknak; az kiknek szívek másfelé vonna is, de az pénz megadása által jóakarókká teszi és az úrnak hűségére vonja őket; két hét alatt, ha lehet, pedig az se-

¹ Potocki sept. 22-iki levele. Okmánytár. 249. 1.

² Okmánytár. 246. 1.

³ Okmánytár. 250. 1.

gítséget beküldje, addig ő is harczot nem áll, hanem szóval tartja az svécziai királyt».¹

Két hét rövid idő volt s Sebessinek nagyon kellett sietnie. Valóban az utat hazafelé, hatvan mélyföldet, nyolcz nap alatt tette meg: az a hat nap pedig, mi a két hétből maradt, még a táborba szállás kihirdetésére sem lett volna elegendő. S különben is Potockinak nem állott módjában tárgyalásokkal húzni, halasztani az időt: a kitűzött két hét alatt végezte be a svéd király Kis-Oroszország meghódítását (oct. 21). Még más csapások is érték a respublicát: Chmielniczki nagy sarcz árán felhagyott ugyan Lemberg ostromával (nov. 4), s el is vonúlt alóla, de tárgyalásokat kezdett a svéd királylyal s a Lengyelországgal szövetséges tatár khánnal, kinek egy hordája, mely segílyt akart hozni, értesülvén, hogy a király elhagyta az országot, visszafordult, iszonyú rablást és pusztítást vivén véghez útjában.

Ezt a két heti határidőt Rákóczy sem vette szorosan. Úgy fogta fel annak értelmét, hogy Potocki szeretné az ügyet mennél gyorsabban lebonyolítani s Sebessinek csak egy napi pihenőt engedve, újra útnak indította. De most egészen más megbízatással. Úgy, a mint Potocki ajánlotta fel neki a lengyel koronát, el nem fogadhatta — s nem is gondolt rá. Joggal írhatta épen ezen napokban egy magyarországi barátjának: «oly hír hatott az táborra, mi is kapdosunk a királyságon. Az bolha pezsegni kezdett benne. Mi tőlünk az jó király, se svéd, se Kazimir ne féltse, magunk sorsával contentusok volnánk most».² De ha *most* contentus is a maga sorsával, ne készítse-e elő a jövő emelkedés útját? Hátha a lengyelek választását s a svéd király beleegyezését össze lehetne egyeztetni? Mindenekelőtt azt kellene tudni, mit akar a svéd.

Sebessinek az volt a megbízatása, hogy elébb menjen

¹ Okmánytár. 247. l.

² Erdély és az Északkeleti Háború. I. 478. l.

el Potockihoz s ettől a svéd királyhoz. Potockinak szemrehányásokat tett: kizárólag csak segítyt sürgettek s oly időben, mikor ő Havasalföldén volt elfoglalva, anélkül, hogy megelőzőleg valami tárgyalásokat kezdetek volna, «megmaradások felől»; ő kész ugyan szolgálni a respublicának, de sem általa, sem a király által nem levén felszólítva, támadólag nem léphet fel; s egyik palatinatus a másik után hódolván meg a svédnek, hogyan fogadhatná el a koronát? legfennebb mint békeközvetítő működhetnék sikerrel. Amint pedig Potockival beszélt, nyomon sietve menjen Krakóba a svéd királyhoz, s tudja ki tőle, ha meg akarja-e magának tartani a lengyel koronát, s ha van-e szövetsége a kozákkal? mert ő mindenben szívesen segíti, «de a kozák és muszka szomszédságát s potentiájának nevedését hivalkodva nem nézheti».¹ Jakabfalvy csak néhány nappal ment el előtte, ő hát ez újabb fordulatról nem vihetett hírt: annak elmondásával Sebessi volt megbízva (oct. 21, ki oct. 23-án indult el Görgényből, hova három nap előtt érkezett.² Útját először Potockihoz kelle vennie s miután ő vele végzett, menni a svéd királyhoz, kiről azt hitte, hogy Krakóban — mely nem rég capitulált — fogja találni.

De csalódott. Mire ő oda juthatott volna, a svéd király már útban volt Poroszország felé, melyet mint a lengyel király hűbérese birt. Károly háborúja közlelől érdekelte a brandenburgi választót is: a könnyű lengyel igát nem szerette volna a súlyosabb svédde lölcsereéni, s Lengyel-Poroszországgal, melynek hangulata Károly iránt ellenséges volt, védelmi szövetséget kötött. De Észak Pyrrhusa gondoskodott róla, hogy az magáról életjelt ne adhasson, s szokott gyorsaságával a fenyegetett helyen termett.

Ez újabb csapás volt Lengyelországra. Alig egy pár erölde, alig néhány mérföldenyi területe nem volt a svédek

¹ Ugyanott. 480—2. ll.

² Okmánytár. 242. és 247. ll.

kezén. Igen sokan a főurak s főpapok közül Sziléziában, Magyarországon s a Szepességen vonták meg magukat. De az ország forrongott, a nemzet rettenetesen gyűlölte a hódítót s a háború koldusai, a kis nemesség, kereste az alkalmat, hogy az eretnek király által nyakára tett s a rettenetes hadi sarczok és vallásos üldözések által súlyosbított ígát lerázhassa. A bujdosók jól tudták ezt: de a német császártól nem várhatván közvetlen segílyt, arra határozták magukat, hogy Rákóczyhoz fordulnak.

Rákóczy, mintha tüntetőleg kerülte volna az érintkezési alkalmat, folytonosan távol tartózkodott a lengyel határtól: Erdélyben, Görgény körül vadásztatott. Ide küldték Zboróról Lubienieckit, a fejedelem lengyel correspondensét, hogy egyengesse az utat, s midőn ez novemb. 3-án visszatért, elhatározták, hogy János Kázmért lemondásra bírják s a koronát felajánlják Rákóczynak. Egy perczben úgy látszott, hogy minden elveszett s a menekülésnek ezen egyetlen módja maradt fenn számukra. Kettőt a hatalmasabb főurak közül, Lubomirskit s Wielopolszkít megbízták, hogy ez ügyben érintkezésbe lépjenek vele.¹ A választás jó volt: mert e két főurat benső barátság fűzte Rákóczyhoz, s az első rokoni összeköttetésben is állt vele. Ezek azonnal írtak Rákóczynak, kérve őtet, minthogy a dolog sürgős s halasztást nem szenved, azonnal küldje hozzájuk egyik megbízott emberét, kivel megkezdhessek a tárgyalást s eredményre is vezethessék.

Rákóczy megkapta a leveleket, s ezzel aztán föl lett vetve a kérdés, melynek megoldását ő mindig kerülte, hogy maga saját erejével, egyedül a lengyelekkel szövetségben levő tatárok által támogatva, és magának Lengyelországnak erejét felhasználva, verje ki a svédet s foglalja vissza az országot attól, ki azt fél év alatt elfoglalta. De

* Erdély és az Északkeleti Háború. I. 494. I.

hisz a helyzet most még sokkal válságosabb, mint a milyen csak pár hó előtt is volt, s ha az ajánlat komolyabb is mint az előbbi, a Potocki kezdeményezése: még sem ért az fel egy svéd háború kockázataival.

De azért a felszólítást, legalább a követküldésre vonatkozólag, visszautasítani nem lehetett. Sok barátja volt a Rákóczyaknak Lengyelországban, nemcsak a dissidensek, hanem a catholicusok közt is. Eddigi sikerei, Moldva pacificalása, a havasalföldi lázadás leverése bizonyos nymbust szereztek neki. Akárhány önzésből ragaszkodott hozzá: mert kereskedelmi összeköttetés révén jelentékeny előnyöket biztosított a fejedelem jóakarata nekik. S ezek Lubieniecki által is folytonosan sarkalták. Aztán meggondolták azt is: hátha épen ezen alkudozás által lehetne Károlyra hatni, hogy esetleges megválasztásába beleegyezzék? Kedvező alkalom lett volna ez egyuttal a tizenhárom szepesi város megszerzésére, melytől a svédek sarczot követeltek, s melyet a marsal készebb volt Rákóczynak átadni, mintsem a sarczot megfizetni.*

Rákóczy követévé Mikes Mihályt szemelte ki. Nemcsak az ajánlotta, hogy catholicus volt, s épen ezért bizonyos kényes kérdésekről szabadabban nyilatkozhattak előtte, hanem az is, mert a lengyel dolgokkal ismerős volt. Gyakran járt már Lengyelországban a királynál, országgyűlésen, fontos küldetésekkel. Ő volt a parancsnoka a lengyelek mellé 1653-ban küldött segélycsapatoknak, s mint ilyen, jó emléket hagyott maga után. December 14-én érkezett meg Zboróra, s megijöveteléről értesíté Wielopolszkit, ki azonnal érte küldött, s másnap csatlakozott hozzá. Együtt mentek Lublinba, s a városban szálltak meg. A marsal fenn volt a várban, hova (dec. 17) fényes kísérettel vitette fel s személyesen fogadta a vár piacán.

* Erdély és az Északkeleti Háború, I. 494. 1.

Onnan a marsal lakására mentek s Mikes átnyújtá a fejedelem megbízó leveleit. «Rontsuk a jeget — mondá a marsal — az idő megnyeréseért is, mielőtt a többi urakkal megkezdzenénk a tárgyalásokat.»

De a mint hozzáfogtak, azonnal kitűnt, hogy a között a mit Lubieniecki írt s a között, a hogy a marsal fogta fel a helyzetet, nagyon lényeges eltérés volt. A lengyel levelező több ízben hangsúlyozta, hogy a király, János Kázmér, már meg van nyerve az eszmének, hogy resignáljon a koronáról s ebbe a királyné is beleegyezett. Lehet, hogy ez úgy volt akkor: de azóta a marsal bámulatos erővel s kitartással kezdte szervezni az ellenállás nagy munkáját, mely később nagy eredményeket ért el, s ekkorra ez eszmét, ha volt is, teljesen elejtették. «Meg kell vallani, mondá a marsal, a respublica ereje úgy meghanyagott, hogy azt maga erején helyreállítani nem lehet. Többen volnának hajlandók megsegíteni a respublicát, de mi, tekintettel a fejedelem barátságára, hadi szerencséjére s személyes összeköttetéseinkre, ő tőle várjuk a segílyt, s neki szántuk ennek jutalmát — a koronát. Minthogy pedig a törvényes király még él, találjuk módját, hogy e kettőt egyeztessük ki.»

62. LUBIENIECKI ALÁÍRÁSA.

«Az én uram — válaszolá Mikes — inkább meg akarja a koronát érdemelni, mintsem elnyerni. A regimentől üres titulus annyira nem kell neki, hogy inkább akar egy ország fejedelemségi titulusa alatt hármat regálni, mintsem királyi titulus alatt váz lenni.»

Ez a két nyilatkozat teljesen jellemezte a helyzetet. Még tovább is beszéltek — de eredménytelenül.

Másnap (dec. 18) már a többi főurakkal közösen folytatták a tárgyalásokat. Ott volt Gembiczki plocki püspök, Zamoiski főpohárnok, Lubomirszki szandeczi kapitány,

Domszí kanonok s még többen a kapitányok közül, de a tárgyalásban csak a püspök, a főpohárnok s három tanácsur vett részt. A szót a püspök vitte s a kérdés megoldásául ő a fejedelem adoptióját ajánlotta. «Nagyságtok adoptálná ugyan ő nagyságát — mondá Mikes — de neki azt fegyverrel kellene kivívni». — «Közös fegyverrel történnék ez» felelé Potocki. Most a püspök felvetette bizalmasan a kérdést: «van-e reménység, hogy ő nagysága a pá-

*Deuotissimus fa:
mulus, et prom:
ptissimus.*

*Jos Gembrecky Episcopus
Culmensis et Pomera
niae*

63. GEMBICZKI JÁNOS PÜSPÖK ALÁÍRÁSA.

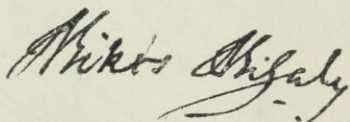
pista vallásra térjen»? — «Bizonyost nem mondhatok, talán isten nem vonná meg tőle ebbeli kegyelmét — mondá Mikes — de ő nagysága oly ország ura, melyben a catholica vallásnak szabad gyakorlata van. Különben nem hiszem, hogy világi koronaért az örököszt elvesse». Azután ismét a közös uralkodás tárgyalására tértek át, s beszéd közben szóba jött a dictatorság is. Sok szó után abban állapodtak meg, csak egyezzek bele a fejedelem a közös uralkodásba, olyan feltételekre is rámennének, a milyene-

ket ez idő szerint «alig lehetne reményleni». Csak arra kérték, hogy fogadja ezt el s jöjjön valamelyik közelebb fekvő várába, hogy könnyebben tárgyalhassanak.

December 18-án a marsal ment Mikeshez. Itt arról tárgyaltak, hogy az ifjú fejedelmet a király s királyné magánvagyonukba is adoptálják. Rá mentek a pénzkérdésre is: haduk tizennégyezer emberből áll, ezek számára kellene hétszázezer tallér — de rögtön, kellő zálogra. Mikes hazaindulván, útban a przemisli püspökkel s az alcancellárral értekezett, leginkább vallásügyi dolgokról. A megállapodás az volt, hogy közölvén a tárgyalásokat a királlyal s királynéval, a fejedelemhez főkövetet fognak küldeni.

Ezzel Mikes hazatért s jelentést tett a fejedelemnek.¹

De Rákóczy épen nem sietett a lengyelek kívánságának, hogy a gyorsabb érintkezés kedvéért sies-

64. MIKES MIHÁLY ALÁÍRÁSA.

sen közelebb az ország határához, eleget tenni; ő egyáltalában nem akarta addig, míg Károlytól követei vissza nem jönnek, valamire elhatározni magát. A telet Gyaluban, Szamosujvárt töltötte s a fő kérdés: a lengyel és svéd háború, tanácsuraival élénk megbeszélés tárgyát képezte. Várni az időtől — ez volt a Kemény votuma is,² de várni, kivált a svéd királyhoz küldött követekre, még sokáig kellett. Pedig még az utolsó fordulatról, a lublini tárgyalásokról, hírt sem adhatott Károlynak: Sebessi és Jakabfalvy csak a Szamowszki és Kozakowski követségeiről tehettek jelentést.

Sebessi a lehető gyorsasággal folytatta útját, hogy Károlyhoz érjen. Varsóban találkozott Rainerrel, a zborói telep egyik tagjával, s attól fogva ezzel, mint jó deákkal folytatta útját. De midőn Thorntól nem messze Golupnál

¹ Erdély és az Északkeleti Háború.

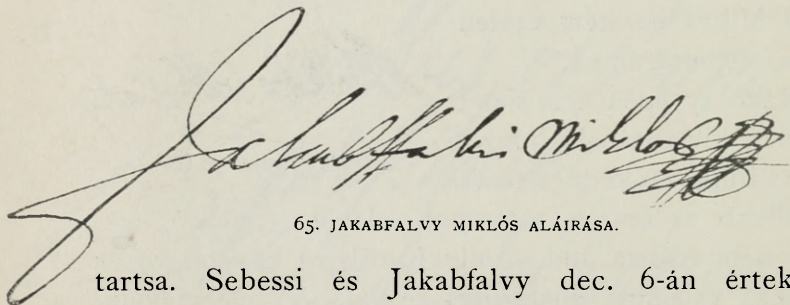
1. 511. s köv. 11.

² Erdély és az Északkeleti Háború.

1. 518 l.

Jakabfalvy utolérte őket, Rainert hazabocsátották, hogy eddigi tapasztalataikról tegyen a fejedelemnek jelentést. Hanem Rainert útközben a lengyelek feltartóztatták s levelei egy részétől — s ezek közt attól is, melyet Oxenstierna varsói generalis írt — megfosztották, mert bármennyire keresték is a lengyelek Rákóczy barátságát, nem bíztak őszinteségében.

Maga a svéd király sem bízott: attól tartott, hogy a lengyelek fényes ajánlataikkal végre még is részökre akarják nyerni, s ő most diadala tetőpontján nem akart Rákóczy-nak semmi kötelező ígéretet tenni, s egyelőre nem volt vele más célja, minthogy a lengyel csatlakozástól vissza-

65. JAKABFALVY MIKLÓS ALÁÍRÁSA.

tartsa. Sebessi és Jakabfalvy dec. 6-án értek Thorn alá, melynek feladása iránt Károly alkudozást kezdett. A királynál még Golup alatt jelentkeztek, de ő innen Thorn alá sietett, hová az erdélyi követeket saját hintáján vitette be. Thornban volt L'Isola, a császár követe is, s a mint ennek kihallgatása véget ért, az erdélyiek Károly elé bocsáttattak. Kihallgatásuk két órán át tartott, s Jakabfalvy előterjesztését írásban is beadta. Ő a lengyel király által tett ajánlatokról s az erre adott tagadó válaszokról tett jelentést. De vajjon — kérdé — kellemes volna-e felségednek, ha próbát tenne közvetíteni a békét felséged s a lengyel király közt? Mint a svéd korona régi szövetségese, megvárná a fejedelem, hogy hírt adjon törekvéseiről, s a muszkákkal és kozákokkal való viszonyáról.*

* Erdély és az Északkeleti Háború. I. 483. s köv. II.

A király ezen a kihallgatáson csak kérdezősködött — de nem felelt. Másnap magán kihallgatáson fogadta őket, csak főkorlátnoka volt jelen.¹ Ott adták elé a követek a titkos pontokat; kíván-e a király föllépni a protestans vallás üldözői ellen? Ha a császár megtámadná a fejedelmet a svéd koronával való szövetségeért, számíthatna-e támogatására? A császár felhatalmazta Csákyt a szepesi városok kiváltására — urának nagy sérelmére volna az, hogy ezek máséi legyenek: számíthat-e a király segélyére? De választ ezekre a kérdésekre sem adott a király. Sietnie kellett Poroszország meghódításával s még az nap estve elindult Marienburg felé, s az erdélyi követeket, kik a főcancellárral s Radziejowszkival is tárgyaltak, magával vitte.

«Valóban serény király, nagy értelmű, hadakozásban gyönyörködő,² joggal ír róla Jakabfalvy. Poroszországban lépésről-lépésre nyomult elő s a brandenburgi haderő Königsbergbe és környékére szorítottatott vissza. Ily módon bekerítettén, a választó lemondott az ellenállásról s 1657 jan. 17-én

1 Ugyanott. II. k. 76. l.

² Ugyanott. i. 489. l.

68. SEBESI FERENCZ TITKOS JEGYVEKKEL ÍRT LEVELÉNEK TÖRÉDÉKE.

megkötötte a királylyal a königsbergi kiegyezést, mely őt svéd hűbéressé tette.

Ugyan az nap kiadta válaszát az erdélyi követeknek is, mely már mutatott ugyan jóakaratot s közeledést, de semmiben sem kötötte meg a király kezét. A válasznak két része volt: írásbeli elhatározás és szóbeli izenet. Amabban hangsúlyozta, hogy örömmel fogadja a fejedelem közeledését, s a jövőendő barátságos érintkezést ő is melegen megragadja, melyre annál több alkalma lesz, mennél inkább közeledik Erdélyhez, mikor aztán a szövetkezés ideje is eljövend. Addig is tanulmányozni fogja a szepesi városok kérdését, mely iránt még tájékozatlan. Szándéka a tatár khánhoz követeket küldeni, s azok útjokat Erdélyen át fogják venni. A szóbeli izenetben megígérte, hogy azután ha a lengyelországi felháborodott állapotok le fognak csendesedni, tárgyalást fog vele kezdeni a lengyel ügyek rendezéséről. A kozák-orosz liga mibenlétét ki fogja puhatolni. A császárral szemben, ha a fejedelemnek conflictusa lenne vele, felajánlja jó szolgálatait. Az ellene fellázadt lengyel uraknak, ha megtérnek, az ő közvetítésére meg fog bocsátni.

A fejedelem egy utólag küldött levélben kérte a királyt, hogy ha a kozákkal s tatárral békét köt, abba őtet is foglalja be. Erre is szóval izent: akárkivel köt békét, a fejedelmet befoglalja.¹

Kétségtelenül e válasz közeledést mutatott: de még mindig nagy űr választá el Károlyt Rákóczy terveitől. S még erről is csak három hónap eltelte után kapott a fejedelem kimerítő értesítést. Károly az útleveleket a követeknek febr. 1-én adta ki, ezek márc. 4-én voltak Var-sóban.² De bármily óvatosan haladtak is, a veszélyt nem kerülhették el: a warkai csata után hadi foglyokká lettek

¹ Okmánytár. 290—92. II.

² Erdély és az Északkeleti Háború. II. 74. I.

FREDERICVS WILHELMVS MARCHIO BRANDENBVRGICVS,
S. ROM IMP E'ECTOR.

*Car. van Nieuwkoop
sculp.*

*Car. Visscher Sculpsit
L. Swannum Argentor.*

67. A BRANDENBURGI VÁLASZTÓ ARCZKÉPE.

Magyar Tört. Életr. 1890—1

19

s tisztességes kísérettel Lembergbe vitettek János Kázmér-hoz, ki szabadon bocsátásukat elrendelé. Károly értesülve erről, gondoskodott, hogy válasza más úton megküldessék a fejedelemnek; de mire ez megkapta, a dolgokban újabb fordulat állott be.

XI.

Drábik intette, fenyegette Rákóczyt, hogy az Isten őt is meg fogja büntetni, mint atyját s testvérét, ha nem támadja meg és nem rombolja szét Babilont. Rákóczy azt hitte, hogy a protestans államok unioja rá fogja őt erre segíteni, s első csalódása után sem tudott lemondani ez álmáról. Pedig a protestans államok unioja soha sem állott távolabb a megvalósulástól, mint e perczben. Ez unionak útját a «dominium maris Baltici» állotta. Igaz, hogy Brandenburg már szövetekezett Svédországgal — de azzal az utógondolattal, hogy egy alkalmas perczben meg fog tőle szabadulni. Igaz, hogy Brandenburg még előbb kötött védszövetséget Hollandiával,* de annak éle Svédország ellen volt intézve. Az a kérdés, hogy kit uraljanak a Keleti és Balti tengerek, útját állotta Svédország és Dánia szövetekezésének, s mint Dánia: szomszédsága, Hollandia kereskedelme által volt érdekelve ebben a kérdésben. Cromwell, bár tetszett neki ez eszme, az ellentétes érdekek közt tétlenségre volt kárhoztatva.

Ez a «dominium maris Baltici» tette a hódító svéd király ellenségévé az ő protestans szomszédait, s segítette megmenteni Lengyelországot, mely pedig már akkor csak geográfiai fogalom volt. De a respublica sorsa iránt más módon is érdekelve voltak a catholicus államok, különösen a császár, kinek az a harmincz éves háború tartama alatt

* Nyolcz évre. 1655 jul. 27.

hű szövetségese volt. Azonban a császár nem akart a svéd királylyal egyenesen összetűzni, legalább addig nem, míg Erdély ki nem lép a semlegességből, s ezért elhatározta, hogy Lengyelországot Lengyelországon kívül fogja megsegíteni: a két ellenség közül, mely az országot elfoglalta, az egyiket, az orosz, ki fogja Lengyelországgal békíteni s egyenesen a másik hódító megtámadására bírni — mi azért sem látszott nehéz feladatnak, mert a Keleti tenger feletti uralom kérdése különben is versenytársakká tette őket. Erre vonatkozó megbízással 1655 nyarán elindítá követét (Allegrettit, egy jezsuitát) a czárhoz Moszkvába, de ez csak hónapok múlva érkezett oda, s a szegény ország egyelőre a közvetítésnek semmi hasznát sem vette.

Pedig a republicának gyors segélyre lett volna szüksége, s ezt sem a császártól, kinek hasonlóan felajánlották a koronát, sem Rákóczytól nem kapta meg. Önmagára hagyatva, önmagából kelle fölemelkedésének segédeszközeit meríteni, s erre kedvező alkalmat nyújtott Károlynak gyors felvonulása Poroszországba a brandenburgi választó ellen. A mily jól felhasználta ezt az időt a nagyválasztó megálázására, oly jól felhasználta azt Potoczki is a republica megmentésére.

János Kázmér nem volt népszerű uralkodó, nemcsak a dissidensek, hanem a catholicusok sem szerették s nem egy starosta, örülve a svéd király beütésének, örömmel csatlakozott hozzá. De alig hogy Károly bejárta az országot egyik szélétől a másikig, sokkal népszerűtlenebbé lett, mint János Kázmér volt. A dissidenseket az idegenítette el tőle, hogy hadai kiszivattyúzták az országot, kifosztották a nemességet és köznépet egyaránt; a catholicusokat pedig az, hogy a protestantismust diadalra juttatta. A száműzött király szeretetők, rokonszenvők tárgyává lett, s a koldusbotra juttatott kisnemesség és pór nép csak a vezért kereste, ki őket a svéd iga lerázására vezesse. Potocki

felismerte a mozgalom horderejét s annak szervezéséhez fogott. Tíz nappal azután, hogy Mikes visszatért Lublinból (1655 dec. 29.) megalakult a tyszowczei confœderatio s azt néhány nap múlva magának a királynak jelenlétében követte a landshuti (1656 jan. 2.). A papok mindenfelé keresztes hadat hirdettek, a nép lelkesedéssel gyűlt zászlaik alá, a kifosztott kisnemesek, a földönfutók hozzájuk csatlakoztak s a király visszahívására a mozgalom csakhamar átalánossá lett. Két nap múlva (jan. 4.) már lengyel földön volt János Kázmér, hol a nép rendkívüli lelkesedéssel fogadta. Útja Lembergig diadalút volt, innen kellett volna a háborút szervezni s coalitiót hozni létre a svédek ellen Erdélylyel, Moldvával és a kozákokkal. A Mikessel kezdett tárgyalásoknak alapjában ez volt a célja, s hogy mi legyen ennek a segélynek az ára, azt a későbbi alkudozásoknak kellett volna megszabni a Mikessel folytatott megbeszélések alapján. A megállapodások értelmében a királynak mennél előbb követet kellett volna Rákóczyhoz küldeni.

A két confœderatio által elért váratlan sikerek, az a lelkesedés, melylyel a bujdosásból visszatérő király ügyét felkarolták, feltárta a mozgalom indítói előtt azt a nagy erkölcsi erőt, mely a lengyel nemzet lelkesedésében rejlik, s a veszély többé nem levén olyan imminens, nem akarták elhamarkodni, ígéretekkel hosszú jövőre lekötni magukat. De szakítani sem akartak Rákóczyval, tudva, hogy jóakarató semlegességének is nagy hasznát veszik, míg csatlakozása a svédekhez veszélyessé válhatnék a köztársaságra nézve. Folytatták a bizalmas és szívélyes correspondentiát vele, sürgették a segélyhadak megindítását, de a követküldést napról napra, hétről hétre halaszták.²

¹ RUDAWSZKI: Annales Polonici. 209. l.

² Közölve vannak e levelek az Okmánytárban s Erdély és az Északkeleti Háború II. kötetében.

Rákóczynak ez a halasztás nem volt ellenére, ő úgy sem akart döntení ez ügyben addig, míg a svéd koronával, «az ő régi szövetségésével», nem tisztázódik a helyzet, s míg ő a kozák, esetleg a tatár szövetség létrehozásával nem emeli saját csatlakozása értékét. Különös súlyt helyezett a kozák szövetségre, mert tudta, hogy ezek végleges csatlakozása Oroszországhoz végzetessé lehet Moldvára nézve s egy lengyel háborúban nagy értéke lehet támogatásuknak. De hogy ez mekkora nehézséggel jár, azzal aligha volt tisztában. Nem is sejtette, hogy Timus haláláért őt okolja Chmielniczki,¹ s ezért boszúval van eltelve iránta. Semmi fontosságot nem tulajdonított annak, hogy a moldvai expeditiot követő években csak száraz, udvarias leveleket kapott a hetmantól, mert nem történt semmi olyan dolog, mely szorosabb összeköttetést tett volna szükségessé. De most, midőn a lengyel koronával megkínálták, eljötnék látta az időt az erdélyi kozák szövetség létrehozására kísérletet tenni. Egy más dolog, a tatár khán magatartása is sarkalta őt erre, ki mint a lengyelek szövetségese neheztelt Rákóczyra, hogy 1655 végén sergét nem csatolta az övéhez, midőn ő a svéd király ellen ment, s Erdélyt támadással fenyegette, ha kezét a két Oláhországról le nem veszi, és neki csak úgy, mint a portának évi adót nem fizet.²

Jól tudta. Rákóczy, hogy ez nem egyéb vak lármánál, meg is mondta: «mi bizony nem adunk», de azért nem hanyagolta el a vigyázást, s míg egyfelől portai követeit utasította, hogy résen legyenek, figyelmeztette más felől barátait, hogy «bármik magyarok vagyunk, egyetértsünk, vigyázunk».³ A kozák frigy ez ellen is fegyverül szolgált volna.

¹ Saját maga nyilatkozott erről: Erdély és az Északkeleti Háború. I. k. 482. I.

² Századok, 1891. I. és II. f. HODINKA cikke KOSZTOMOROW munkájáról.

³ Családi Levelezés. 500. I. Okmánytár. 294., 332. II.

⁴ Családi Levelezés. 498. I.

Lucz Istvánt — ki már több ízben megfordult Czeherinben, azzal a felhatalmazással küldte a hetmanhoz, hogy tegyen ajánlatot véd- és dacyszövetség megkötésére.¹ A hetman fontolóra akarta venni ez ajánlatot, mert bár gyűlölte is Rákóczyt, de kész volt személyes ellenszenvét áldozatul hozni az eszmének, melynek megvalósításáért fegyvert fogott, s (febr. 9) kitérő válaszzal küldte vissza Luczot: a tárgyalások folytatására főkövet fog Erdélybe menni. De kéz alatt, a moldvai vajda által, tudatta Rákóczyval, hogy Lucznak mint alacsony rendű embernek, személyét kevesli.² Ezzel tényleg megkezdődött az alkudozás.

Rákóczy várt és készült. Erdély a nyugalom napjait élte, azét a nyugalomét, mely a nagy viharokat meg szokta előzni. Ez időt akarta a fejedelem felhasználni arra, hogy a mikor a beavatkozásnak várva-várt percze megérkezik, készen találja őtet. A diplomacziának és közigazgatásnak, törvényhozásnak és törvénykezésnek minden szála az ő kezébe folyt össze. Bámulatos gyorsasággal rendkívül sokat dolgozott maga, de dolgoztatott azokkal is, kiket az ügyek élére állított. Mert ha szeretett is mulatni, de kötelesség-érző volt, s ha államférfiai közt voltak is jó borozó czimborák, de megkívánta, hogy megbízásuknak megfeleljenek.

Mindenekelőtt otthon akarta ügyeit rendezni. A százszokkal fenforgó viszály még mindig nyílt kérdés volt. Az Approbata két sérelmes cikke: a házvásárlás s a közvetlenül táblára idézés megváltoztatásáért már az 1654-iki országgyűlésen folyamodtak a szászok, de eredménytelenül, a küzdelem ezek tiltakozásával végződött. Az 1655-iki országgyűlésen már szóba sem hozták, hanem az 1656-iki országgyűlésen még is jött kiegészítés létre. A két sérelmes cikk közül az egyik, a felebbezés kérdése a szászokra nézve kedvező módon oldatott meg, a három nemzet közmeg-

¹ Erdély és az Északkeleti Háború. II. k. 68. l.

² Okmánytár. 348. l.

egyezésével törvény hozatott, hogy a szász magán emberek, bűnvádi eljárás eseteit kivéve, közvetlenül a táblára ne idéztethessenek. S ezzel a béke is helyreállt a három nemzet között.

De gondoskodni akart ezen az országgyűlésen arról is, hogy hadait szükség esetére gyorsan felültethesse. E célra három törvényt szavaztatott meg a rendekkel. Egyik elrendelte, hogy a ki az évenként megtartandó mustrán valamelyik vármegyében megmustrál, azon esztendőben ott tartozik a sereghez csatlakozni. A második meghagyta a tiszteknek, hogy a táborba szállásra vonatkozó törvényeket megtartsák. A harmadik elrendelte, hogy a kik a Részekben laknak, Erdélyben alkalmas katonákat állítsanak maguk helyett s a katonaszőkevények megbüntettessenek.

*Magotté alázatos Bol-
gaja Medgyesi-Pál.*

68. MEDGYESI PÁL ALÁÍRÁSA.

*Illmá ar Csirra vofte Chirra
addichy. Georgius Csulaj
mlf*

69. CSULAY ALÁÍRÁSA.

Ugyanez országgyűlésnek egy egyházkormányzati kérdésben is kellett döntenie. A presbyterianusok s consistoriálisok közt a viszály folyton tartott. Amaz a Részekben, ez Erdélyben volt elterjedve. A presbyterianismust «mely puritanismusra vezethet» elítélte a fejedelem és püspöke, pártolta az özvegy fejedelemasszony és papja, mint célszerű egyházkormányzati formát. Sokszor felmerült különböző egyházakban egy-egy olyan vitás pont, melynek el-

döntése a fejedelem elé került, s ez nem egyszer hozta összeütközésbe az uralkodót anyjával. Így volt 1656-ban, midőn az özvegy fejedelemasszony jószágigazgatóját, Szentpály Istvánt küldte be Erdélybe. Az országgyűlés szigorúan ragaszkodott a törvényekhez s ezek a fejedelemasszony ellen döntöttek; a válasz alázatos és udvarias, de tagadó volt.¹ «Ha Isten engem azzal is próbál és szenvedtet, hogy az én fiamtól kell szenvednem, nem szolgáltat igazságot ebben sem: legyen abban is az én istenem tetszése, csak tegyen békességes tűrővé».² De a papok nem úgy gondolkodtak, mint a fejedelemasszony — egyikök sem folyamodott istenhez, hogy tegye őtet türelmessé. Minden egyes eset nevelte elkeseredésüket, s versenyzésök híre még a törökök közé is elhatott. «Vannak-e kálvinista barátok Erdélyben — kérde Budán a vezér tihája Tordaytól, a fejedelem követétől — mert az a híre: Magyarországbán támadtak».³

Épen az időben — marc. elején — értesültek a fejedelmi udvarban a diadalról, melyet Károly, ki a königsbergi kiegyezés után hihetetlen gyorsasággal nyomult a lengyel had ellen, Golumbo mellett Czarneckin aratott. A csatavesztés nagy zavart okozott, de midőn az első meglepetéstől magukhoz tértek a lengyelek, újra felvették a Rákóczyval kezdett alkudozások fonalát: marc. derekán már kinevezték a követet is, Prazmowszki apátot, a király főtitkárát, de elküldésével nem siettek. Mindenekelőtt a további ellenállásra s támadó fellépésre tették meg az előkészületeket s oly sikerrel, hogy Warkánál (apr. 7) visszaadták a kölcsönt. Károly Varsóba vonúlt, fényes katonai művelettel ugyan, de untalan fenyegetve a lengyel fölkelők által, s mi még rosszabb volt, fenyegetve az oroszok

¹ Erdélyi Országgy. Eml. XI. k. 239. l.

² Csal. Lev. 409. l. Rákóczy válaszát rá, 505. l.

³ Ugyanott 506. l.

által is, kikkel a kezdett béketárgyalások (maj. 17) megszakadtak.

Minden arra mutatott, hogy a dolgok fordulópontra jutottak. A feszültség Károly és az oroszok közt korábbi keletű volt, s ennek ellensúlyozására Károly kezdett tárgyalásokat: a kozákokkal, hogy ezeket elszakaszsa a cártól, a brandenburgi választóval, hogy ezt szorosabban magához csatolja, s végre arra is elhatározta magát, hogy Rákóczyhoz követet küld.

Rákóczy csatlakozásának értéke e bonyolult viszonyok közt emelkedőben volt s nem valószínűtlen, hogy a téli küldetéséből hazajövő Sebessi elfogatása a lengyel király által s hazabocsátása, bírták rá a királyt és tanácsosait, hogy Prazmowszkit s követtársát, Silniczkit, útnak indították Erdélybe, még mindig remélve, hogy a svéd királyt megelőzik. Hanem Sebessi megelőzte a lengyel követeket, s ha ő nem is hozott magával egészen a fejedelem ínye szerénti választ, de olyant sem hozott, mely a későbbi tárgyalások útját elzárta volna. S megelőzték őket azok a diplomaták is, kik a svédek és kozákok közti szövetség létrehozásán fáradoztak: Andreas Græcos és Dániel archimandrita s együtt ez utóbbival Grondszki Sámuel lengyel nemes és történetíró,* mindnyájan, kik a lengyelekkel való szövetkezésről le akarták beszélni a fejedelmet.

Mert ekkor, maj. elején, még csak erről lehetett szó: a Károlylyal való szövetség még mindig csak óhajtsásképp élt Rákóczy szívében. De csoda-e, ha lelke egész melegével a svéd királyhoz hajlott? Valóban, János Kázmér és Károly közt nem volt nehéz a választás: amaz egy gyöngébáb, erőtlen, önállóság nélküli uralkodó, emez egy meteor, ki feltűntével már ámulatba ejtette a világot s diadalaival megdöbbenté ellenségeit. De a rokonszenv mellett nem

* Munkáját «Historia Belli Cosacco-Polonici» KOPPI KÁROLY adta ki.

voltak-e más okok is, melyeket Rákóczynak meg kelle gondolnia, mielőtt ily fontos ügyben döntene? Ha ő Lengyelországgal csatlakozik, nem jelentene-e ez annyit, hogy a protestantizmussal szemben a catholicismust segíti diadalra juttatni? Levelezéséből látjuk, hogy még ekkor nem volt elhatározva a beavatkozásra: de igen arra, hogy Lengyelországgal nem szövetkezik.

A dolgok eddigi fejleménye, a követküldés folytonos halasztása nem sarkalhatták őt erre. S az sem elégíthette ki Rákóczyt, a mivel Prazmowszkiék megérkeztek: az adandó pénz és had fejében a lengyel király fiát fiává fogadja; s ha azzal nem érne be, fiát a rendek királyukká választják, de oly kikötéssel, hogy catholizáljon s a király mellett lakjék. Arról már, hogy maga Rákóczy legyen lengyel királylyá: hallani sem akartak a lengyelek, legalább Prazmowszki azzal volt megbízva, hogy erről minden áron beszélje le őt.* A fejedelem már tudta, hogy nemcsak neki, hanem a császárnak és a czárnak is felajánlották a koronát — s ha gondolhatta is, hogy legkomolyabban neki ajánlották fel: ebben a korona-árverésben annyival kevésbbé akart részt venni, mert a Mikes által hozott pontoktól erősen eltértek az újabb feltételek.

A követeknek, kik maj. 15-én érkeztek meg Gyula-Fejérvárra, mindebből semmit sem árult el Rákóczy: szívélyesen, előzékenyen fogadta őket s a tárgyalást azonnal megkezdte velök. De mindjárt a praeliminárék megállapításánál a vallásváltoztatás kérdése nagy nehézségeket okozott. Egy ízben Rákóczy a nagy előcsarnokban találkozott Prazmowszkival. Hideg májusi reggel volt, s Rákóczy észrevette, hogy a követ didereg. «Mit fázlódol, mondá a követnek, add át felső ruhád, adatok én helyette jó bélélt meleg mentét, ha felveszed az én vallásomat». — A pap-

* Erdély és az Északkeleti Háború. II. k. 84. s köv. II. GRONDSZKI (285) ettől eltérő pontokat számlál fel.

nak nem tetszett a tréfa, de elnyomta neheztelését. «Köszönöm a kegyelmet, de nem kérek rókatorkos mentét s nincs olyan kincs, melyért vallásomat változtatnám». — «És ha te — mondá Rákóczy — semmi kincsért sem változtatod meg hitedet, miért teszed fel, hogy én megváltoztatnám az enyémet»?* Ez ultimatum-formán hangzott, s minthogy Prazmowszki nem akarta megszakasztani a tárgyalásokat, visszaküldte Silniczkit a királyhoz, újabb utasításokért.

Prazmowszki Fejérvárt maradt, honnan a fejedelem Radnóthra utazott. Ezalatt hírt vett, hogy a kozák hetman a Lucz által kezdett tárgyalások folytatására Bruchowieczkit útnak indítá hozzá. Chmielniczki tudta, hogy a lengyelek tárgyalnak a fejedelemmel s 'e két fél szövetkezését magára nézve veszélyesebbnek tartotta, hogysem annak meghiusítására mindent el ne követett volna. Ez magyarázza meg Bruchowieczki követségét, ki május végén Erdélybe érkezett. Rákóczy úgy intézte a dolgokat, hogy a két követség, lengyel és kozák, ne találkozzék s Bruchowieczkit Radnóthra kísértette. A mint Silniczki elutazott, maga is Radnóthra ment, hol jun. 3-án hallgatta ki őtet. Elég volt neki arról értesülni, hogy a hetman hajlandó szövetkezni vele s közbenjárni, hogy ehez a szövetséghez az orosz czárt is megnyerjék s néhány nap múlva már közölte Bruchowieczkivel elhatározását, hogy mind a hetmanhoz, mind az orosz czárhoz főköveteket fog küldeni.

A czárhoz Tövisyt és Ráczt (jun. 12), a hetmanhoz Sebessi Ferenczet (jun. 20) nevezte ki főkövetekül. Mindkét követségnek az volt feladata, hogy szövetség létrehozásán munkáljon: de Sebessinek azzal a megszorítással, hogy ő a hetmantól s főembereitől esküt és hitlevelet kívánjon, az ő részéről azonban csak hitlevelet ígérjen eskü nélkül — mi által kifejezést nyerne az, hogy a szövetségben a vezér-

* KOCHOWSZKI: Annalium Climact. II. k. 175. 1.

szerep a Rákóczyé. Előbb az orosz követek indultak el, azután Sebessi és Bruchowieczki együtt — mindenik Moldván át, hogy a vajdától is vegyenek át leveleket.

Prazmowszki előtt nem maradt titokban a kozák követnek fogadtatása Radnóthon. Szeretett volna valami biztosat tudni a tárgyalásokról s a mint Silniczkitől híreket kapott Lengyelországból, közölte azokat Rákóczyval, s egyúttal arra kérte ezt, hogy a nála levő követ útján igyekezzék rábírní a hetmant Lengyelország fenhatóságának elismerésére, neki pedig e célból adjon engedélyt, hogy Radnóthra mehessen. Rákóczy tagadólag válaszolt: a közvetítésre őtet hivatalosan nem kérték fel: a kozák különben is már elutazott.* Nemsokára Silniczki is visszaérkezett a király rendeletével, hogy Prazmowszki haladéktalanul térjen vissza. S csakugyan jul. végén a fejedelemmel Kolosvárra s onnan haza utazott: de Silniczki betegség ürügye alatt, tényleg azonban oly czéllal, hogy a történeendőket figyelemmel kísérje, Erdélyben maradt.

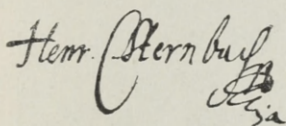
Ekkor már a svéd király követei is közeledtek Erdély felé. Most már nem volt közömbös dolog rá nézve a szövethkezés Erdélylyel. Az ő egész múlt évi hadjárata támadó volt, az 1656-iki már védelmivé alakult át, s míg a múlt évben a legtöbb állam várakozó állást foglalt el, most már támadásoktól tarthatott. A hollandok Danzig megvédésére a Keleti tengerre hadi hajókat küldöttek, az oroszok már nyílt ellenségeivé lettek s a háború ezekkel is megkezdődött, s mi még rosszabb volt rá nézve, a császár és Kázmér meghatalmazottjai tárgyalásokat kezdtek Wilnában lengyel-orosz szövetség létrehozására, a dán felbujtva a császár által, ismét fenyegette Károlyt, ki szorosabb szövetséget kötött ugyan a brandenburgival (Marienburg jun. 25), de csak nagy engedmények árán. Semmi sem jellemzi jobban

* Erdély és az Északkeleti Háború, II. k. 89—93. ll.

70. АЛЕКСАНДРЪ МИХАЙЛОВИЧЪ РОССІЙСКОМУ ЦАРЮ АРХАНГЕЛСКОМУ.

Károly helyzetét, mint azon körülmény, hogy míg május hó 17-én Erdélybe küldött követei, Sternbach Czelesztin és Welling Gothárd által igen jelentéktelen kedvezményeket volt hajlandó adni a fejedelemnek, már jul. 6-án sokkal nagyobb engedményekre mutatkozott hajlandónak.¹ S daczára a fényes varsói diadalnak, melyet a három napos (jul. 28—30) csatában, a brandenburgival szövetségbe, vívott ki, ügyei még rosszabbra fordultak; mert e nagy ütközet csak szétverte, de nem semmisítette meg a lengyel hadakat, most ezek újra szervezkedtek, míg a brandenburgi kés-

71. STERNBACH ALÁÍRÁSA.

szült Lengyelországgal kibékülni. Már kezdte belátni, hogy nincs más választása, mint vagy felhagyni a lengyel háborúval, vagy új elemeket vonni abba belé: Rákóczyt és a kozák hetmant. S valóban, mikor erdélyi követeit kinevezte, még nem nagy súlyt fektetett a dologra, most annyival jobban sürgette őket, hogy Rákóczytól mennél előbb segélyhadakat eszközöljenek.²

Pedig a követek még akkor, midőn e sürgetést írta, meg sem érkeztek Erdélybe. A határszélen feltartóztatta őket Illésházy, s csak lassan haladhattak. Maga Rákóczy aggodalommal nézett jövételek elé:³ most, midőn hihette, hogy régi vágya, a svéd szövetség, közel áll a megvalósuláshoz, fontolgatni kezdte annak következményeit, a bizonytalan kimenetelű háborút, melybe az sodorni fogja. Hogy mi készül, azt hitelesen egy-két bizalmas emberén kívül alig tudta valaki, de hogy készül valami, az közhírré lett. Anyja, bár a «papok miatt» neheztelt rá, aggodalmait közölte vele a nélkül, hogy le akarta volna beszélni. Neki csak «rettegése» voltak, s csak egytől óvta, attól, hogy a

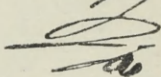
¹ Ugyanott. 142. l.

² Ugyanott. 145. l.

³ «De mi bezzeg számos követ jövetelét nem kívánjuk vala» írja anyjának aug. 15.

az én engeddé hogy ⁵⁷⁰ által irag
 on meg legyen ^{Nagyon} 272 ra. en pedig
 maradok Nagodnak mint kegyelmes
 Vramnak alaratos polgaja
 Raktornyan. 24 Januarij

72. ZRÍNYI MIKLÓS LEVELÉNEK TÖREDÉKE.

G Zrínyi Miklós

lengyelt ne segítse a svéd ellen, mert az vallásunknak ellensége. «Bezzeg kellene most is Bisterfeldus, ki mind istenéhez és hozzád is hű volt».¹ Neje, félig maga is lengyel asszony, csak sírni tudott a gondolatra, hogy a lengyel ellen fordulhat, s kérve kérte, hogy semlegességéből ne lépjen ki. Papjai ellene voltak az intervenciónak, s nem sokára eljött az idő, midőn nyíltan kikeltek az ellen. De magyarországi barátai, az «igaz magyarok», azaz azok, kik nem voltak aulicusok, már is eljöttek látták a diadal napját: «az isten engedje, hogy Erdély által virradjon meg szegény magyarra», írta neki Zrínyi,² s bizonynyal sok magyar volt, ki benne látta a «tündöklő csillagot, ki által meg fog virradni».³ Hogy mit fog tenni e válságos pillanatban, ő már tisztában volt vele, de ha kérte is mások tanácsát, a maga akaratját elhallgatta.

A követek aug. 17-én értek Kolosvárra. Gyakorlott és eszes diplomataik voltak, beavatva a viszonyokba, kik buzgalommal és hévvel védtek az ügyet, melynek keresztül vitelével megbízattak. Másnap már fogadta őket a fejedelem s felhívta, hogy szóval tett előterjesztéseiket írásban adják be. Ezen az alapon aztán meg is indultak a tárgyalások, de lassan haladtak. A fejedelemnek különböző aggodalmai voltak, különösen az átengedendő területre nézve kívánta, hogy azokat névszerint sorolják fel. Pár nap múlva tudokra adta, hogy a tárgyalások folytatásával Keményt bízta meg. Épen ebben az időben értesült, hogy Sebessi megérkezett a kozák követekkel, Kowalowskival és Hrusával. A moldvai vajda előre figyelmeztette Rákóczyt, hogy Kowalowski «álnok ravasz» ember, kire jó lesz vigyázni,⁴ s a fejedelem csakugyan, mielőtt vele beszélhetett volna,

¹ Családi Levelezés. 510. l.

² Zrínyi Miklós ez érdekes levelét közzétette THALY az 1868-ik évi Századokban.

³ Nádasdy levele Rákóczyhoz. U. o. 461. l.

⁴ Erdély és az Északkeleti Háború, 11. k. 109. l.

magához rendelte Sebessit, s ezt aug. 27-én fogadta. Itt tudta meg, hogy Sebessi nem tudott Chmielniczki-vel végleges megállapodásra jutni a szövetség pontjai felett s a hetman ezeket bízta meg a pontok végleges megállapításával, a

73. ZRÍNYI MIKLÓS ARCZKÉPE.

szövetség megkötésével, melynek megtörténtével, ha visszatérnek hazájokba, az egész sereg meg fog a frigyre esküdni. De a kozák követeket a fejedelem Fejérvárt, fővárosában akarta fogadni, s e célból maga haladéktalanul oda úta-

zott, meghagyván a svéd követeknek is, hogy utána jöjjenek.

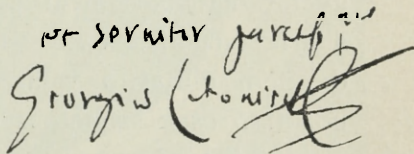
Most, ezekben a napokban akarta ő elvileg eldönteni azt a kérdést, hogy beavatkozzék-e a háborúba vagy sem? S ha igen, mint a lengyelek vagy svédek szövetségese? Mert ezzel a kérdéssel összefüggött a kozák szövetség is, melyről tudta, hogy az esetben nem fog létrejönni, ha ő a lengyelek megsegéllésére határozná el magát, mert a hetman utasításba adta követeinek, hogy a megkötendő szövetségbe Károlyra nézve hátrányos pont ne ígattassék be. A tanácskozások megkezdése előtt kikérte tanácsurait «votumát». Rhédey Ferencz, Barcsay Ákos, Haller Gábor, Basa Tamás, Petki István kimerítő, okadatolt jelentést küldtek be, míg a fejedelem mellett levők élőszóval adták elő szavazatukat. Bizonyynyal tisztában voltak azzal, hogy mire céloz e votum-kérés, s ha tartózkodtak is egyenes ellentétbe jönni a vasakarátú, erős elhatározású fejedelemmel, s ha egyiknek-másiknak volt is valami aggodalma, de lényegileg egyetértettek abban, hogy «a lengyelek mellé menetelt lelkiismeret ellen való dolognak» s a svéd megsegéllését istenes vállalatnak tartják: sőt Barcsay Ákos még a neutralitást is elítélte.* Magában az országban, a hadakozó rendnél nem volt népszerűtlen az, s Rákóczy megnyugvással bocsátkozhatott az alkudozásokba.

Mialatt a kozák követekkel tárgyalt, de mielőtt ezekkel végzett volna, tisztába akart jönni azzal, ha vajjon hajlandó lesz-e a svéd király azon alapon kötni meg vele a szövetséget, hogy őtet fegyveres erővel is támogatssa a lengyel trón elnyerésében? Ezt kitudni, Keménynek volt a feladata. Mert Sternbachék eleinte a Rákóczynak átengedendő területekre nézve azzal a kikötéssel állottak elő, hogy ezekre nézve a fejedelem Károlyt ismerje el protec-

* Ezek a votumok megjelentek az Erd. Orsz. Emlékek XII. k. s az Okmánytárban.

tornak. Ezzel szemben Kemény kijelenté, hogy ő neki, mielőtt nyilatkoznék, tudnia kell, ha vajjon Károly meg akarja-e a lengyel királyi címet tartani?

Károly nem akarta azt megtartani, eredetileg ő szét akarta Lengyelországot darabolni annyira, hogy annak egyik része se képezhessen önálló királyságot, s csak a legvégső esetben volt hajlandó engedményekre. Ez az eset már is beállott s a követeknek ki kellett jelenteni, hogy a király nem fogja ellenezni, hogy ő a lengyel királyi címet felvegye. De hiszen, felelé Kemény, akkora területtel, mekkorát ti helyeztek kilátásba, uram nem volna képes megvédeni koronáját. Több terület átengedésére azonban a követek nem voltak fölhatalmazva, s újabb utasítást kelle sürgetniök. De ezt a nyilatkozatot már elegendőnek tartotta Rákóczy arra, hogy a svéd szövetségre határozza el magát, s azonnal meg is kezdte a tárgyalást a kozák követekkel, kiket ő sept. 2-án fogadott, s kikkel sept. 6-ig be is fejezte a tárgyalásokat. Megkötötték a véd- és dacszövetséget a két ország közt s a részleteket is megállapították. A fejedelem abból indulva ki, hogy ő absolutus uralkodó, a pontokat általános nyilatkozatban foglalta össze, míg a hetmánra s a zaporovi hadra vonatkozólag azok külön felsorolását kívánta. Sept. 7-én a követek ily alakban tették le az esküt, míg a fejedelem s tanácsurak az assecuratoriát ünnepélyes alakban kiállították. A követek visszaindultak, s velök Ujlaky László ment, hogy a zaporovi had esküjét meghallgassa.

74. LUBOMIRSZKY ALÁÍRÁSA.

A fejedelem lengyelországi barátai s rokonai aggódva értesültek a svéd és kozák tárgyalásokról. Igaz, hogy az oroszok s lengyelek alkudozása Wilnában már előhaladt, s annak is az képezte alapját, hogy a czárt lengyel királylyá

fogják választani, de azt csak a végső szükség esetére akarták fentartani, s Lubomirszki a marsal Wojakowszki Jánost azzal a megbízással küldé Rákóczyhoz, hogy igyekezzék őt a svédektől elvonni s a megkezdett tárgyalások folytatására bírni. Wojakowszki messzemenő ígéretek hozott: mindazok felett, kik a lengyel korona után járnak, a császár, a cár s a bajor választó felett, a lengyelek neki adnak előnyt s a vallás kérdésében is készek engedményekre. Ekkorra Rác is visszaérkezett. A cár őtet táborában (aug. 6-án) fogadta azzal a kijelentéssel, hogy kész őt is, mint előbb Chmielniczkit oltalmába fogadni, hogy együtt harcoljanak a svéd ellen. S bár ily módon tudomására jutott, hogy a cár is a svéd ellenségeivel szövetségbe lépett, nem volt hajlandó az útról, melyre lépett, visszatérni. De a tárgyalás a svéd követekkel még nem haladt annyira, hogy végleg szakítson a lengyel királylyal, aztán összeköttetését lengyelországi barátaival a svéd szövetség mellett is fenn akarta tartani, s ezért (sept. 26.) bár meglehetősen rideg, de nem elutasító választ adott Wojakowszkinak: «miért hozott ő csak szóbeli üzeneteket, s nem hivatalos, írásbeli ajánlatokat? ő még nem szerződött a svédvel, tegyenek tehát komoly ajánlatokat s szívesen fog velek tárgyalásba bocsátkozni».* Öt héttel azután, hogy Wojakowszki hazament (nov. 3.) megkötötték a lengyelek és oroszok közt a wilnai fegyverszünet, mely az orosz nagyhercegnek biztosítá lengyel királylyá választatását s a trónkövetkezést.

Ezalatt Károly mind válságosabb helyzetbe jött. A lengyel hadsereget, mely a varsói vereség után gyorsan szervezkedett, nem tudva feltartóztatni, eltávozott Nagy-Lengyelországból Nyugat-Poroszországba, s János Kázmér bevonult Danzigba (nov. 15.), Rákóczy folyton készítette elő érdekében a fegyveres intervenciót. Száva Mihályt a

* Erdély és az Északkeleti Háború. II. k. 115. l.

GEORGIVS SEBASTIANVS LUBOMIRSKI,
 Comes de Wisnicz et Jaroslavia S.R.I. Princeps,
 Mareſchallus magnus Regni Poloniae, et Poloniae
 minoris Generalis Subernator Cracovia, Chmielnicz-
 Nizqn, olſtqn, Pereuslavia et Caſimiriae.

W. P. Kildem. Sc.

tatórokhoz küldé, hogy tegyen próbát elvonni őket a lengyeltől s a svédde való szövetekezésre bírni (sept. 30.), Egyúttal tett a portán is lépéseket: de attól tartva, hogy az interventiótól eltiltják, nem egyenesen, hanem a külföldi, angol, francia követek útján. Kapitáit csak azzal bírta meg: élőszóval adják elő, hogy a svéd is, a lengyel is segílyt kér tőle, s igyekezzenek kipuhatolni, hogy melyik fél megsegéllését nem ellenzené a porta? Atyja idejéből emlékezett rá, hogy ilyen esetben fermán kinyerése sok költséggel jár, s ő pénzét mostan egyébire akarta tartani. Még nagykövetét, Bánffy, ki az évi adót s ajándékokat vitte a portára, sem utasította arra, hogy az intervenció kérdését hivatalosan hozza szóba, ellenben megbízta, hogy párducz- és tigrisbőröket, sátrakat, selymet, ékszereket vásároljon.

Pedig mennél messzebb távozott a lengyel király Erdélytől, annál nehezebb volt a tárgyalás vele. Károly már a brandenburgi választót is csak úgy tudta a szövetségben megtartani, hogy a labiaui (nov. 10.) egyezkedésben elismerte teljes souverainitását, s bár mennyire érdekében állott is Rákóczyval megkötni a szövetséget, amiatt, hogy a jelentéseket követeitől hat hét alatt kapta meg, nem állott módjában annak megkötését siettetni.

Szerencséjére Rákóczy elhatározását semmi sem ingatta meg. Sem Károly eltávazása Lengyelországból, sem dolgainak rosszabbra fordulása — épen oly kevésbé, mint nejének s anyósának könyei, anyja figyelmeztetései, papjainak ellenséges magatartása, kik szószékeikről nyilvánosan kárhoztatták a fejedelem háborús szándékait, bizalmasan figyelmeztették, hogy álljon el attól, a catholikus főurak előterjesztései, hogy ne tegye országa békéjét kockára,* a porta kétértelmű magatartása s az sem, hogy a svéd

* A svéd követek dec. 10-iki jelentése. Erdély és az Északkeleti Háború. II. k. 203. l.

követek kívánataival szemben kétértelmű magatartást tanúsítottak.

Rákóczy e zaklatások közt várakozó állást foglalt el. Épen e napokban, nov. 17-én, érkezett a szász választó követe udvarába, gazdag ajándékokkal s ezzel újra megkezdtek a lakomák. «Akkora kupát üritett a fejedelem a választó egészségére — írja Werdermann — s ellenségei bukására, hogy alig tudtam kézben tartani.»¹ Dévára utazott, honnan csak akkor tért vissza, midőn Ujlaky megjött a kozákoktól, azzal a hírrel, hogy a hetman és pulkownikjai, nem mint megállapodtak a pontokra, hanem a diplomára tették le az esküt (nov. közepén). Ez kevesebb volt, mint a mit ő kívánt, de belé kellett nyugodnia s erre újra felvette a svéd követekkel a tárgyalások fonalát. Bár még messze volt attól, hogy kiegyezzék ve-

Johannes Georgius Elector.

76. JÁNOS GYÖRGY SZÁSZ VÁLASZTÓ ALÁÍRÁSA

lök, még is intézkedett, hogy ha a szövetség meg lesz kötve, azonnal táborba szállhasson. Követeket küldött a kozákokhoz, hogy ezekkel a hadba indulás idejére s módzataira nézve megállapodásra jusson. Sürgette Lubomirszkit, hogy válaszoljon a Wojakowszki által küldött levélre s megizente, hogy kétszeri meghívásuknak engedni fog s méltóságának megfelelő kísérettel megy hozzájuk.² Azt hitte, hogy neki még azon esetre is, ha mint a svéd király szövetségese menend Lengyelországba, sikerülend háza barátainak s a dissidenseknek támogatását megnyernie egy olyan vállalatához, melynek célja Lengyelország felosztása.

Ekkor már a svéd követek is a fejedelem követelései-

¹ MARCZALI: Regesták, 198. 1.

² Grondszki. 357. 1.

vel szemben engedékenyebbeknek mutatták magukat. Rossz híreket hallottak: hogy a királyi sergek megverettek, az oroszok győznek, a portáról pedig az angol s francia követek közölték velök, hogy a nagyvezér nem akarja túrni Rákóczy támadó fellépését s parancsot adott a tatároknak, hogy csatlakozzanak a lengyelekhez. Azt is meg kelle gondolniok, hogy a fejedelem szövetkezve a kozákokkal s segítve a két oláh vajdától, nagy szolgálatokat tehet királyuknak. Nem tartották lehetetlennek, hogy mind e készlődés ellenök is fordulhat, mert a lengyelek is mindent elkövetnek, hogy részökre nyerjék. S a mint a föbb elvekre nézve létrejött a megállapodás, Rákóczy is kinevezte megbizottait: Kemény Jánost és Mikes Mihályt, hogy a svéd követekkel együtt szövegezzék a frigylevelet.

Arról, a mi Erdélyben készült, a bécsi udvar is, a lengyelek is értesültek. Rákóczy szövetsége Károlylyal már nem volt közönyös a császárra nézve, s ez elhatározta, hogy ki fog lépni a semlegességből. De elébb még egy kísérletet akart tenni, lebeszélni Rákóczyt a szövetkezésről s e célból Szelepcsényivel bizalmasan íratott Rákóczynak s Kissevits Horváth Györgyöt hozzá küldte. Azután dec. 1-én megkötöttetett a lengyel-osztrák szövetség, mely a császárt kötelezte, hogy négyezer embert bocsát a lengyelek segélyére. Ez alatt Horváth elindult, s az erdélyi udvarnál pedig megkezdődött a frigylevél szövegezése. De a munkával lassan haladtak, mert a svéd követek csak általánoságok mellett akartak maradni, míg a fejedelem s megbizottjai a részletek megállapítását sürgették. A svédeknek ügyelni kellett, nehogy a különben is bizalmatlankodó fejedelem gyanúját felköltsék. Tisztázni kell a dolgot, mondá nekik, midön e kérdésben hosszabb ellenállásra talált a fejedelem, nehogy azután ha ő már mindent kockára tett, támadjanak közte és a király közt félreértések. Erős kérdés volt Krakkó ügye, melyet ez időben Würtz svéd tá-

bornok tartott megszállva, s melynek átengedését kívánta a fejedelem. A vieliczikai sóbányák jövedelmének kérdése is sok vitára adott alkalmat, melyről a svédek nem akartak lemondani. «Tartsátok meg az egészet, mondá Rákóczy, s mi itthon maradunk biztosságban.» Máskor pedig, mikor a területi átengedésekről volt szó, oda nyilatkozott, hogy «legyen a tiétek; mi is megkaphattuk volna az egészet. Sem mi, sem a kozákok nem fognak hozzátok csatlakozni.» «Bizony pedig, vágták vissza a követek, nagyon kemény csontra fog Nagyságod találni, ha ő felségét választja ellenségének.» S már-már daczára hogy fel volt készülve, azon a ponton állott Rákóczy, hogy vissza lépjen.

De arra, hogy vissza ne lépjen Rákóczy, gondja volt a követeknek. Az utolsó perczben engedtek. Különben is az ő merev magaviseletük diplomáciai fogás volt, mert jól tudták, hogy Károly Erdély beavatkozása nélkül nem lesz képes a háborút folytatni. Ők minden áron azt akarták kivinni, hogy a mint a biztosok aláírták a frigylevelet, azonnal a ratificálás bevárása előtt, tehát még ezen a télen, induljon meg Rákóczy, ki abban a meggyőződésben, hogy a szerződés végérvénye már az aláírással veszi kezdetét, ehez mérten tette meg az előkészületeket. Valójában pedig a követek, mint írák, «ezzel a királynak nem præjudicáltak, ki elfogadhatja vagy elvetheti azt».* S amint Horváth megérkezett, Rákóczy értésére adta a követeknek, hogy fejezzék be a tárgyalásokat, mert ő válaszat a császárnak ahoz fogja szabni. Most már belátták a követek, hogy vége minden további ellenállásnak s a szerződés szövegét úgy készítették el, a mint Rákóczy kívánta.

Az udvar ez időben Radnán tartózkodott. Ide érkezett

77. WÜRTZ ALÁÍRÁSA.

* Dec. 10-iki rendkívül fontos jelentés. Erdély és az Északkeleti Háború. II. k. 202. s köv. 11.

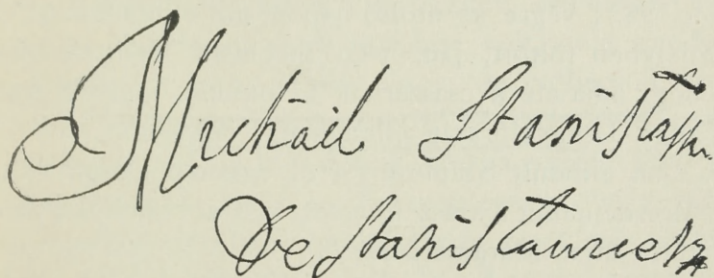
Horváth dec. 3-án délelőtt, s pár óra mulva már fogadta a fejedelem. A választ már harmadnapra (dec. 5.) kiadta: az kitérő volt. Felsorolta a lengyelek által okozott sérelmeket: ám ítéljen ő felsége: csoda volna-e, ha ő ezeket meg akarná torolni? Különben, tette hozzá, készülődései elővigyázati rendszabályok s nincsenek ő felsége ellen intézve.

Még akkor azok voltak a készülődések, másnap (dec. 6.) már nem: mindkét fél biztosai aláírták a szerződést, melynek tizennyolcz pontja körülírja a szövetségzés célját, Lengyelország felosztását a szövetséges hatalmak s közreműködők — a brandenburgi választó, a kozákok s Radzivil — közt, részletesen megszabva, a mi a fejedelemnek jut; intézkedve Krakó átadásáról, a sóbányákról, a kereskedelmi összeköttetésekről, a jövődő foglalásokról, közös hadi műveletekről s a királyi címről: de azt, ami kárpótlásul Károlynak jutand, külön tárgyalásra tartva fenn.

Ily módon Rákóczy egyik fővágya, a svéd szövetség már létrejött: a másik, a lengyel korona után, úgy hívé, csak ki kell nyújtania kezét. Tudta, hogy az ár is nagy, melyen azt meg kellend szereznie, egy téli hadjárat, minden veszélyeivel, bizonytalanságaival, kockázataival. De ő mindebből csak egyet látott: a sikert a kockázatok végén. Elkényeztetve a szerencse által, minden vállalkozásával eredményeket víva ki, a jövőnek csak verőfényes oldalát nézte: a protestantismus diadalát ő általa, nem úgy mint Drábik jövendőlte, hanem a mint ő elképzelte magának. A kettős szövetség, melylyel a kivitelhez fogott, általa előkészítve, erős akarat, kitartó munka eredménye: azt a hadat is, mely most vele támadásra készül, ő hozta mozgásba, ő indította meg: diadalában perczig sem kétkedett. Pedig a scytha földön előtte, utána, nálánál nagyobb tehetségek is kudarczot vallottak.

Radnótról a fejedelem Kolosvárra ment, hogy a mi

még a készülődésekből hátra van, befejezhesse. Az oláh vajdáknál már korábban megtette az intézkedéseket, hogy hadaikkal indulásra készen álljanak. Most megállapította az operatio tervét, hogy hol és mekkora erővel csatlakozzanak hozzá. Chmielniczki is fel volt készülve sergeivel: ez csak a hírt várta a fejedelem elindulásáról, hogy maga is táborba szálljon. Kolosvárra kísérte őtet a két svéd követ is: kik közül az egyik, Sternbach továbbra is oldala mellett maradt, míg a másik, Welling, úti költséggel általa ellátva, Czeherinbe utazott a kozák hetmanhoz, hogy ennek táborba szállását siettesse. Ide, Kolosvárra érkezett a

78. STANISLAWSZKI MIHÁLY ALÁÍRÁSA.

tatár khántól is fényes követség, színleg, hogy tárgyaljon vele, valóban pedig, hogy Rákóczy törekvéseiről megbízható adatokat szerezhessen. De a kozák hetmantól is jöttek követek: Bohdanowits Sámuel és Kowalowszki János — ezeket ő Szamosújvárt fogadta. Az utolsó még függőben maradt kérdést, a lengyel királyság kérdését, tisztázta velök, s kiállította a hitlevelet, melylyel kötelezte magát, hogy lengyel királylyá választatása esetére megtartja őket kiváltságaikban s akkor szerződni fog velök. A követek azonnal letették az esküt, míg a hetmán és a többi főnökök esküvése akkorra tartatott fenn, mikor a két sereg egyesül.*

* Grondsky, 329. l. Erdély és az Északkeleti Háború. II. k. 131. l.

Az utolsó perczben érkezett Lubomirski marsaltól követ, Stanislawszki Mihály, azzal a megbízással, hogy a lengyel korona ismételt felajánlásával tegyen kísérletet a fejedelmet lebeszélni a vállalatról, vagy legalább rávenni, hogy azt tavaszig halasztza el. Anélkül, hogy tárgyalásba bocsátkozott volna vele, letartóztatta, hogy hírt ne írhasson haza. S azután, mikor már magyarországi s erdélyi hadainak kiadta a rendeletet, hogy induljanak el s jan. 14-ére a lengyel határra siessenek, elkészítette manifestumait a lengyel főurakhoz és néphez, hogy meghívásukra s mint felszabadító megy közzéjök, Károlylyal pedig tudatta elindulását (dec. 28.); végre az utolsó napon, mit elindulása előtt még Erdélyben töltött, jan. 5-én megbizta Mednyánszky Jónást, hogy adja elé a császárnak az okokat, melyek arra birták, hogy Lengyelország ellen hadat vezessen.

Jan. 6-án elindult Szamosújvárról, másnap Désen volt, honnan Werdemannt a szász követet, visszabocsátá, s gyorsan folytatta útját Máramarosra.

XII.

Rákóczy átkelt a Rubiconon. De nem úgy, mint a Cæsaré, ez átkelés rettenetes bukással végződött. Nyolcz év óta várt erre a pillanatra, készítette elő annak útját. egyengette a tért, vett számításba minden tényezőt, foltolta meg minden lépését. S volt oka, hogy keble tele legyen hittel és bizalommal. Az a Jehova, ki atyjának huszonegy év előtt a rettenetes török erő ellen diadalt adott, megsegíti őt is, az ő hű és áldozó szolgáját. Hiszen annak tudnia kell, hogy ő csak egy úton, vallása diadalra juttatása árán, akarja emelkedését eszközölni — minden más eszközt, lett légyen az bármily előnyös, melyet ezzel nem tudott kiegészíteni, útjából félretolt. S ebben állott sorsának tragikumuma: mert Jehova nem annak adta meg a

diadal babérját, ki minden habozás nélkül egyenesen haladt a választott úton, hanem annak, ki az események fordulatait fel tudta használni kitűzött célja elérésére.

Nagy tévedések voltak feltevéseiben. Túlbecsülte Károly erejét: nem vette számításba, hogy ennek két lengyel hadjárata mennyi pénz- és ember-áldozatába került s emiatt ereje mennyire megfogyott. Eszébe sem jutott kétkedni a szerződések erejében s maga mindig ura lévén adott szavának, kizártnak tartotta annak lehetőségét, hogy a kozák hetmán ellene fordulhasson. Bizott lengyelországi barátaiban s nem látta be, hogy vállalkozása Lengyelország felosztására ezeket elkeseredett ellenségeivé fogja tenni. S a mi legnagyobb tévedése volt, nem gondolt rá, hogy fellépése az ő bármily nagy, de túlbecsült erejével az eddig semleges hatalmakat is beavatkozásra bírlandja.

Pedig a legfőbb e hatalmak közt, a római császár, mindent elkövetett, hogy vagy visszalépésre, vagy legalább benyomulásának elhalasztására bírja: mert már tudva volt előtte, hogy a nagyvezér Rákóczyt Lengyelország megtámadásától el fogja tiltani, s mert remélte, hogy ha a svédek kezében levő s a lengyelek által ostromolt Krakó egy pár hónap alatt nem kap segílyt, Würtz kénytelen lesz capitulálni. De Rákóczy egyedül azért szánta magát erre a téli hadjáratra, hogy Krakót megszerezze: mert hitte, hogy ha a főváros egyszer kezében lesz, a lengyelek meghódolását keresztül fogja vihetni, s a portát a bevégzett tény elismerésére bírlandja. Ezért sietett és siettetett mindenkit, ezért készítettet el mindent előre, mi egy ünnepélyes királyi bevonuláshoz kívántatik, ezért hitta meg a lengyeleket manifestumában, hogy az ország határán csatlakozzanak hozzá,* ezért adott kitérő választ Semsey-

* Bellem Cos. Pol. II. 129. Sternbach ezt az intézkedést zokon vette, mert abban egyoldalú intézkedést látott. U. o. 260. A bevonuláshoz szükséges be-

vásárlásokat érdekesen írja le egy egykorú historiás ének, melyet (Századok 1871. 413. l.) THALY KÁLMÁN közlött.

nek, a nádor követének, kit útközben fogadott, hogy ő a szükséges felvilágosításokat Mednyánszky által megadta a császárnak, s ezért intézkedett úgy, hogy ha érkeznek is a portáról csausz, ezt nem elébb, csak Krakó kézhezvétele után vezessék elibe.

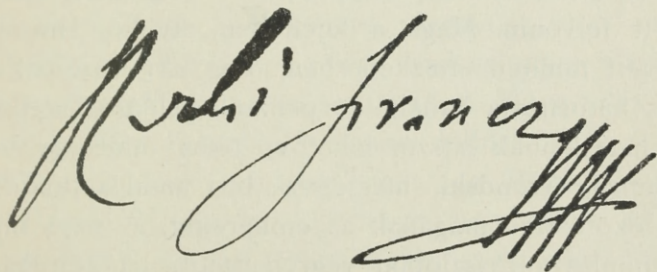
Visket Máramarosban jelölte ki találkozási helyül mindkinek, kivel még elindulása előtt tárgyalni akart s magának a hadseregnek is. Magával vitte nejét s anyósát is, hogy itt búcsúzzék el tőlük, s ezek abból, minek itt tanúi lesznek, erőt és bátorságot merítsenek. Oda rendelte a svéd és kozák követeket, a zborói iroda tagjait, Lubomirszki követét Stanislawszkit, ki letette neki a hűség- esküt s a bujdosó lengyelek közül azokat, kiket magával akart, mint tolmácsokat s közvetítőket vinni. Bizonyynal könnyebben nyomulhatott volna Lengyelországba Zboróról, az ő saját uradalmából: de itt ő csak földesúr volt, a terület közjogilag a magyar királyé, míg Máramaros vármegye erdélyi terület s itt a császár nem vádolhatta hátsárséttel. Különben is előre megvizsgáltatta Földváry Ferencz által az ottani havasokat, ha járható állapotban vannak-e? s a válasz elég kedvezően hangzott: a felmene- tel nem nehéz, csak a leszállás fog bajba kerülni.

Ha sokan aggodalommal tekintettek is e végzetes napok elé, de Rákóczy bizalmából erőt merítettek s hittel és lelkesedéssel eltelve gyülekeztek Viskre, mely annyi idegent s annyi hatalmas embert soha sem látott falai közt, mint e zordon téli időben. De mindjárt itt az első összejövetelnél kezdődtek a megpróbáltatások. Egy régi prognosticon írta:

Ezerhatszáz ötvenhétben
Mikor ember jütsz ennyiben,
Rezzen világ minden részben
Mert a nagy év perczen ebben.*

* Mint SZALÁRDY írja 1598-ban prognosticona Ujfalvi Imre debreczeni schola- mester közönséges kalendariumában. (296. l.)

S valóban az a világ, mit Magyarországnak hínak, megrezzent. A tél roppant erővel köszöntött be, erős hideg, átalános fagy volt, mikor a Lengyelországra készülő nagy népvándorlás a Nyírtól Hargitaig útra kelt, de a mint elindult, egy meleg déli eső felolvasztá a rengeteg sok havat s erős fagyot, az utakat árvizek boríták el, s a hadak nehezen haladhattak. Aztán néhány nap múlva ismét fagyni, havazni kezdett, s ez újabb haladékot vont maga után. De ha nem is a kitűzött időre, lassanként gyülekeztek a hadak. Rákóczy folyton tárgyalt vezéreivel s midőn az orosz czártól követség érkezett hozzá, ezt azonnal fogadta. Bemutatta a követ az ajándékul hozott egy pár szán nyuszt-

79. RHÉDEY FERENCZ ALÁÍRÁSA.

bőrt s tolmácsolta a czár kívánságát, hogy álljon el a svéd barátságtól s csatlakozzék a lengyelhez. Nem lehet: volt a válasz, mert a svédekkel régi szövetségem van s azt épen most újította meg. Aztán portai kapitiháját, Tisza Istvánt, (jan. 15.) értesítette elindulásáról, s jan. 17-én országgyűlést tartott, ezzel megszavaztatta az adót, jóvá hagyatta a lengyel hadjáratot, s távollétére kinevezte helytartóit, Rhédey Ferenczet, Barcsay Ákost és Serédy Istvánt. De közelgetett a válás ideje s a búcsúlakomán mindenkinnek feltűnt a fejedelemasszony szomorúsága. Ne búcsúljon Nagyságod, köszönté fel az egyik kozák követ, úgy fogjuk kísérni a fejedelmet, hogy rövid idő alatt mint királynét fogjuk Nagyságodat a fővárosban üdvözölhetni.

Amennyire csak lehetett, siettette Rákóczy az elindulást. Intézkedett, hogy a meg nem érkezett hadak hol csatlakozzanak a főtáborhoz, hogy a kormányzók közül Rhédey Máramarosban maradjon, a más kettő visszatérjen Erdélybe, s a hadak Kemény vezérlete alatt Priszlophavasnak vegyék útjokat. Maga is oda ment: de a fő nehézség csak itt kezdődött. Meredek, sziklás s nehezen járható volt útja még rendes körülmények közt is, s most azt övig érő hó borítá. Egész havi zsoldot fizetett gyalogjainak, hogy a havat az útról eltisztítsák s mikor az megtörtént, akkor tűnt ki, hogy Földváry jelentése nem felelt meg a valónak. Járhatatlan út volt ez a síkos jég miatt, s a lövő szerszámokat, társzekereket csigákon, köteleken lehetett felvonni. Maga a fejedelem ott volt mindenütt, részt vett minden intézkedésben, övig járt a hóban, lelkesítette, bátorította hadait: jó pénzzel, példával, szép szóval sok lehetetlennek látszót lehetővé tett: mint egy lengyel történetíró, Grondski, megjegyzi, bírt azzal a tulajdonnal, hogy lekötelezze magának az embereket. A nagy munka: az átvonulás a Priszlopon végrehajtatott. A téli hadjárat kezdete fényesen sikerült. Bakos Gábort az előörsökkel, Kemény Jánost ezer emberrel előre bocsátva, a hó utolsó napján Skolán, lengyel földön tartott egy napi pihenőt.

Utolsó perczig abban bíztak a lengyelek, hogy az idő zordonsága lehetetlenné teszi Rákóczynak az átkelést e havason, mert nem hitték, hogy ily fegyvelmezett, az idő viszontagságaival dacolni tudó serge legyen,* s épen ezért nem is tettek semmi előkészületet, úgy hogy az ellenséges had teljesen védtelen állapotban találta a földet: főerejük, mintegy harmincezer ember, fenn északon Danczka mellett táborozott, Lubomirszkinak Krakó alatt alig volt hatezer embere, s a várakat is csekély számú őrség védte.

* GRONDSKI 369. l. Lásd Szinevér jan. 21-iki levelét anyjához.

E körülményt arra akarta Rákóczy felhasználni, hogy alsó Lengyelországot meghódolásra bírja: Stryből, hova febr. 2-án ért, a várakba, a városokba, a nemesekhez szétküldte kiáltványait, hogy ő nem mint ellenség jön, hanem szabadságaikat akarja helyreállítani. De a lengyeleknek sikerült a Károlylyal kötött szerződés egy példányát megkeríteni, s ebből megtudták, hogy ő a koronát az ország szétदारabolása árán akarja megszerezni. Még azok a lengyelek is, kik rokonszenveztek vele, neje útján rokonai voltak, még azok is hazaárulásnak tekintették volna e czélja elérésében segíteni őtet: de e perczben ellenállásra nem gondolhattak. Egyelőre egyébről nem lehetett szó, mint arról, hogy olyan modus vivendit találjanak, mely ne legyen meghódolás s Rákóczyt megnyugtassa. Lemberg megtalálta ezt a formát: az egy hadoszloppal alája küldött Keménynek semlegességet fogadott. Követte ezt Prsemisl, mely ellen hasonlólag Keményt küldte.*

Ez egymagában édes-keves volt, de Rákóczynak, ha csak a főczélt, Krakó felszabadítását, nem akarta elhalasztani, ezzel is be kellett érnie. Febr. 13-án elindult Sambor alá, hova öt nap alatt megérkezett. Itt volt első csatározása a lengyelekkel s egy főembere, Kemény Boldizsár, áldozatul is esett: ennek holttestét visszaszállíttatta Erdélybe. Itt csatlakozott hozzá a kozákok 20,000 emberből álló serege, úgy hogy az összes had, 18,000 lovas 5,000 gyalog erdélyivel s 6,000 oláhval, 49,000 emberből állott. E nagy erővel maga csak lassabban haladhatván, Ispán Ferenczet válogatott ezer emberrel Krakó alá küldte, hogy a szorongatott Würtzet megsegélje. A marsal Krakó alól Schoemberget előreküldte egy kis csapattal, melylyel

* Prsemisl megszegte fogadását: nemsokára rá egy borszállítmányt felvert. Erre ismét ostrom alá fogatott s csak nagy sarczczal tudta megváltani magát. A népmonda szerint azonban (s erről egy, az ottani kolostorban levő kép is készült) egy égi jelenet, Szt. Vincze megjelenése, vad szaladásra bírta az ostromlókat. L. Prsemisl monographiáját HAUSER LIPÓT-tól. 130 s köv. ll.

Ispán (febr. 20. éjjelén) útközben Jaroslawnál találkozott, s az átmenetelt a Sanon ki akarta erőszakolni: de visszanyomatott. Schoemberg egy kis csete-paté után visszahúzódtott, s Lubomirszki Potoczkival és Czarneckivel Krakó alól Lancut alá vonúlt. Az volt a híre, hogy ezek a fejedelemmel meg akarnak ütközni, s erre a hadi tanács elhatározta, hogy nem várják be az ellenséget. El is indult a had: a jobb szárnyat a lovassággal a fejedelem, a bal szárnyat a kozákság, a centrumot a gyalogság az ágyúkkal s az utócsapatot az oláhság képezte. Átkelt a Sanon s Torki mellett a császár követét, Szelepcsényit, fogadta.

Szelepcsényi jó viszonyban volt a Rákóczyakkal, bizalmas levelezést folytatott a fejedelemmel s anyjával, tett nekik az udvarnál apró szolgálatokat. Ez a barátság tette őt leginkább alkalmassá, hogy ily válságos időben, egy igen kényes természetű diplomaciai missiót megoldjon. Előkelő főurak, Homonnay, Barkóczy s Rákóczy László voltak követársai: önekiek kellett megadni a választ Mednyánszky előterjesztéseire s rábeszélni a svéd szövetség felbontására. Szelepcsényi ezenkívül egy más, a fejedelemre nézve sokkal végzetesebb feladattal is meg volt bízva: azokat, kiket régi barátság vagy rokoni kötelék fűzött hozzá, s kik talán még most is vonzalommal viselkednek iránta, legfőként Lubomirszkit, végkép elidegeníteni tőle.* A lengyel tábornok Lancut alatt érték. Szelepcsényi bizalmasan tárgyalt a marsallal s mint maga jelenti, Morstyntól segítve sikerült is neki ennek rokonszenvét Rákóczy iránt kioltani. Akkor aztán átment Rákóczyhoz Torkiba (febr. 23.) s reggeltől estig tárgyalt vele. A püspök sokat kívánt a fejedelemtől, hogy ez azonnal hagyjon fel a háborúval, s ezt azért tette, mert időt akart nyerni, hogy kipuhatoljon mindent s a megkezdett aknamunkát foly-

* L. jelentését és utasítását Erdély és az északkeleti háború II. 340.

Roku P 1657 Wsamym upale ciezkiego oblezenia Miasta Przemyśla
od **JRZEGO RAKÓGEGO** Transilwanij Xiązęcia Wodza Dzikiego
narodu to jest Tatarów który z roznych nacyi zgromadziwszy nieko Miasto
y rala przyłolosc uciemiężał za wyniesieniem ledy Ciała **ŚŚW WINCEN**
TEGO MĘCZENNIKA MIASTA tego osobliwego **PATRONA**
w Procesyi ku Bramie wodnej tak samym wejrzeniem na **SIE RE**
LIKWIE nieprzyjaciele jako jakim piorunem przestraszeni byli
y uciekac musieli Jako świadczy Relacya pod sumieniem
SW. J.M.G. PANA ANDRZEJA MAXIMILI
ANA z PLESZOWICZ FREDRA KASZTELANA LWOW
SKIEGO y innych przytomnych.

80. PRSEMSL FELSZABADÍTÁSA.

Hauser Lipót monographiájában közölt kép után

tathassa. Rákóczy egész gyanútlanul értekezett vele, s alkudozott a válasz formája felett, mert nem akart olyant adni, mely a császárt ellene ingerelje. Ezalatt folyton tovább húzódott a had s vele együtt a követség, bár a fejedelem már febr. 28-án Prinocsko alatt kijelenté, hogy ő kész tárgyalásba bocsátkozni a lengyelekkel, ha ők őt erre felszólítják.¹ A püspök most megragadta a közvetítő szerepet, írt Lubomirszkinak és a császárnak, ajánlva a tárgyalásba bocsátkozást: s e levelekről Rákóczynak is hirt adott. De ugyanakkor titokban másik levelet küldött Lubomirszkinak, figyelmeztetve őt, hogy Rákóczynak egyáltalában ne írjon; egyúttal azt is meghagyta a követnek: bizalmasan közölje Lubomirszkival, hogy a fejedelem régi vonzalma iránta vad gyűlöletté fajult.² Ez alatt folyton együtt haladtak, egész marc. közepéig, a cancellár talált módot a fejedelemtől a szolgálatában levő lengyel quartianok, s a szövetséges kozákok vezéreit elidegeníteni, benne pedig a bizalmat Stanislawszki és Würtz iránt megingatni.³ E «jól végzett munka után» a búcsú-ebéden «váltig esküdözék, hajdú sem esküdözhetnék többet» s aztán elvált a tábortól.

Rákóczy Krakó felé sietett, ellenséggel sehol sem találkozva. A marsal Czenstochauba ment a királynéhez, hol e kitűnő asszony férfias erélylyel és bámulatos lélekjelenléttel szervezte a védelem eszközeit s tartá kezében a diplomacia szálait, mialatt Potoczki folytatta a svédekkel szemben is sikeresnek bizonyult harczfolytatási rendszert: kerülte a megütközést, s a mint nagyobb erő közeledéséről értesült, szétbocsátá hadait. A közlekedés Würtzczel helyre volt állítva, már Károly és a brandenburgi választó is értesültek a fejedelem közeledéséről a fővároshoz, s bár

¹ Erd. Orsz. Eml. xi. 250.

² Idézett jelentése 343. l. «in summum esse conversum».

³ Holmi elfogott leveleket mutatott meg neki. Lettres de Pierre de Noyers Berlin 1859. 357. l.

örültek az eredménynek, de nem minden aggodalom nélkül fogadták azt; még mindig attól tartottak, hogy a fejedelem csak a saját hasznát nézi s az alkudozást a cancellárral komolyan folytatja.* De e gyanúból mit sem árulva el, üdvözölték őt s Károly meg is tette az előkészületeket, hogy csatlakozzék vele. Ezért sietett Rákóczy is, s bár az áradások pár napig feltartóztatták, s amint azoknak vége volt, hidat csináltatott a Vislokán (marc. 21.) s átköltözött rajta, marc. 22-én Tarnowon, két nap múlva «Otfinowon, a marsal házánał» volt, Krakó közelében.

Marc. 28-án érkezett hadaival a főváros alá.

Erős fáradalmak árán jutott el idáig a hódító sereg — sehol sem találva ellenállásra, de meghódolásra sem. S a fejedelem királyi pompát akart kifejteni bevonulásánál a fővárosba, melyet ettől fogva szeretett magáénak tekinteni, melyet pedig nem fegyver, csak szerződés árán nyert el. Borongós, ködös idő volt, midőn Strzelniczán a város előtt megállapodott, hogy bevárja Würtzet De e perczen erős vihar keletkezett s a villámcsapástól megijedt lovak Rákóczy kocsiját felboríták. A lengyelek ezt bukása előjelének tekintették — de a vihar csillapulta után a fejedelem átvette Würtztől a város kulcsait s megkezdődött a bevonulás. Elől ment nyolczszáz svéd, utánok kétezzer hajdú, ugyanannyi kozák, ezer moldvai lovas, hatszáz svéd lovas, most jött Rákóczy pompás török lován ülve s vegyesen svéd, erdélyi, kozák, oláh főuraktól kísérve, s végül egy hatezernyi magyar, kozák, lengyel, oláh vegyes had. A mint a városba értek, a tanács letette az esküt, s most a fejedelem beszállott a királyi palotába: Wawelbe, Báthory István király régi fényes termeibe.

Csak két napot töltött a fényes «metropolis»-ban. Az-

* Neumann mart. 10-iki jelentése: «stehen nicht wenig in der Sorge es möchte der Fürst wann er sein advantage würde allein machen können solcher nicht unterlassen». MARCZALI Regesták 199. l. A választó a királyhoz mart. 24-én. U. o.

után Würtzet előre küldve, de a régi svéd őrseget a városban visszahagyva, megindult a hadsereggel Crzistopora felé, hogy ott Károlylyal egyesüljön. Anélkül, hogy ez útjában is találkozott volna ellenséggel, apr. 11-én megérkezett s a két had egyesülése megtörtént. Károly dob, síp, trombita zene hangjaival s minden kitelhető szívességgel halmozta el az érkezőt; a csatarendben felállított svédek üdvlövésekkel fogadták, s a mint a sorok előtt ellovagolt, a zászlókat meghajtották előtte: de egy a lövések közül az anhalti herceget találta, ki halva rogyott le lováról: s a szerencsétlen előjelek számát e baleset egy újjal szaporította. A nap örömét ha ez megzavarta is, de nem akasztotta meg s az éj vig lakomák közt telt el.

A két sereg egyesülése befejeztetett. Károly főhadiszállása Moidlbosizében, a Rákóczyé Chmielovon volt. A fővezér ez utóbbiban maga a fejedelem volt s utána Kemény következett. A táborkar Mikes Mihály cancellárból, Nagy Tamásból, Ébeni Istvánból és Pap Andrásból állott; az oláh had élén Sebessi, a németén Gaudy András állottak; s a hajdúkat és székelyeket Bakos Gábor, a kozákokat Zdanovics Antoni, Szolimán török nemzetiségű s vallású, s a hasonlag mohamedán Rácz Ferencz s mint élelmi biztos Kriski vezették.* Fejedelem és király hosszabb ideig maradtak együtt s megkezdődtek a tanácskozások a további hadműveletekre nézve: de bármily szívélyesek is voltak egymás irányában, kitűnt, hogy mindkét fél csalódott várakozásában. Károly a kozákokat fegyelmezetleneknek s a magyarokat be nem gyakoroltaknak, Rákóczy pedig a király hadát a vártnál kisebbnek találta. Ez azonban, ha szóba került is, az egyetértést nem zavarta meg: hosszabb együttlét, svéd fegyelem és vezénylet olyan kitűnő anyagból, mint az erdélyi s a kozák derék serget formált volna.

* PUFENDORF: De rebus a Carolo Gustavo gestis Lib. II. 257. I.

Tabula in qua ostenditur quomodo Ser. Rex Sueciae

et classis Transilvaniae Principem prope Pagum Moldoboracae solenniter excepit
Aprilis 1657.
Ser. Rex magna Principum aliorumque Ducum Malarum corona Supra B. Celso: Princ.
Transilvaniae Dn. Georgius Rakozius C. Kemini Ionus Supr. Dn. Rakozij Generals. B.
Iohannes Schomay Casaccorum Generalis. E. Rakozij Supr. I. Rakozij Majoris. F. Suco
Iohannis Rakozij primarius pro C. Pagum Moldoboracae Caerens. In actione illustratus.

Arch. Hag. Dahlberg. Insuper. Carior. metal. ad. Via. del. me. aut.

F. G. G. G. G.

Cofacci
Regularis a. Irregularis b.
& Calmuckus c.

Ant. Tefcher. Sculp.

81. KOZÁK HADAK.

Mi történjék Krakóval? Rákóczy a végleges átvételt még szeretne volna halasztani, hogy hadait ne kelljen megosztani, de erre Károly nem állott rá: «őrizze maga a városait, ha király akar lenni», ízte neki, s csakugyan az átvételre megtették az intézkedéseket. Krakó parancsnokává Rákóczy Bethlen Jánost nevezte ki, a svéd király Fersen Fábiánt rendelte mellé, kik azonnal visszatértek Würtzcel és a magyar őrséggel együtt. Ez már tényleges elismerése volt jövődő lengyel királyságának a svéd király részéről s összefüggött a tárgyalásokkal, melyeket a fejedelem Waldeckkel, a brandenburgi segélyhadak parancsnokával folytatott¹ Warmiának és a négy palatinatusnak souverain joggal leendő átengedése ügyében, mint ez a dec. 6-iki szerződésbe ki volt kötve.

Egy másik ügy, mely Rákóczyt épen oly közélről érdekelte, volt a porta értesítése az eddig elért eredményekről, mert hogy a porta visszahívását elrendelte, arról tudomása nem volt,² s a svéd király követévé Wellinget nevezte ki, meghagyván neki, hogy Lilienkronnal együtt Erdélyen át menjen Konstantinápolyba. A tatárokhoz a fejedelem Sebessi Ferenczet küldte, de oly megbízással, hogy Czeherinnek vegye útját, s figyelmeztesse Chmielniczkit a törökök és tatárok szemmel tartására. A hadjárat folytatására nézve abban állapodtak meg, hogy Zamoisc és Brzest ostromára fognak menni, s e célból csapatokat küldtek előre, melyek a Visztulán át hidat verjenek.

Mielőtt az operatiót megkezdték volna, a király visszaadta Rákóczynak látogatását ennek chmielowi táborában. A fejedelem félmérföldnyire ment elejébe, fedetlen fővel fogadta s kísérte őt két sorban felállított táborán át, jobbra az erdélyiek s oláhok, balra a kozákok közt. Rá-

¹ A brandenburgi választó mart. 4-én adta ki a megbízót. MARCZALI Regesták 202. l.

² A nagyvezér leveleit Bethlen János elfogta s nem engedte hozzá jutni. Basire Vindiciae Honoris 19. l

kóczy vállalkozásának ez volt koronája. Ugy látszott, magyar és kozák közt e perczben megszűnt minden rivalitás, mikor ott maguk közt, mint szövetségesöket ünnepelhették a hőst, ki diadalaival bámulatba ejtő a világot. Ez nem csinált, igazi lelkesedés volt s az ágyú dörgését, a zene, dob, trombita, tárogató, hegedű, lengyel duda sajátságos összhangját túlharsogta a roppant tábor üdvkiáltása. S a mint a király Rákóczy, Kemény és Antoni kíséretében elő haladt, az erdélyi és kozák tisztek hozzá csatlakoztak, úgy hogy a főhadiszállásra néhány ezer emberrel ért. A napot seregszemlével s lakomával töltötték el. (apr. 17.)

Amint a hid Zavichostnál elkészült, megkezdődött a három napig (apr. 19—21) tartó átvonulás. A lengyel sereg az ország felső részében táborozott s az volt tervök, hogy ezt döntő ütközetre kényszerítsék. Fejedelem és király a szekerek hátrahagyásával lovas haddal indultak meg üldözésére (apr. 24.) s tíz napon át éjjel nappal szakadatlanul siettek, már csak három mérföldre voltak tőlük, az ő előcsapatuk bele kapott azok utócsapatába s mikor azt hitték, hogy rajta vannak a főseregen, az kisíklott előlük: még azt sem tudhatták, hogy merre mentek. Ők azt hitték, hogy Brzest alá mentek, valóban pedig Sapieha tizenhétezer emberrel Kamenick alá s a főerő Sandomirra vonult Potocki alatt. A király Krzeminnél, a fejedelem Grudeknél pihenőt tartottak, hogy bevárják az utánuk nyomuló derék hadat. Itt vették a hírt III. Ferdinánd haláláról s Rákóczy azonnal emlékiratot küldött a német választókhöz (maj. 7.), melyben magyarázta, igazolta beavatkozását a lengyel ügyekbe.

Ez alatt megérkezett a fősereg. S most belátva annak lehetetlenségét, hogy a lengyel erővel találkozassanak,*

* «Doleo quod factis jam tot itineribus frustra laboremus hostisque sua fugaci velocitate pugnae nobis copiam eripiat.» A fejedelem maj. 6-iki levele Erdély és az Északk. Háború. II. 289.

elhatározták, hogy Brzest ellen mennek. Az erős vár ostroma több napot vett igénybe s ez alatt Károly ismételve sürgette, hogy a fejedelem ratificálja a dec. 6-iki szerződést: ő maga a nála levő példányt (maj. 19-én) aláírta. A fejedelem azonban, bár maj. 20-án aláírta a lemondási okiratot Warmiáról s a négy palatinátusságról, a brandenburgi választó részére azzal a kötelezettséggel, hogy ezekhez sem maga, sem utódai nem fognak igényt tartani s ezt Waldecknek kézbesítette is: de a Károlylyal kötött szerződés aláírását elhalasztotta. Szerencsétlenségére, mert ezáltal elmulasztotta Károly sorsát véglegesen a magáéhoz csatolni. S hogy e mulasztással mekkora hibát követett el, azt csakhamar belátta.

Brzest alatt vette Károly, kinek főhadiszállása Ostrozániban volt, III. Fridrik, dán király hadizenetét s a hírt, hogy ennek hadserege már beütött országába; ez volt a második segély, melyet Lengyelországnak Lengyelországon kívül adott a császár: mert ő bírta Fridriket hadizenetre. Károlyt ez nem lepte meg, el volt rá készülve. S épen ezért folytonosan erősítette seregét Rákóczy rovására. Sternbach közvetítésével csapatokat fogadott az oláh hadakból s Rác Ferencz kozák generálist is átállásra bírta.* Másfelől a netalán bekövetkezhető elválást is igazolni akarván, figyelemmel kísérte Rákóczy érintkezéseit a lengyelekkel, melyeket Stanislawszki közvetített, melyeknek pedig nem volt más célja, mint egyes lengyel főurakat csatlakozásra bírni: s midőn maga a királyné ajánlkozott, hogy a békét férje és a fejedelem közt közvetíti és Rákóczy még eddig sem ratificálta a dec. 6-iki szerződést, a gyanú — pedig valójában alaptalan gyanú — megfogamzott a király lelkében, hogy Rákóczy csakugyan háta mögött békélni akar. De nem ez, hanem saját érdeke bírta

* L. Károly és Sternbach leveleit, erre vonatkozólag Erdély és az Északkeleti Háború II. 288. 291 s több helyen. Rákóczy panaszkodott is eljárása miatt.

Prospectus Oppidi
SAVICHOST.

In cuius Vicinia Sorocina, Sueciae Rex, postquam suis et Brandeburgiciis Opibus Exercentur,
Princeps RAXOCIT viginti quatuor millibus Hungarorum Wallachorum Moldavorum, et
Sicilorum constantem vi et 35000 Coracis Duce Antonio Sclanowice, conjunxerat.
Vistulam Ponte Navali transiit d. 9. 10. 11. et 12. Aprilis Anno 1657.
ET Dableni Super Castellum addit.

Ujendova, S.M. postquam Vistulam trajecerat
Statio primaria

CASTRUM HUNGARORUM et COSSACORUM

rá, hogy megtegye az előkészületeket, hogy hadait a fejedelemétől elválassza.

Utasította Sternbachot, tudatni Rákóczyval, hogy ő hadaival közelebb vonuland Poroszországhoz, s közölni vele, hogy őt erre III. Frigyes beütése kényszeríti. Rákóczy szemébe könnyek toluhtak: a legrosszabbkor lenne ez, mondá, mert Kázmér Lublin felé tart hadaival, hogy Potockival s utóbb a tatárokkal egyesüljön. Hiában vigasztalta Sternbach, hogy a mint szükség lesz rá, a király megint csatlakozik hozzá, Steenbock tábornagy pedig utasítva van, hogy csatlakozzék vele. Ez, felelé Rákóczy, meg fogja ingatni a sereg bizalmát s sürgette, hogy a követ Károlylyal egy találkozást eszközöljön ki.¹ Ez alatt Brzest capitulált, s most derekasan hozzáláttak a vár jobb karba tételéhez (maj. 23.). Rákóczy sürgette, hogy e vár is, mint Krakó, vegyesen svéd és magyar őrséggel láttassék el, hogy hadaiból mennél többet maga mellett tarthasson: de Károly nem egyezett bele. Csak magyar haddal rakták meg, melynek parancsnokává Rákóczy Gaudyt nevezte ki. Károly azt adván okúl, hogy Kázmérnak s Czarneckzinek megszorodott hadaival akar megmérkőzni, táborával Krzemín alá vonúlt, de intézkedett, hogy Steenbock hadaival s a badeni örgróf néhány lovas ezreddel Rákóczyhoz csatlakozzanak.

Az operatiót még egy ideig közös egyetértéssel folytatták: annak legközelebbi célja Varsó elfoglalása volt. De a király távozásának rossz következményei mindjárt mutatkoztak: a kozák had, hogy azt a rengeteg zsákmányt, mit összegyűjtött, megmenthesse, el akart válni a főtábor-tól s haza menni. Csak azzal volt maradásra bírható, hogy a fejedelem megengedte a zsákmány hazaszállítását.² Ki-

¹ Sternbach maj. 22-iki jelentése. U. o. 287. l.

² Blonie maj. 27-iki s a király Teladia majus 30-iki levele Erdély és az Északk. Háború II. 299, 301.

83. III. FRIDRIK DÁN KIRÁLY ARCZKÉPE.

rály és fejedelem naponként váltottak leveleket, de ezek tartalma mutatta, hogy a dolgok új alakulása van küszöbön. Rákóczy szeretett volna a tatárok által fenyegetett Erdély védelmére Zavichost felé fordulni, de a király kijelenté az ennek kieszközlésére hozzá küldött Keménynek, hogy svéd hadak nem mehetnek Rákóczyval, mert a szövetség csak a lengyelek s szövetségeseik ellen kötöttet. Kénytelen volt bele nyugodni, hogy ő és Steenbock a Bug és Visztula mellett folytatják az operatiót. Jun. 6. volt az utolsó találkozás Károly és a fejedelem közt: amaz elhatározva, hogy a lengyelországi csatáért feladja, Poroszország felé sietett, mert a már elszakadni készülő brandenburgi választó lassanként elvonta tőle hadait, a fejedelem pedig Steenbockkal Varsó felé tartott. Sacrozinnál megállapodtak, mert a hídverés a Visztulán több napig tartott. Végre elkészült a híd: elől Rákóczy hadai s utánok a svédek mentek át. Az ostrom csak pár napig tartott. Varsó capitulált, megsarczoltatott s parancsnokává Sebessi neveztetett ki. De nem sokáig birta.

Varsó elfoglalása volt a két sereg utolsó együttes operációja. A mint ez megtörtént, Steenbock kijelenté, elébb Keménynek s utóbb magának a fejedelemnek, hogy megkapta királya parancsát, hogy sergeivel siessen hozzá. S ezzel Rákóczy minden fényes álma össze volt törve. Mit ér az, hogy a két főváros övé, hát meg fogja-e ő ezeket egymaga védeni tudni, mikor már három hatalmas ellenség, a magyar király, a szultán, a khán elindították seregeiket megtámadására, a lengyelek, kik eddigelé kerülték a csatát, döntő ütközetre gyülekeznek. Ha gondolt is Rákóczy erre az eshetőségre, sokkal vérmesebb természetű volt, hogy attól komolyan tartott volna — s épen ezért a jelentés egészen megrendíté. Könnyekben, szemrehányásokban tört ki: «békés birodalmam volt, visszautasítottam a lengyelek fényes ajánlatait, nem hallgattam a császárra,

Prospectus oppidi SACROZIN ubi
 Exercitus Suedicus sub ductu Excell^{ti} Dn: Marſchalli
 Comitis Steenbockij, Ungarorum ſub Celsiſſi Transilvaniae
 Principe Ragotzio, Coſſacorum vero ſub Generali Antonio So
 danowicz Viſtulam ponte equali tranſiebant d. 3. 4. 5. et 6. Martij
 1657.
 E. Dahlbergh delineavit.

S. R. M. Regniq. Sueciae Senator et Archithalassus, supremus Iudex
 Provincialis Occidentalis Bothniae, Lappouae, Isemptiae et Heredahliae, vt
 A. Carolinae Carolinae Cancellarius **GUSTAVUS OTTO STENBOCK** C. na in Berglund, Loh-Bornen
 Cronstadii et Odenae, Domus in Turpe, Koda Kydo, Helsingfors, Hary Vapri, Vindhala, Nihil. Helsingfors, et Moru p. &c.

a muszka s a tatárok fenyegetéseire, egy téli hadjárat nehézségeivel igazoltam barátságomat királyod iránt. Még Erdélyben megjövendölték ezt nekem, nőm is mások is: megmondta ezt a magyar cancellár is, hogy a legnagyobb veszélyben fogtok elhagyni, sine navi et remis in mari!» Kemény csendesítette, de eredménytelenül, Sternbach pedig meg akarta nyugtatni, hogy a király nem fogja elhagyni. «Arra — viszonzá Rákóczy — hogy ez nem történend, még Erdélyben megesküdtél.» — «Igen, válaszolá Sternbach, de benne van a frigylevélben: secundum rerum exigentiam et possibilitatem.» Éjjel folytatták a tárgyalásokat: a fejedelem azt kívánta, hogy a svéd segély maradjon nála, s minthogy a követ ezt nem ígérhette meg, másnap Steenbockkal s de la Guardieval értekeztek. Legálább annyit szeretett volna Rákóczy megnyerni, hogy még négy-öt napig maradjanak együtt. Erre sem voltak felhatalmazva. Jun. 22-én megtörtént az elválás. A két tábor együtt indult el, elől ment Rákóczy, utána a kozákok, s hátul a svédek, mintegy utócsapatot képezve. De csak másfél mérföldnyi úton haladtak együtt, s midőn az erdélyi sergek — melyek az elválásról semmit sem tudtak — annyira haladtak, hogy a svédek nem láthatták, ezek megfordultak s Thornnak vették útjokat.

Merre forduljon seregével Rákóczy? Ez volt az elválás után az első s legfontosabb kérdés. Krakónak vegye-e útját, hogy haza menjen, vagy Lembergnek, folytatva a hadjáratot, abban a reményben, hogy ez úton a lengyelekkel egyezkedést kezdhet? Sternbach és a svéd király is az elsőt ajánlották neki, de a kozákok a másodikat. Még meg volt serege, de a hazamenetel annyit jelentett volna, hogy megveretett, mielőtt megütközött.

Az utóbbira határozta el magát. Sürgette Chmielnickit, hogy mennél előbb küldjön segélyt: a lengyel király a királynénak békét ajánlott, s ily értelmű ajánlatot

tétetett cancellárja Mikes és Stanislawski által egyes lengyel főuraknak. Ezekről tagadó válaszok jöttek, de Chmielniczki, ki pedig gyűlölte Rákóczyt s attól is tartott, hogy az az osztozkodásnál meg fogja csalni, megnyugtatta az erdélyi követet, hogy a segélyhadakat már útnak indította, csak hogy elhallgatta a vezérnek adott utasítást: hogy lassan haladjon előre s úgy érkezzék meg, hogy a győzőhöz csatlakozhassék. S mialatt ő erőltetett menetben mind bennebb, országától távolabb nyomult a scytha földön, egykori barátja, Lubomirski vezérlete alatt egy lengyel had Munkács alatt termett, felprédálta a várost s onnan egész Szathmárig dúlta, rabolta Magyarországot, égett egész az Avasságig: így «adva vissza a kölcsönt a jó szomszédnak».¹

És mégis, daczára hogy június 27-én egy oláh csapat, jun. 29-én Stanislawski szöktek át az ellenséghez, Rákóczy jun. 30-án Sawichost és Sandomir közt átkelt a Visztulán, pihenés nélkül nyomult előre Pultavatól Gliniánig, Sborowtól Tarnopolig, hogy a Chmielniczkitől megígért segélylyel találkozzék, s békére kényszerítse a lengyel királyt. Az elkényszeredett, kiéhezett magyar had folytonosan követelte a haza menetelt «hátra, hátra» kiáltásokkal. De ő nem akart hátra menni s öntudatlanul kíséretét képezte a kozák hadnak,² míg nem egy háromezer főből álló csapat elvált tőle. A többivel ő Zbarasson s Orzechovcen át július 21-én Miedziboshoz ért. Itt, Ukrajna közelében tűnt ki a kozák barátság értéke — a hírre, hogy Potocki, a Magyarországról visszarendelt Lubomirski, Wisniowiecki, Sapieha négy hadoszloppal közelednek, elvált tőle az egész kozák had s a moldvai és havasalföldi

¹ Rákóczy Lubomirskinak Landshut körüli jószágait felprédálta, s erre célzotak a lengyelek azzal, hogy a felégetett helységek falvaira e szavakat írták: «vicem pro vice reddo tibi bone vicine!»

² Maga mondja anyjához írt levelében. Csal. Lev. 522. 1.

segély sereg. Bukásának tragicumát maga írta meg anyjának: «svéd, kozák barátság megcsala a kozák birodalmáig elkísérteté magát velünk, kötelességünknek hogy mi megfeleljünk, lengyelséggel mi harczoltunk, ő takarodott».

Most már be kelle látnia, hogy ez a scytha hadfolytatás tönkre tette őtet. Egyedül maradt erdélyi hadával, melyet apróbb csatározások megdézsmáltak, az erőltetett menetek «akadályos lápos úton» kifárasztottak, meggyöngítettek, s melynek jelentékeny része Krakóban és Brzestben van elhelyezve. A pihent, friss had, négy hadoszlopban egészen körül vette őtet. Hogyan kockáztasson ő ezekkel csatát ellenséges földön, oly messze hazájától? Keménynyel és Mikessel tanácskozott s ezek a békét ajánlották neki. Egy trombitást küldött a lengyel táborba, de a lengyelek ezt nagyon megalázó föltételek mellett voltak hajlandók megadni, s bár egyetmást azokból elengedtek, július 22-én Czarny-Ostrowban még is igen súlyos föltételek alatt nyerte azt meg: a királyt követséggel kéri meg, felbontja az ország ellenségeivel kötött szövetségeit s a lengyel királynak, ha kéri, segínyt ad; Krakót, Brzestet visszaadja, megengeszteli a krimi khánt, egy millió kétszázezer forintot fizet s a lengyel vezérek által megjelölendő úton vezeti országába hadait. A szerződést a fejedelem Sternbach ellenzése daczára ratificálta, biztosai letették az esküt s ő maga is kiállította hitlevelét a pontok megtartására.

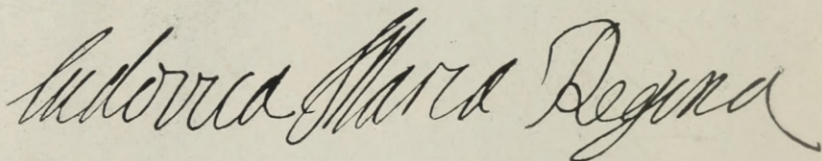
Megaláztatása, szerencsétlensége ezzel nem ért véget. Maga a királyné írt érdekében a tábornokoknak, többször is sürgetőleg kérte őket, hogy enyhítsék nyomorúságát, bánjanak vele kiméletesen: de hasztalan. Mind azt a mit három ellenségtől: muszkától, kozáktól, svédől szenvedtek, rajta akarták megboszulni, gyöngeségeinek, jóhiszeműségének porig süjtött áldozatán! A szerződés értelmében lengyel csapatokat kellett az erdélyi sereghöz csa-

cygne d'Egmont fecit Cum Privilegio Regis Christianissimo et ordinum Confederatorum 1695 Paris

82. LUDOVICA MÁRIA LENGYEL KIRÁLYNÉ ARCKÉPE.

tolni, mely hogy ennek visszavonulását biztossá tegye, az erdélyi határig kíséri. Az e célból kirendelt had július 24-én csatlakozott az erdélyi sereghez. Együtt indultak el másnap, de a lengyelek útközben fölverték a fejedelem táborát, elvették ékszerait, készületeit s elváltak tőle. Csak Sapieha maradt vele, mint biztos, s ez egyenes úton azon tatár horda torkába vitte, mely a khánnal a lengyelek megsegítésére közeledett, hogy ily módon lerőjja tartozását. Egész Skalatig sejtelve sem volt a fejedelemnek, hogy merre vezeti Sapieha (jul. 26.). Utolsó perczen értesült a veszedelem egész nagyságáról. Összehívta a hadi tanácsot, közös megállapodás értelmében elvált a főtábor-tól s néhány híve és a svéd követ kíséretében haza me-

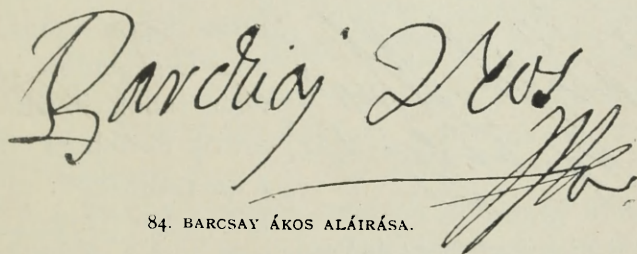
83. A LENGYEL KIRÁLYNÉ ALÁÍRÁSA.

nekült azon az úton, melyen félév előtt fényes sereggel tört be. Betegen, leverve utazott.

Ez alatt a tábor Stry felé haladt, az előnyomulást fegyverrel víva ki. Így sem kerülhette ki sorsát: szembe találta magát az egész tatár táborral. A szeménység állott ezekhez, Keményt, a vezért, Sapieha újabb árulása következtében letartóztatta a szultán öcscse, a tatárok benyomultak a magyarok sáncaiba. Ezek egy darabig védtek magokat, de be voltak kerítve s hiába tettek kísérletet, hogy keresztül vágják magukat. Az napon, melyen Rákóczy magyar földre ért (jul. 31.), rabul estek s Keménynyel együtt Krimbe hurczoltattak.

Rákóczy megbuktatására otthon is minden el volt készítve: ott tényleg Barcsay uralkodott, mert kormányzó-

társai közül Serédy meghalt, az öreg Rhódey keveset volt Erdélyben — s Barcsay tényleg kétszínű szerepet játszott. Neki és Bethlen Jánosnak lehet tulajdonítani, hogy a török haragja az engesztelhetetlenségig fokozódott: talán nem is egészen öntudatlanul kezére játsztak Reninger Simonnak, Leopold portai követének, ki ez időben a legbefolyásosabb ember volt Stambulban, s ki egy svéd-kozák-orosz szövetséggel rémitgette s Velencze ellen Ausztria szövetségével biztatta a nagyvezért. Bethlen ez alatt gondoskodott arról, hogy a szultán fermánjai ne juszanak Rákóczyhoz. Barcsay pedig kétértelmű levelezést folytatott a határszéli basákkal, kik közül egy mint fejedelmi jelöltet üdvözölte őtet. Mint Machbethet a boszor-

84. BARCSAY ÁKOS ALÁÍRÁSA.

kány jóslata, őt is untalan izgatta Hubiár aga ajánlata.* Elégületlen elem Erdélyben is volt, féltékeny a magyarországiak befolyására s megbocsátni nem tudó, hogy az öreg György Patakon, az ifjú pedig Ecseden halmozta fel kincseit.

Igy várták otthon Rákóczyt elkeseredve, boszúval eltelten azok, kiknek reményeit letarolta a háború, s azok kik tatár rabságban sínlő rokont sirattak. Minő fájdalmas volt a lesóványodott, láztól gyötört ember találkozása nejével Ecseden, ki mindent megjósolt, s anyjával Patakon,

* „Ha az fejedelemségre szándékos vagy, az ország parancsolatod szolgálatjára elegendő lévén mind oltalmazására, zabolázására . . . » meghívja, hogy jöjjön közelebb hozzá. Hubiár jul. 5-iki levele. Erdély és az Északkeleti Háború. II. k. 417. l.

ki mindig óva intette. Betegsége daczára egész erővel fogott a munkához, hogy megvédje fejedelmi székét. Boszúval eltelve a hitetlen lengyelek iránt, meg akarta újítani szövetségét Károlylyal s visszaküldte hozzá Sternbachot ajánlataival. De csakhamar belátta, hogy égetőbb dolgokról van szó: Erdélybe, Szamosujvárra utazott (aug. 21.) s sept. 2-án összehívta a rendeket. Itt már kitört a vihar: Bethlen is megérkezett s teljes erővel szította a tüzet. A régi engedelmes ország egészen átváltozott: már nem kért, hanem követelt, s az a kisebbség, mely eddig félrevonulva duzzogott, urává lett a helyzetnek. Első tette törvénszegés volt, maga szabta meg a helyet, hol gyűléseit tartani fogja (a gerlafalvi csűrben) s a fejedelmi előter-

jesztések beérkezése előtt hozzá fogott a tanácskozáshoz. Legégetőbb kérdés a tatár rabok kiváltása volt, de ők elsőbbnek tartották a recriminációt: elhatározták, hogy azok a tanácsurak, kik a lengyel hadjá-

85. BALOGH MÁTÉ (JÓT REMÉL) ALÁÍRÁSA.

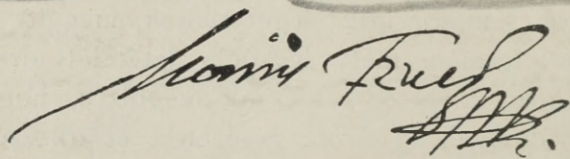
ratra szavaztak, vonassanak felelősségre. Csak mikor látták, hogy ezzel semmire sem mennek, hozták szóba a rabok kiváltását. De a követelés élet itt is a fejedelem ellen fordították: hijában mondta ez, «ha egy ingben maradok is, mindent kiadok», a hozott törvényeket az ő személye ellen fordították, s hogy a hatás nagyobb legyen, egy sereg gyászba öltözött asszony nagy sírás közt petitionált a gyűlésen. Ennek nem tudtak ellentállani, mint követet Balogh Mátét a tatár khánhoz és Sebessi Ferenczet a portára küldték, s a váltságpénz előteremtésére nagy liberalitással roppant adót vetettek ki. Az igaz, ebből egy fillért sem fizettek be, de legalább meg volt a hatás: «a fösvény» Rákóczy semmit sem akar tenni.

Pedig hogyan kívánhatták, hogy Rákóczy oda dobja nekik minden vagyonát s így még a védelem lehetőségétől is megfoszsza magát, mikor minden, a mit tettek, az ő megbuktatására irányult? Hogy ő ezt nem fogja megtenni, abban nem habozott: de ingadozott minden egyében. Ezzel a lárínázó kisebbséggel szemben semmire sem tudta magát elhatározni: későn vette észre, hogy megszűnt *«absolutus fejedelem»* lenni.

Mit határozott ez a gyűlés? lényegileg semmit. De miről adott tanúságot? arról, hogy a fejedelem nem ura a helyzetnek, hogy közte s az ország közt szakadás van. Ezt kívánta a török tudni. Egymást érték a vezérek, pasák küldöttei, kik az ország hangulatának kikémlelésével voltak megbízva, s mikor már eleget tudtak, megjött Budáról a szultáni fermán, mely Rákóczy letételét elrendel. A fermant hozó követség azzal volt megbízva, hogy Rákóczy kikerülésével, a három nemzettel érintkezzék. Ez elől nem lehetett kitérni s Rákóczy oct. 27-ére Fejérvárra országgyűlést hirdetett.

S ezen a csonka gyűlésen, melyen a Részek nem voltak képviselve, s melyen valójában neki még mindig hatalmas pártja volt, győzött a kisebbség. Kétségtelenül jóhiszeműleg járt el az ellenzék, melynek élén Bethlen János és Haller Gábor állottak, ők a régi hagyományos török párt nyomdokin haladtak. De nem volt erejük, hogy a helyzet uraivá legyenek s csak complicálták a zavarokat. Rákóczy makacsságával, szívósságával nem számoltak, annál jobban kiaknázták gyarlóságait — ezzel pedig a keletkező vihart eloszlatni nem lehetett. Sürgették a szultáni fermán végrehajtását, mint az ország megmaradásának egyetlen eszközét, s ez ellenében Rákóczy pártja azt követelte, hogy ragaszkodjék az ország esküjéhez a megpróbáltatás napjaiban. A fejedelem a haza megmentésének csak egyetlen útját látta: ha az egyetértést helyre-

állíthatja a pártok közt s alkudozni kezdett az ellenzékkel. Szerencsétlenségére: mert lépésről-lépésre haladt az engedékenység útján, s ez bukására vezetett. Zajos és elkeseredett viták után egy compromissumban állapodtak meg: színlag lemond Rákóczy s ha sikerül neki megengesztelnie a törököt, visszaültetik székébe. A kiegyezés feltételeit pontokba foglalták s miután az ország és Rákóczy aláírták, egész csendben, búcsúzatlanul, kíséret nélkül, gyalog hagyta el a palotát. A rendek pedig nov. 2-án fejedelemmé választották, de nem eskették fel, annak jeléül, hogy választása nem végleges, az öreg Rhédey Ferenczet, s melléje állandó kormányzókká Bethlen Jánost, Haller Gábort, Barcsay Ákost, az ellenzék vezéreit nevezték ki.

86. KORNIS FERENCZ ALÁÍRÁSA.

A nagyvezér hallani sem akart Rákóczyról: ha száz-ezer erszény pénzt fizet is, nem veszi vissza kegyelmébe, mert a Korán két bűnt megbocsát (értették a két oláh hadjáratot), de a harmadikat nem (értették a lengyel expeditiót)! A tatár pedig a rabok kiváltásának kérdését húzta-halasztotta, Balogh Mátét a khán biztatásokkal tartotta, kémeket küldött Erdélybe, hogy kitudja, hogy melyik főúron mennyit vehet. Hijában esedeztek a rabok, Kemény János, Kornis Ferencz s a többiek: a meg hasonlott pártoknak nem volt ideje az ő sorsukkal foglalkozni, mert a kormánytanács minden igyekezetét arra irányozta, hogy Rákóczyt véglegesen megbuktassa, mi ellen aztán ez teljes erővel védekezett. S a helyzet ura valójában ő volt. Nem is számítva, hogy magában az országban erős párttal rendelkezett, kezén voltak a Részek s az ő két szár-

Az in delyom is nagy delyom
 ban van. kormis ut, 50. Ezer tallér, Nagy
 Thomas. U. 25. 2. m. d. k. nagy aludtasszabon
 in y. m. k. d. k. m. d. a. k. n. e. i. do. a. r. o. n. 2. k. a. l. l. k. b. r. e.
 n. e. k. t. a. p. k. d. a. r. n. a. k. i. s. s. o. r. k. e. n. a. n. a. t. i. e. B. t. e. m. g.
 W. g. g. g. p. r. f. l. e. d. l. l. i. s. i. 2. k. a. l. k. a. l. u. d. t. a. s. s. z. a. b. o. n.
 k. i. s. t. e. m. a. l. a. b. l. e. g. g. y. S. b. r. g. g. g. 2. m. k. k. g. g. y. m. k. y.
 d. o. 2. k. i. m. i. n. d. o. r. e. k. T. o. v. i. n. k. e. r. t. i. m. p. d. i. a. l. t. a. n. a. k.
 a. n. R. a. b. o. r. d. e. l. y. a. b. o. l. 7. l. e. o. a. r. T. u. x. g. a. g. g. x. g. u. g.
 t. y. m. y. a. b. a. r. a. d. e. l. y. u. n. d. a. n. t. y. y. n. d. o. r. e. k. j. u. d.
 a. g. g. y. b. o. l. d. o. g. 2. m. k. k. x. t. i. e. k. e. l. e. n. d. m. y. m. a. r. a.
 d. e. l. a. n. e. l. l. a. m. p. r. i. m. y. k. o. d. g. y. u. n. d. m. i. k. e. t. y. n. t. b. i. l. o. n. y.
 l. e. s. k. e. n. e. f. t. a. r. h. e. y. j. u. e. l. l. e. p. o. r. i. t. a. s. T. o. d. o. k. a. s. e. m.
 n. a. k. k. i. m. p. o. j. a. l. k. a. t. o. r. t. a. i. j. k. e. V. a. i. j. k. e. z. e.
 N. y. d. k. m. p. h. a. v. a. r. a. l. o. r. e. t. o. f. t. k. o. p. l. o. k. e. a. n. d. a. b.
 d. e. l. y. a. r. k. y. d. e. g. g. y. m. y. t. y. z. o. N. y. d. k. m. f. l. i. o. d.
 f. o. k. n. i. k. e. r. t. i. s. o. t. u. s. a. n. i. s. d. o. 2. k. y. j. u. d. f. i. z. t. y. z. o.
 V. b. e. l. l. y. N. y. d. o. 10. 50. 7. 7. 50.
 Az in delyom is nagy delyom is nagy delyom. Az in delyom is nagy delyom is nagy delyom.
 d. i. n. a. l. l. y. o. n. c. o. n. c. e. d. i. a. t. 2. g. u. g. o. t. u. l. c. o. m. p. l. a. c. e. a. l. l. y. a.
 g. k. k. g. g. x. g. y. g. b. o. t. e. k. k. a. k. i. m. i. k. e. p. p. a. n. m. l. i. k. e.
 i. s. t. e. l. l. y. n. g. o. n. d. o. t. m. a. g. a. r. a.
 I. u. 2. m. i. t. r. y. k. e. m. b. m. x. g. a. g. g. o. B. m. g. y. e.

87. KEMÉNY JÁNOS TATÁR RABSÁGBÓL ÍRT LEVELÉNEK UTOLSÓ LAPJA.

nyának — a két oláh vajdának — támogatására számíthatott.

A kormánytanács ennek a kétértelmű helyzetnek, hogy az országnak egy névleges és egy visszavonult fejedelme van, véget akart vetni. 1658. jan. 9-ére országgyűlést hirdetett, melyen Haller és Bethlen keresztül akarták vinni Rhédey felesketését. Már ki is tüzték az eskütétel napját, s Rákóczyval ezt egy érdes hangú levélben tudatták, ki sereg élén közeledett. A levélre ez bölcs mérséklettel azzal felelt, hogy bocsánatot ajánlott a megtérőknek. Az eredmény megfelelt várakozásának: «Pál fordulásának reggele — mondja egy évkönyv-író — a rendek fordulásának reggele volt.» Visszaültették székébe.

Tényleg azonban ez a kiegyezés későn jött. Hijában tett Rakóczy kísérletet Leopold megnyerésére, a török megengesztelésére. Olyan hatalmas versenytársat, milyenné ő akart lenni, egyik sem tűrt. Hijában próbálta meg régi frigyét kozákkal, svéddekkel megújítani, ezek bukott embernek tekintették. Hijában adta ki a jelszót az ország integritása megvédésére, igazi lelkesedést nem tudott kelteni. Amit ezentúl végzett, bámulatos erőfeszítés, sysiphusi munka volt. Egymásután vágta el a török két szárnyát: előbb az oláh, aztán a moldvai vajdát üzte el, végre az erdélyi rendeknek megizente, hogy tegyék le Rákóczyt, mert ha ez kopját szúrna is a földbe, s azt arannyal boritná, még sem tűrné a fejedelmi székben, mert neve be van írva a defterben. S minthogy a török tényleg készült támadásra, neki is gondoskodnia kellett az ellenállásról. Két országgyűlést tartott, áprilisban és majusban, de komolyan egyik sem tette ügyét magáévá: magára, saját hadaira volt utalva, s ezzel a kis erővel is képes volt (jun. 25. és jul. 5.) két fényes diadalt aratni a budai basán. Még ezzel sem tudta felvillanyozni a csüggedt kedélyeket.

Daczára ennek, folytatta a küzdelmet, mert nem tudott

megbarátkozni a gondolattal, hogy a Rákóczy-dynastia visszatérjen oda, a honnan kiemelkedett, s ne legyen több, mint egy gazdag nemesi család. De nagy tévedése volt azt hinni, hogy ha ő a Részekben rendezi az ellenállást, azzal meg fogja Erdélyt védeni, mert Erdély ellenállásra nem is gondolt, s még nagyobb hiba volt, hogy akkor sem sietett Erdélybe, mikor a török tatár elindult, hogy elborítsa az országot: e helyett propositiókat küldött a helytartók által aug. 3-ára hirdetett országgyűlésre. Ez az országgyűlés követelte lemondását, de ő nem mondott le, s az országba sem jött — úgy, hogy a török, tatár hadak, anélkül, hogy valahol ellenállásra találtak volna, Erdély háromnegyed részét feldúlták: a nagyvezér pedig az országgyűlés által meghódolás végett hozzá küldött Barcsay Akost fejedelemmé nevezte ki, az országra roppant sarczot vetett s a végekből jókora területet elfoglalt. Mindez nagy rémületet keltett mindenfelé, de ellenállásra már nem gondolhattak. Hogy valamit megmentsenek a viharból, a szabad választásnak legalább látszatát akarták megőrizni: két országgyűlést tartottak, octoberben, novemberben s a gyűlésen megjelent török bég és kísérete fenyegetései közt Barcsayt fejedelemmé választották, de oly feltétellel, mint Rhédeyt, hogy ha Rákóczynak sikerül a törököt megengesztelni, a fejedelemséget visszaadják neki.

Hátulsó gondolat nélkül ez a feltétel sem volt téve: de Rákóczy azzal, hogy a legválságosabb perczben kiadta kezéből a dolgok vezetését, oly nagy hibát követett el, hogy annak következményei elől nem térhetett ki. A tulajdonképeni Erdély elveszett rá nézve, s midőn Barcsay egyességgel kínálta meg, elfogadta. Szerződést kötött vele (1659 jan. 30), melyet (marcz. elején) ratificalt az országgyűlés s ő Váradot és a Részeket tényleg kiadta kezéből. S amint ez megtörtént, ellenségei félretettek minden kíméletet. A múlt évi novemberi gyűlésen azt ajánlotta a

bég, hogy a Rákóczy-pártiak javaival jutalmazták a porta híveit, s az 1659 majusi országgyűlés, alig hetekkel a kiegyezés után, megfogadta ezt a tanácsot. Egyengették a jószág-elkobzások útját s mi még sértőbb volt, gúnyiratokkal, manifestumokkal becsületében is megtámadták Rákóczyt, a császárt pedig a még kezén maradt két vármegye, Szabolcs, Szathmár visszafoglalására ingerelték — mire aztán Rákóczy azzal felelt, hogy ebből a két vármegyéből visszafoglalta Erdélyt.¹ A tatár-rabságból imént hazakerült Kemény hijában kísértette meg közte és Barcsay közt helyreállítani a békét — ez utóbbi a törökök közé Temesvárra menekült, Rákóczyt pedig a szeptemberi marosvásárhelyi országgyűlés újra fejedelemmé választá.

Rákóczyra nézve a választás elfogadása az élet-halál küzdelem megkezdése volt. Tisztességes békére, «szultán Szulimán athnamejának» megtartására kényszeríteni a törököt nem tartotta lehetlennek, anélkül, hogy mint a nagyvezér kívánta, Konstantinápolyba menjen. Attól függött minden, hogy sikerül-e neki Erdélyt s a Részeket megtisztítania a töröktől? Szövetséget kötött Mihnével, a havasalföldi vajdával, elűzte a moldvai vajdát, Ghikát s helyébe Konstantint ültette, kardcsapás nélkül visszaszerezte a Részeket, megerősítette a szorosokat, melyek felől támadást várhatott s sergeit a Vaskapu felé a szerdár ellen vezette. De a szerencse nem kedvezett neki. Mihnét a szilisztriai basa (nov. 17.), Konstantint a tatár (nov. 22.) űzte ki országából. Ő sem volt szerencsésebb: Zágonnál ütközött meg a szerdárral s daczára, hogy maga vezette sergét s személyesen több törököt levágott, ez megverte őtet. Be nyomult ugyan Erdélybe, de belátva, hogy Rákóczyt semmivé nem teheti, Barcsayt Szebenbe küldte, maga pedig kivonult Erdélyből.

Most Rákóczy Szeben ellen fordúlt. Meghódolni sem a város, sem Barcsay nem akarván, (1660 január 7.) meg-

kezdte az ostromot. De nem bírt a jól megerősített s jól védelmezett erősséggel. S e küzdelem zajában kapta a hírt, hogy anyja, ki bár aggultan, de meg nem törve igyekezett fiáról elfordítani a csapásokat, (apr. 18-án) elhunyt. A nagy fájdalom e veszteség felett még egyszer összehozta a két ellenfélt. «Adjon isten minden jót — írta Rákóczy régi kegyencének — megtéréssel. Nagy szomorúságom érkezék: Kegyelmedet nevelte s emberré tette édes anyánk 18 praëntis megholt . . . jobb volna most kegyelmed hozzáunk térülne!» De nem térült hozzá, mert már tudomása volt, hogy Szeidi Achmed a végbeli hadakkal Kolosvár

88. RÁKÓCZY UTOLSÓ HADI PARANCSÁNAK ALÁÍRÁSA.

felé tart. Csakhamar Rákóczy is értesült erről, ki már megtette az intézkedéseket, hogy rohammal vegye be Szebent, de a szerdár benyomulásának hírére felhagyott az ostrommal. Szamosújvárra ment, újabb csapatokat gyűjtött hadai mellé, s a török had közeledésének hírére, május 15-én aláírta utolsó hadi parancsát. Azonnal megindult s másnap Szamosfalva alá érkezve, elkészítette végrendeletét. E két lapnyi irat tükröre akkori lelki állapotának. Nyugodt, biztos kézzel, imádva istenének bölcs elhatározását, vetette a betűket, pedig már sejtette, hogy ez utolsó útjában nyomni fogja a «bűnnek zsoldját a halált». Pár

nappal később, máj. 22-én, a szerdár is megérkezett s az ő táborával szemben foglalt állást.

Küzdelmei, szenvedései végéhez közeledtek. Mindent úgy intézett, mintha diadalra menne, pedig érezé, hogy utolsó útján halad. S amint a csata megkezdődött, az ő istene még egyszer felé mosolygott. Szép verőfényes nap virradt a Fenes és Gyalu közt felállított táborra s «a szél nagy jól, hátulról, arczczal az ellenségre szolgálni kezdett vala». A sűrű trombita és dobszó jelt adott a támadásra, felhangzott a Jézus és Allah kiáltás, összecsapott a két tábor, «rettenetes kopja-törés és erős harcz tartaték mindkét részről». E válságos perczben fordult el Jehova szolgájától. Nagy erős forgószél jött szemközt a magyarokkal, útját állva ezek előnyomulásának. Az egymásra érkező újabb török csapatok megnyomták a magyar jobb szárnyát. A fejedelem gyorsan odasietett, hogy személyesen vezesse azt támadásra. De amint a fenesi patakon átugrott, sisakja leesett fejéről: e perczben vette körül egy török csapat. Eleinte egymaga védte magát s bár néhány törököt megsebesített, de mire ónodi katonái odaértek, meztelen fején maga is kapott néhány sebet. Épen jókor jöttek: vértől borítva megszedült, mire kiragadhatták a törökök közül. Ez döntött. A csata elveszett: de a sereg hősieis önfeláldozása megvédte a fejedelmet s ezt nyugodtan lehetett Várad felé útnak indítani, honnan két borbélyt küldtek elejébe, hogy sebeit bekötözzék. Súlyos sebek voltak, egy az agyát szakasztá be. Sokat szenvedett s a kötözés alatt el is ájult. Nejét, ki épen akkor ért Munkácsra, Lorántfy Zsuzsánna temetéséről, értesíték férje megsebesüléséről, de a mint állapota rosszabbra fordult, megírták, hogy siessen, mert «a hold megfordultaig» talán még életben találja.

A szegény asszony lélekszakadva sietett Váradra s jun. 6-án délután 4 óra felé megérkezett. Minő viszontlátás volt

ez! Híjában akarta könnyeit elfojtani, nem volt ura érzelmeinek. Ez volt utolsó találkozása férjével, kinek éjjelre kelve elállott a szava. Reggel egy órakor neje karjai közt meghalt. Tetemeit azonnal koporsóba zárták, a váradi pap halotti beszédet tartott, s a fejr koporsót szőnyeggel letakarva, magyar és német gyalog had fedezete mellett Ecsedre indították, hova június 9-én megérkeztek. Innen Sáros-Patakra szállították s a következő év szent György napján anyja mellé temették s koporsója mellé feltűzték a halotti zászlót.

Monumentumot nem emeltek sírja fölé, s a zászlóra írt czímert, síriratot, emlékverset nem vészték márványba, mely hirdesse, hogy a gyalai csatatéren

Magnanimo cecidit cum Samsone plurimus hostis,
Principe sic magno Turca cadente cadit.

Fényes álmaival, nagyratörő reményeivel ez a jeltelen sír takarta el mind azt, a miért ő küzdött: Erdély jövőjét, a linczi béke vívmányait. Híjában kérte nejét a csatatéren tett végrendeletében: «az isten dicsőségére vigyázz, az igaz vallásban, kiből velünk élte, állhatatos légy változhatatlanul, Ferkót abban neveld, semmi világi dicsőség, semmi félelem attól el ne szakaszson».

Nem félelem, nem világi dicsőség szakasztotta el a megtört özvegyet ettől, hanem a gyűlölet! Ó hogy tudott volna abban a vallásban vigaszt, enyhületet találni, mely imádott férjét a halál karjaiba kergeté! Alig várta, hogy a gyászév elteltével visszatérhessen régi istenéhez s ennek oltáránál vezekelhessen! S hogy istene bocsánatát kinyerhesse, mindent lerombolt, mit a Rákóczyak két nemzedéke alkotott: hiszen ő nagyot vétkezett, megtagadta teremtőjét — s ezért ez nagy büntetést mért reá! Kéjjel itta a szenvedés poharát, s a vezeklés soha sem volt neki elég. Igazi árva özvegy volt az óriási vagyonban. De hitte, hogy az erős bosszúálló isten meg fog neki bocsátani, ha

azt a földet, melyet az eretnkség megszállva tartott, megtisztítja attól.

Megtisztította s. a protestantismus régi hatalmának csak romjait sem tudta fentartani a földön, melyet még nem rég magáénak vallott. De e rombolás és megpróbáltatások daczára a Rákóczy név varázsa fenmaradt. S ha «az eretnek» nem nyerhetett monumentumot azon helyen, hol tetemei nyugodtak, a helyet, hol a török vasa halálos csapást mért reá, a kegyelet nem hagyta jeltelenül.

89. RÁKÓCZY-EMLÉK A FENESI CSATATÉREN.

SZÖVEG-MAGYARÁZATOK.

RÁKÓCZY UTASÍTÁSÁNAK ELSŐ LAPJA.

17. l.

Az nagyhatalmu úristennek szent | segítségéből az mennire az mi vékon | cse-
kél elménkel felérhettük, az most | ani előttünk álló nagy munká | nkban is, mely-
hez ugyanazon nagy ke | gyelmű úristennek segítsége által ak | arunk fogni, mind
országunkra ; | szerelmesinkre is ide hátra is gon | dot akarván viselni s providea | lni,
ilyen rövid instructiót ak | aránk Rákóczi György előben | adni, melyet hogy való-
ságosan is | elkövess s végben vigy. atyai ha | talmunkkal parancsoljuk ugy | annyéra,
hogy ha nekünk az te távol | latedben akármí módon holtunk | történnék is s mi
téged többször nem | láthatnánk is, úgy alkalmaztasd | ehez magadat, az engedel-
mes és jó | fiak között lehessen részed és meg | felelhess az te fiui tökéletes enge-
del | messegednek és az istennek is áldása | szálhasson read érte

AZ APPROBATA EGYIK LAPJA.

47. l.

Harminczadok állapotjáról.

Articulus 1. — B.

Ex articulis annorum	Az harminczadlásoknak eleitől fogva observáltatott bizonyos helyei voltanak, ezután is azon helyek tartassanak, melyek nevezet szerint :
1572	Törösvára, Verestoron, Volkány, Szászváras, Karansebes, Déva, Vá- radja, Dész, Kolosvarmonostor, Besztercze, Máramaros, Czík, Gyirgyó,
1649	Otyod, Boza, Sibó, Sombor, Nagyfalu, Zilah, Tasnad, Székelyhid, Várad,
1592	Debreczen, Jenő, Belényes és ezeknek eleitől fogva szokott filialis ; ujjab
1636	harminczadlásra való helyek se filialisok ne választassanak és ne ren- deltessenek, harminczadzászlók is az eddig valókon kívül be ne vitessenek, hanem az szokott helyekben tartassanak
1651.	

Fegyzet. A dült betűkkel szedetttek Kemény pótlásai, a kisebb dült betűkkel sze-
detttek az ő írásából kitorölt helyeket jelentik. A nagyobb dült betűkkel szedetttek a
fejedelem kezétől.

SEBESI LEVELE UTOLSÓ LAPJÁRÓL.

82. l.

Itt is felírták az szentegyházakban mennyi szd | mu ezüst vagyon. Az kiket én
nem irtam, Nagod megláthatja | Jakobfalvi uram levéléből.

Fegyzet. A dült betűkkel szedetttek titkos írással, a fejedelem kezétől megfejtve.

KEMÉNY JÁNOS TATÁRRABSÁGBÓL ÍRT LEVELÉNEK TÖREDÉKE.

201. l.

Az én dolgom is még csak azon | ban van. Kornis uramat 50 ezer tallérban,
Nagy | Tamás uram 25., reménlem megalkudhatom, | engem töttek mediatorsnak, de
azon kívül vezér | nek, hasznedárnak is sok kívántatik. *Ispán | Ferencz* felől is izen-
tek. alkudtassam meg ; nem | hiszem, alább legyen *tíz ezer tallérnál* | de ezek mind
csak töröktől impediáltatnak | az rabok dolgából, felő, az *Nsgod keménkedé* | se újabb
akadályunkra ne legyen, de csak Isten | adja boldog előmenetelit hazánk meg-
mara | dásával, ám senyvedjünk mi, melynél bizony | keservesb az, hogy ily álla-
potiban Nsgdnak s hazám | nak nem szolgálhatok, vajha. vajha etc. | Nsgodnak
nem irhattak, alázatosan köszönik az rab | atyafiak Nsgd kegyelmességét. Nsgod
ne felejtss | bennünket is ezután is. Az úr Isten segélje és | vezérelje Nsgodat.
1658. 7. Februarii. | Az én hozzám tartozókat is ne hagyja Nsgod. Az Istenért | csi-
náljon concordiát *Rédey* urammal, complacálja | *ellenkezőt* is, ki ha semmiképpen
nem lehet, | viseljen gondot magára. | *Nsgod rab szolgája* | *Kemény János* m. pr.

Fegyzet. A dült betűkkel szedetttek titkos írással.

TARTALOM.

	Lap		Lap
Bevezetés	3	VII. A moldvai hadjárat	88
I. Gyermekkor	6	VIII. A protestans államok szövet-	
II. Váradí kapitánysága s házas-		kezése	102
sága	10	IX. A havasalföldi hadjárat	117
III. Kormányzósága	30	X. Tárgyalás kozákokkal, lengye-	
IV. Uralkodása első éve	43	lekkel, svédekkel	126
V. Tárgyalás a kozákokkal	54	XI. A svéd szövetség	146
VI. Az Approbata	72	XII. A lengyel hadjárat s bukása	178

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

II. Rákóczy György lovas arczképe	3	A svéd király Meidlbositze mellett	
A pataki iskola régi képe	6	fogadja Rákóczyt 1657 ápr. 11-én	182
Chmielniczki Bogdán levele Rákóczy		A svéd király látogatása Rákóczynál	
Györgyhöz 1648 nov. 17.	46	Schmielow alatt 1657 ápr. 17-én	184
Chmielniczki Bogdán arczképe	64	Átkelés a Visztulán Zavichostnál	
Báró Schmidt császári követ s fogad-		1657 ápr. 22-én	185
tatása a szultán által	75	Átkelés a Visztulán Sacrozinnál 1657	
Gyulafejevárv térképe 1711-ből	78	márcz. 27-én	190

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK :

Czímkép II. Rákóczy György arcz-		Lupul vajda arczképe	41
képével Dörrétől	1	János Kázmér lengyel király arcz-	
Homlokdisz Bethlen és Rákóczy czi-		képe Hondius metszvénye után...	47
merével Dörrétől	3	Serédy István aláírása	52
Zárókép, a Rákóczy-Biblia táblájá-		III. Ferdinand aláírása	54
nak diszitménye Dörrétől	5	Vécs vára és déli donjonja	55
Homlokdisz Erdély s a két Oláh-		Gyulay Ferencz aláírása	57
ország czimerével Dörrétől	6	Szalay Pál aláírása	58
Bakos Gábor aláírása	8	Mednyánszky Jónás aláírása	58
Rákóczy György fiataalkori aláírása	10	Makovicza vára, Zboró s az eperjesi	
Rákóczy utasításának utolsó lapja	13	Rákóczy-ház	59
Csernel György aláírása	14	Marczibányi György aláírása	60
Bornemisza Pál aláírása	14	János Kázmér király aláírása	61
Kornis Zsigmond aláírása	15	Wielopolski Jónás aláírása	62
Zakrzeska Anna aláírása	16	Tetera Pál aláírása	64
Báthory Zsófia aláírása	22	Károly Gusztáv svéd király aláírása	70
Szilágy-Somlyó vára Cserna Károly		Skytte Benedek aláírása	71
rajza után	24	Forgách Adám arczképe	73
Szilágy-Somlyó nyugati bástyája	25	Nádasdy Ferencz aláírása	74
Wesselényi Ferencz aláírása	26	Szalay Pál aláírása	81
Keresztury Pál aláírása	29	Az Approbata egy lapja Rákóczy és	
Rebenstock Jakab és Orbay András		Kemény javításával	84
aláírása	31	Chmielniczki pecsétje	89
Rákóczy György kormányzói utasi-		Wyhowski János aláírása	91
tásának első lapja	32	Stefán vajda aláírása	92
Croissy aláírása	37	Petky István aláírása	96
I. Rákóczy György arczképe Iode		Máté havasalföldi vajda arczképe	103
metszete után	41	Máté havasalföldi vajda pecsétje	104

<i>Lap</i>	<i>Lap</i>
Gróf Csáky István aláírása ... 106	Alexei Michailovics orosz czár arcz- képe ... 157
Szelepcsényi György aláírása ... 106	Sternbach aláírása ... 158
Gróf Zrínyi Miklós arczképe ... 107	Zrínyi Miklós levelének töredéke ... 159
Pálffy Pál nádor aláírása ... 111	Zrínyi Miklós arczképe ... 161
Comenius arczképe ... 113	Lubomirski aláírása ... 163
X. Károly Gusztáv svéd király arcz- képe ... 113	Lubomirski Szaniszló lengyel mar- sal arczképe ... 165
Schaum Konstantin aláírása ... 114	János György szász választó aláírása ... 167
Cromwell aláírása ... 117	Würtz aláírása ... 169
Buday Péter aláírása ... 122	Stanislawski Mihály aláírása ... 171
Mikes Kelemen aláírása ... 123	Rhédey Ferencz aláírása ... 175
Konstantin havasalföldi vajda alá- írása ... 125	Prsemil felszabadítása ... 179
Boros János aláírása ... 125	Kozák hadak ... 183
Welling Gothard aláírása ... 129	Brzest ostroma ... 186
Potocki Szaniszló aláírása ... 132	III. Fridrik dán király arczképe ... 189
Potocki Szaniszló arczképe ... 133	Stenbock Gusztáv arczképe ... 191
Lubieniecki aláírása ... 139	A lengyel királyné arczképe ... 195
Gembiczki János püspök aláírása ... 140	A lengyel királyné aláírása ... 196
Mikes Mihály aláírása ... 141	Balogh Máté aláírása ... 197
Jakabfalvi Miklós aláírása ... 142	Barcsay Akos aláírása ... 197
Sebesi Ferencz titkos jegyekkel írt levelének töredéke ... 143	Kornis Ferencz aláírása ... 200
A brandenburgi választó arczképe ... 145	Kemény János levelének töredéke ... 201
Medgyesi Pál aláírása ... 151	Rákóczy aláírása utolsó hadi paran- csán ... 205
Csulay Pál aláírása ... 151	A fenesi emlék ... 208

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ KÉPEK :

II. Rákóczy György lovas arczképét Aubry Péter (Strassburg 1596—1666) metszette. «Excud Argent.» (Eredetije orsz. képt. 3736.)

A sárospataki iskola régi épület-rész-leteit Zombory rajztanár úr által készített felvételtől rajzolta Dörre.

Chmielniczki arczképe Hondius Guil-elmus belga művésztől (szül. 1600.) van.

Báró Schmidt arczképe «J. Joachims pinxit Humillime dicat et offert Elias Wiedemann calcogr. Viennæ.»

A négy kettős csatakép E. Dahlbergnek a helyszínen készített felvételei után készült. Dahlberg a svéd király tábornoki főnöke volt. E metszvények Puffendorf munkájában De Rebus a Carolo Gustavo gestis tétettek közé.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK :

II. Rákóczy Györgynek a czimképen levő arczképét Meyssens egykorú metszete után Dörre Tivadar rajzolta. Ugyan ő töle vannak a két homlokdiszen levő metszetek is. A záró kép az aradi gymnasium tulajdonát képező szentírás be-kötési tábláján levő díszítésnek Dörre által készített másolata. Az utolsó záró-képet is ő festette.

Szilágy-Somlyó várát, valamint Zborót és Vécset fénykép-felvételekről rajzolta Cserna.

Oreg Rákóczy György arczképét Pieter de Jode az ifjabb metszette. P. Aubry is kiadta de megfordítva. Ezenkívül még három névtelen is kimetszette: pedig ez való-jában Báthory Zsigmond arczképe, melyet valószínűleg öregebb Iode metszett,

érem után. Mint curiosumot s György-nek korában legelterjedtebb képét adjuk.

Lupul vajdának s János Kázmárnak arczképeit Schultz után Hondius, Danzigban; X. Károlyt Beck Dávid, a svéd királyné festője; Máté vajdáét Marc. Boschini velencei festő és metsző; Zrínyi lovas képét Johan Hofmann nürnbergi metsző, Dürer utánzója, a másik képet Bouttats; a lengyel királynéét Just van Egmond hollandi művész a Rubens tanítványa; a nagy választóét Gerhard von Hondhorst, Caravaggio utánzója; III. Fridrikét J. Falck; Lubomirskiét W. P. Kilián, Comeniusét G. Glouwer angol festő festették s részben metsztették. Potocki képének eredetije az Ossolinszki-könyvtárban őriztetik.

Alexei czárt Szonczow akad. festő készítette a téli palotában őrzött egykorú kép után. Megjelent az Orosz Birodalom kincsei IV. k. 6-ik tábláján. Forgács Adámot Wiedemann metszette.

A két Zrínyi s Comen eredetiei a gróf Sándor,

a két Rákóczy s Forgács Ádám eredetiei az orsz. képtárban őriztetnek.

Prsemisl fölmentésén levő fölíratok: Hic est fratrū amator, qui multum orat pro populo. Machab. 5. c. 15. és Nisi custodierit civitatem, frustra vigilat qui custodit eam Psal. 126. A baloldali fölírat lengyel nyelvű: Roku 1657. Mi-

dőn Rákóczy György erdélyi fejedelem, vad népek azaz tatárok s más népekből összeszedett sereg vezére súlyosan ostromolná a várost és környékét, a legnagyobb veszély pillanatában Sz. Vincze vértanu, a város különös patronusának teteme ünnepélyes menetben hozatott a vízi kapuhoz, melynek megpillantására az ellenség mintegy villám által sujtva, félelmében menekülni volt kénytelen, mint ezt András Miksa pleszoviczi nemes úr, leMBERGI várnagy s más jelenlevők hit alatti bizonyítványai igazolják. A kép a XVIII. század elejéről való, művészi és történeti érték nélkül.

AZ ALÁÍRÁSOK :

Az aláírások az Orsz. Ltárban (Rákóczy-ltár) őrzött levelekről vétettek; Bakos Gábor 1639 nov. 3. Rákóczy György 1639 nov. 1., Rákóczy utasítása az ottani tárlatban, Csernel György 1645 febr. 6, Kornis Zsigmond 1643 okt. 19, Zakrzeska Anna 1648 szept. 9, Báthory Zsófia 1649 okt. 13, Wesselényi Ferencz 1649 nov. 18, Keresztury Pál 1637 máj. 3, Rebenstock és Orbay 1643 aug. 16, Croissy 1646 okt. 2, Serédy István 1649. márcz. 30, III. Ferdinánd 1649. jan. 8, Gyulai Ferencz 1651 máj. 14, Szalay Pál 1655 márcz. 5, Mednyánszky Jónás Beczkó 1655 jan. 8, Marczibán György 1655 jan. 9, János Kázmér lengyel király, Lublin 1649 jul. 9, Wielopolszky János bieczi kapitány Curimæ 1649 máj. 5, Tetera Pál Besztercze 1649 nov. 12, Károly Gusztáv svéd király 1652. jan. 3, Skytte Benedek 1651. nov. 11, Nádasdy Ferencz 1655 jul. 1, Wyhowski exercituum secretarius et notarius Czeherin 1654 febr. 26, Georgius Stephan princeps terrarum Moldaviæ, Jászvásár 1656 jan. 2, Petki István Csicsó 1658 febr. 26, Csáky István 1651 márcz. 26, Szelepcsényi György, nyitrai püspök Bécs

1649 jun. 18. Pálffy Pál 1649 márcz. 3, Schaum Konstantin 1657 nov. 27, Cromwell Olivér protector Westmünster 1655 máj. 31, Buday Péter 1657 febr. 15, Mikes Kelemen 1655 jun. 4, Konstantin vajda 1657 nov. 16, Boros János 1655 jul. 17, Welling Gotthárd 1655 aug. 20, Potocki Szaniszló, palatinus Kiowiensis exercituum generalis Varsó 1654 jul. 9, Lubieniecki Wladislaw Zboró 1656 febr. 19, Gembicki János, episcopus Culmenis et Pomeraniae Varsó 1654 márcz. 16, Mikes Mihály 1655 decz. 14, Jakabfalvi Miklós 1655 decz. 9, Sebesi Ferencz 1655 decz. 9, Medgyesi Pál 1649 aug. 20, Csulay György Gyulafehérvár 1654 márcz. 19, Sternbach Henrik Celestin 1656 okt. 25, Zrínyi Miklós 1756 jan. 24, Lubomirski György 1656 aug. 6, János György választó fejedelem Moritzburg 1654 okt. 13, Würtz Pál Krakó 1656, Stanislavski de Stanislavietz Mihály 1657 jan. 16, Rédey Ferencz 1657 nov. 22, Ludovica Mária lengyel királyné 1651 szept. 21, Barcsai Akos Gyulafehérvár 1657 febr. 14, Balogh Máté 1657 dec. 4, Bakcsi Szeráj, Kornis Ferencz Sidóvár 1657 szept. 12.

A PECSÉTEK KÖRIRATA :

I. 13. I. Rákóczy György fejedelem pecsétje.

GEORGIVS RAKOCI D. G. PRINCEPS TRAN(silvan)IÆ PARTIV R(egni)
HVNGAR(iæ) D(omi)N(u)S ET SICVI(orum) COM(es).

II. 89. I. Chmielniczky Bogdán pecsétje.

+ (ПЕЧАТЬ ВОИСКА ЕГО КОРОЛЕВСКОИ МАСТИ ЗАПОРОЗЬКОГО.
(Ő királyi felsége zaporogi hadának pecsétje.)

III. 104. I. Máté vajda pecsétje.

+ МТЮ БІГІО ІО МТЮ БОСІ ВІОК ПОКОШОМ БІСЦІБІ ВВОБІБІО⁹
(Isten kegyelmében Io Máté-vajda megboldogult Bazarab unokája.)

GEORGIUS RAKOCZII, D G PRINCEPS TRANS SYLVANIAE,
MOLDAVIAE, DUX, COMES PALATIN, TRANSALPINENSIS, PARTIUM REGNI HUNGARIAE,
Quæ Peranhilatis celebratis præstia Triumphis, DOMINVS, ET SICULORUM COMES est: En noua succrescit bellaci glaria ferro.
Dacia, Dacorum bellipotentis Ruce, Tendit in hostiles Dux tuus, rex, globos
S. J. Rákóczi

II. RÁKÓCZY GYÖRGY ARCZKÉPE.

TARTALOM.

Mária Terézia. Irta MARCZALI HENRIK. (Folytatás.)	Lap
X. Fejezet. Mária Terézia mint uralkodó	257

Önálló képek:

Lengyelország felosztása, egykorú rézmetszet után	272
Gróf Esterházy Károly egri püspök, Bubics Zsigmond kassai püspök birtokában levő rézmetszet után	289
Mária Terézia levele a Bánság visszacsatolása ügyében	308
Mária Terézia idősebb korában	321

A szövegbe nyomott képek:

Gr. Batthyány József kalocsai érsek arczképe	260
Erzsébet orosz czárné arczképe	268
Lengyelország felosztására vonatkozó placet	272
Gr. Wurmbser hadparancsnok arczképe	274
Gr. Hadik András aláírása	276
Gr. Hadik András arczképe	278
XIV. Kelemen pápa arczképe	286
Felbiger Ignác arczképe	296
Gróf Niczky Kristóf arczképe	306
Gróf Niczky Kristóf aláírása	307
Katona István aláírása	309
Báró Bruckenthal Sámuel arczképe	321
A gyászoló Hungaria Mária Terézia hamvainál	323

II. Rákóczy György. Irta SZILÁGYI SÁNDOR	I
--	---

Önálló képek:

II. Rákóczy György lovas arczképe	3
A pataki iskola régi képe	6
Chmielniczki Bogdán levele Rákóczy Györgyhez 1648 nov. 17	46

A szövegbe nyomott képek:

Czímkép II. Rákóczy György arczképevel Dörrétől	1
Homlokdisz Bethlen és Rákóczy címerével Dörrétől	3
Zárókép, a Rákóczy-Biblia táblájának díszítménye Dörrétől	5
Homlokdisz Erdély s a két Oláhország címerével Dörrétől	6
Bakos Gábor aláírása	8
Rákóczy György fiatalkori aláírása	10
Rákóczy utasításának utolsó lapja	13
Csernel György aláírása	14
Bornemisza Pál aláírása	14
Kornis Zsigmond aláírása	15
Zakrzeska Anna aláírása	16
Báthory Zsófia aláírása	22
Szilágy-Somlyó vára Csérna Károly rajza után	24
Szilágy-Somlyó nyugati bástyája	25
Wesselényi Ferencz aláírása	26
Keresztury Pál aláírása	29
Rebenstock Jakab és Orbay András aláírása	31
Rákóczy György kormányzói utasításának első lapja	32
Croissy aláírása	37
I. Rákóczy György arczképe Iode metszete után	41
Lupul vajda arczképe Hondius metszete után	45
János Kázmér lengyel király arczképe Hondius metszvénye után	47

TARTALOM.

Lap

II. Rákóczy György életrajza. (Folytatás és vége)...	49
--	----

Önálló képek:

Chmielniczki Bogdán kozák hetmán	64
Báró Schmidt császári követ s fogadtatása a szultán által. (Színnyomat)	75
Gyulafejevárv térképe 1711-ből	87
A svéd király Moidlbositz mellett fogadja Rákóczyt 1657 ápr. 12-én. (Színnyomat)	182
A svéd király látogatása Rákóczynál Schmielow alatt 1657 ápril 17-én. (Színnyomat)	184
Átkelés a Visztulán Zavichostnál 1657 ápr. 22-én. (Színnyomat)	185
Átkelés a Visztulán Sacrczinnál 1657 márcz. 27-én. (Színnyomat)	190

A szövegbe nyomott képek:

Serédy István aláírása	52	Wellington Gothard aláírása	129
III. Ferdinand aláírása	54	Potocki Szaniszló aláírása	132
Vécs vára és déli donjonja	55	Potocki Szaniszló arcképe	133
Gyulay Ferencz aláírása	57	Lubieniecki aláírása	139
Szalay Pál aláírása	58	Gembiczki János püspök aláírása	140
Mednyánszky Jónás aláírása	58	Mikes Mihály aláírása	141
Makovicza vára, Zboró s az eperjesi Rákóczy-ház	59	Jakabfalvi Miklós aláírása	142
Marczibányi György aláírása	60	Sebesi Ferencz titkos jegyekkel írt levelének töredéke	143
János Kázmér király aláírása	61	A brandenburgi választó arcképe	145
Wielopolski János aláírása	62	Medgyesi Pál aláírása	151
Tetera Pál aláírása	64	Csulay György aláírása	151
Károly Gusztáv svéd király aláírása	70	Alexei Michailovics orosz czár arcképe	157
Skytte Benedek aláírása	71	Sternbach aláírása	158
Forgách Ádám arcképe	73	Zrínyi Miklós levelének töredéke	159
Nádasdy Ferencz aláírása	74	Zrínyi Miklós arcképe	161
Szalay Pál aláírása	81	Lubomirszki aláírása	163
Az Approbata egy lapja Rákóczy és Kemény javításával	84	Lubomirszki Szaniszló lengyel marsal arcképe	165
Chmielniczki pecsétje	89	János György szász választó aláírása	167
Wyhowski János aláírása	91	Württemberg aláírása	169
Stefán vajda aláírása	92	Stanislawski Mihály aláírása	171
Petky István aláírása	96	Rhédey Ferencz aláírása	175
Máté havasalföldi vajda arcképe	103	Prsemil felszabadítása	179
Máté havasalföldi vajda pecsétje	104	Kozák hadak	183
Gróf Csáky István aláírása	106	Brzest ostroma	186
Szelepcsényi György aláírása	106	III. Fridrik dán király arcképe	189
Gróf Zrínyi Miklós arcképe	107	Steenbock Gusztáv arcképe	191
Pálffy Pál nádor aláírása	111	A lengyel királyné arcképe	195
Comenius arcképe	113	A lengyel királyné aláírása	196
X. Károly Gusztáv svéd király arcképe	113	Balogh Máté aláírása	197
Schaum Konstantin aláírása	114	Barcsay Ákos aláírása	197
Cromwell aláírása	117	Kornis Ferencz aláírása	200
Buday Péter aláírása	122	Kemény János levelének töredéke	201
Mikes Kelemen aláírása	123	Rákóczy aláírása utolsó hadi parancsán	205
Konstantin havasalföldi vajda aláírása	125	A fenesi emlék	208
Boros János aláírása	125		

KÉPMAGYARÁZATOK.

I. Mária Teréziához.

Önálló képek :

Mária Terézia idősebb kori arcképének festője Dec. Greux cs. k. és francia kir. festő, melyről egy sereg metszet készült. Az általunk adottnak metsz ője ismeretlen. (Orsz. képtár.)

Lengyelország felosztása egykorú rézmetszet. A képen Fridrik, József, az orosz császár s a lengyel király láthatók.

Gróf Esterházy Károly egykorú rézmetszet után Bubics Zsigmond gazdag gyűjteményéből.

A szövegbe nyomott képek :

Erzsébet csárnő egykorú metszetről készült.

Hadik András (Orsz. képt. 1673) «Bikfalvi Kóro írta Merk metszette 1789.»

XIV. Kelemen egykorú metszetről.

Felbiger (Orsz. képt.) «Scheuen sculp.»

Magyarország gyászat «Fecit Lazarus Somsich de Sárd Hung. Delin. Baro Schitson Hung. Schmutzer sculp.»

Az aláírások :

Gróf Hadik András. Cs. és kir. titkos ltár. Gróf Niczky Kristóf 1778-ból. Orsz. Lvtár. Canc. 4470. Katona István. Nemz. Múz. 573. Quart. Lat.

II. Rákóczy Györgyhöz.

Önálló képek :

II. Rákóczy György lovas arcképét egykorú metszet után adjuk. «Peltor Auljri excud. Argent.» (Eredetije orsz. képt. 3736.)

A sárospataki iskola régi épület-részleteit Zombory rajztanár úr által készített felvételtől rajzolta Dörre.

A szövegbe nyomott képek :

II. Rákóczy Györgynek a címképen levő arcképét Meyssens egykorú metszete után Dörre Tivadar rajzolta. Ugyan ő tőle vannak a két homlokdiszen levő metszetek is. A záró kép az aradi gymnasium tulajdonát képező szentírás bekötési tábláján levő díszítésnek Dörre által készített másolata.

Szilágy-Somlyó várát fénykép-felvétel nyomán rajzolta Cserna. Ugyanott a nyugoti bástyát bejáratával s egy ablakkal, mely a régi fejedelmi iak részlete, fénykép után adjuk.

Öreg Rákóczy György fejedelem arcképének Iode által készített rajza az orsz. képtárban őriztetik 3726. sz. a.

Lupul (Basilius) moldvai vajdának s János Kázmérnak arcképeit Hondius által Danzigban készített metszvények után adjuk.

Az aláírások :

Az aláírások az orsz. ltárban (Rákóczy-ltár) őrzött levelekről vétettek ; Bakos Gábor 1639 nov. 3, Rákóczy György 1639 nov. 1, Rákóczy utasítása az ottani tárlatban, Csernel György 1645 febr. 6, Kornis Zsigmond 1643 okt. 19, Zakrzeska Anna 1648 szept. 9, Báthory Zsófia 1649 okt. 13, Wesselenyi Ferencz 1649 nov. 18, Keresztury Pál 1637 máj. 3, Rebenstock és Orbay 1643 aug. 16, Croissy 1646 okt. 2-án kelt levelekről vétettek.

KÉPMAGYARÁZATOK.

Önálló képek:

Chmielniczki arczképe Hondius Guillelmus belga művésztől (szül. 1600.) van. Báró Schmidt arczképe «J. Joachims pinxit Humillime dicat et offert Elias Wiedemann calcogr. Viennæ.»

A négy kettős csatakép E. Dahlbergnek a helyszínén készített felvételei után készült. Dahlberg a svéd király tábornoki főnöke volt. E metszvények Puffendorf munkájában De Rebus a Carolo Gustavo gestis tétettek közé.

A szövegbe nyomott képek:

X. Károlyt Beck Dávid, a svéd királyné festője; Máté vajdát Marc. Boschini velencei festő és metsző; Zrínyi lovas képét Johan Hofmann nürnbergi metsző, Dürer utánzója, a másik képet Bouttats; a lengyel királynéét Just van Egmond hollandi művész a Rubens tanítványa; a nagy választóét Gerhard von Hondhorst, Caravaggio utánzója; III. Fridrikét J. Falck; Lubomirskiét W. P. Kilián, Comeniusét G. Glouwer angol festő festették s részben metsztették. Potocki képének eredetije az Ossolinszki-könyvtárban őrzetik. Alexei cárt Szonczow akad. festő készítette a téli palotában őrzött egykorú kép után. Megjelent az Orosz Birodalom kincsei IV. k. 6-ik tábláján. Forgács Adámot Wiedemann metszette.

A két Zrínyi s Comen eredetiei gróf Apponyi Sándor gyűjteményében, a két Rákóczy s Forgács Adám eredetiei az orsz. képtárban őrzöttek.

Prsemisl fölmentésén levő föliratok: Hic est frater amor, qui multum orat pro populo. Machab. 5. c. 15. és Nisi custodierit civitatem, frustra vigilat qui custodit eam Psal. 126. A baloldali fölirat lengyel nyelvű: Roku 1657. Midőn Rákóczy György erdélyi fejedelem, vad népek azaz tatárok s más népekből összedetett sereg vezére súlyosan ostromolná a várost és környékét, a legnagyobb veszély pillanatában Sz. Vincze vértanu, a város különös patronusának tetelem ünnepélyes menetben hozatott a vízi kapuhoz, melynek megpillantására az ellenség mintegy villám által sújtva, félelmében menekülni volt kénytelen, mint ezt András Miksa pleszoviczi nemes úr, lembergi várnagy s más jelenlévők hit alatti bizonyítványai igazolják. A kép a XVIII. század elejéről való, művészi és történeti érték nélkül.

Az aláírások:

Az aláírások az Orsz. Ltárban (Rákóczy-ltár) őrzött levelekről vétettek; Serédy István 1649 márcz. 30, III. Ferdinánd 1649 jan. 8, Gyulai Ferencz 1651 maj. 14. Szalay Pál 1655 márcz. 5, Mednyánszky Jónás Beczkó 1655 jan. 8. Marczibán György 1655 jan. 9. János Kázmér lengyel király, Lublin 1649 jul. 9. Wielopolszky János bieczi kapitány Curimæ 1649 máj. 5, Tetera Pál Besztercze 1649 nov. 12, Károly Gusztáv svéd király 1652. jan. 3. Skytte Benedek 1651. nov. 11. Nádasdy Ferencz 1655 jul. 1. Wyhowski exercituum secretarius et notarius Czeherin 1654 febr. 26, Georgius Stephan princeps terrarum Moldaviæ, Jászvásár 1656 jan. 2, Petki István Csicsó 1658 febr. 26, Csáky István 1651 márcz. 26, Szelepcshényi György, nyitrai püspök Bécs 1649 jan. 18. Pálffy Pál 1649 márcz. 3, Schaum Konstantin 1657 nov. 27. Cromwell Olivér protector Westmünster 1655 máj. 31, Buday Péter 1657 febr. 15, Mikes Kelemen 1655 jun. 4. Konstantin vajda 1657 nov. 16, Boros János 1655 jul. 17, Welling Gotthárd 1655 aug. 20, Potocki Szaniszló, palatinus Kioviensis exercituum generalis Varsó 1654 jul. 9. Lubieniecki Wladislaw Zboró 1656 febr. 19, Gembicki János, episcopus Culmensis et Pomeraniæ Varsó 1654 márcz. 16, Mikes Mihály 1655 decz. 14, Jakabfalvi Miklós 1655 decz. 9. Sebesi Ferencz 1655 decz. 9, Medgyesi Pál 1649 aug. 20. Csulay György Gyulafehérvár 1654 márcz. 19, Sternbach Henrik Celestin 1656 okt. 25. Zrínyi Miklós 1756 jan. 24, Lubomirski György 1656 aug. 6, János György választó fejedelem Moritzburg 1654 okt. 13, Würtz Pál Krakó 1656, Stanislavski de Stanislavietz Mihály 1657 jan. 16, Rédey Ferencz 1657 nov. 22, Ludovica Mária lengyel királyné 1651 szept. 21, Barscai Akos Gyulafehérvár 1657 febr. 14, Balogh Máté 1657 dec. 4, Bakcsi Szeráj, Kornis Ferencz Sidóvár 1657 szept. 12.

A pecsétek körirata:

I. 13. I. Rákóczy György fejedelem pecsétje.

GEORGIUS RAKOCI D. G. PRINCEPS TRAN(silvan)IÆ PARTIV R(egni)
HVNGAR(iæ) D(omi)N(u)S ET SICVL(orum) COM(es).

II. 89. I. Chmielniczky Bogdán pecsétje.

+ (ПЕЧАТЬ ВОИСКА ЕГО КОРОЛЕВСКОЙ МАСТИ ЗАПОРОЗЬКОГО.
(Ő királyi felsége zaporogi hadának pecsétje.)

III. 104. I. Máté vajda pecsétje.

+ МТЮ БЖЮ ІО МТЕЮ ВОЕВ ВІІЗК ПОКОИНОМ БАСРБЬ ВВОФВ.БР^О
(Isten kegyelmében Io Máté-vajda megboldogult Bazarab unokája.)